

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2010

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 КВІТНЯ 2010 РОКУ)**

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА II

Редакційна колегія: **А.Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України (голова); **С.В. Руденко**, канд. філос. наук (відповідальний секретар); **І.С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **В.Ф. Цвях**, д-р політ. наук, проф.; **А.М. Лой**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Лубський**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **А.О. Приятельчук**, канд. філос. наук, доц.; **М.Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **П.П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Ярошовець**, д-р філос. наук, проф.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 6 від 29 березня 2010 року)*

Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – Ч. II. – 191 с.

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; ☎ (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Секція
"УКРАЇНЬСЬКА ФІЛОСОФІЯ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ"

Л.З. Андрусів, асп., ПНУ ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ
alyubomyr@yahoo.com

ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНЕ ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ
КИЇВСЬКОЇ РУСІ: РАЦІОНАЛЬНО-ІРРАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження взаємозв'язку раціонального та емоційно-чуттєвого в художньо-образному пізнанні Київської Русі зумовлена, по-перше, новим підходом до раціональності, її діалогом з нераціональними формами ментальності та культури [Швырев В.С. Рациональность как ценность культуры. Традиция и современность. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – С. 171-172]; по-друге, зверненням дослідників сучасності до джерел формування українського типу мислення та осмислення концепції наскрізної парадигми в історії української філософії [Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 367 с.].

Під терміном *художньо-образне пізнання* ми розуміємо суб'єкт-об'єктне відношення як спосіб осмислення навколишньої дійсності, що здійснюється через сукупність символічного в духовній культурі та несе в собі певне смислове навантаження, ідею, зміст. Таке пізнання виражається, в залежності від специфіки засобів сприйняття дійсності, через живопис, архітектуру, скульптуру, літературу, музику та ін. види мистецтва.

Погляд на світ як книгу зрівнював у значенні річ та слово. За словами Константинопольського патріарха Никифора, зображення робить словесний текст більш наглядним, позаяк слова часто створюють суперечки і непорозуміння, а при спогляданні зображених предметів не виникає ніяких сумнівів – конкретність живописного образу переконливіша за будь-які слова [Бычков В.В. Смысл искусства в византийской культуре // Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Эстетика". – М.: Знание, 1991. – № 4. – С. 16].

Структура художньо-образного пізнання людини Київської Русі формувалась крізь боротьбу і синтез двох світів: християнського та язичницького. Отці Церкви осмислювали Універсум як прекрасне творіння Бога-Художника. Вершиною та ціллю божественної творчості була людина, створена "на образ та подобу Богу". Бог як творча субстанція розумівся крізь призму своєї троїчності: Істина-Добро-Краса. Створення світу відбувалося в творчому акті Бога, зокрема, про це свідчить церковна література, в якій акт творіння змальовується за допомогою різних художніх засобів (наприклад, твори Іоанна екзарха Болгарського). Катафатичне богослів'я наділяло Бога універсальни-

ми предикатами, такими, як "Всемогутній", "Майстер світу", "Найдосконаліший" та ін., що сприяло раціоналізації духовного досвіду у пізнанні Бога і часто виходило поза рамки канонічного християнства (свідченням цього є апокрифи). Іншою стороною використання образного способу осмислення дійсності була непізнаваність Бога: "чого око не бачило, і вухо не чуло і, що на розум людині не спало" (1 Кор. 2,9). Символ у такому відношенні стає стіною нескінченних смислів, за якими Бога неможливо пізнати конкретно.

Така постановка питання неоднозначно переосмислювалась київськими книжниками-інтелектуалами: К. Смолятичем, К. Туровський, Данилом Заточеником, Никифором, В. Мономахом. Адже Святе Письмо говорить про початкове пізнання Бога розумом: "...з величі та краси творінь і через уподібнення можна дійти до пізнання Творця..." (*Мудрості 13:5*), та в іншому місці: "дурні з природи всі ті люди, які не пізнали Бога [...] і, розважаючи над творами, не дійшли до впізнання існування Майстра..." (*Мудрості 13:1*). Особливо чітким у поєднанні раціонального та емоційно-чуттєвого в контексті естетичного був Кирило Туровський, пропонуючи естетичну сторону інтелектуального роздумування: "Ибо сладко – медвяный сот, и хорошо – сахар, обоих же лучше книжное знание" [Памятники литературы Древней Руси: XII век. / Сост. и общ. ред. Л.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Худож. лит., 1980. – С. 291]. Типовість поєднання раціонального та естетичного начала у світосприйнятті мислителів того часу відзначає В. Горський: "Зміст інтелектуальної діяльності не обмежується словесно-логічним процесом, [...], він адресується душі людини, збуджуючи в ній відчуття піднесення, радості, насолоди прекрасним" [*Горський В.С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі: Монографія. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 145*]. Раціональне знання в системі художньої культури Київської Русі займає інтерпретаторську функцію. Людина середньовіччя не просто переживала, але й "читала" твори мистецтва, використовуючи потрібний смисл у світорозумінні та світовідчутті [*Горський В.С., Крымский С.Б. София Киевская в контексте историко-философского исследования // Отечественная философская мысль XI-XVII вв. и греческая культура: Сборник научных трудов. – Киев: Наукова думка, 1991. – С. 6*]. С. Бондар виокремлює в цьому контексті такі три художні методи осмислення і відображення дійсності: типологічна екзегеза (символічне відображення трансцендентної реальності); алегорична ампліфікація (Святе Письмо як предмет дискурсивного аналізу); метод зворотної типології (Біблія як джерело повчальних ілюстрацій та настанов, звідки священний текст сакралізується) [Історія Української філософії. – К.: Академвидав, 2008. – С. 116-117]. Власне алегорична ампліфікація розглядає раціональну сферу символу поряд з нераціональною як нескінченність смислів Абсолюту.

При аналізі невербальних текстів Київської Русі слід відзначити цілісну і завершену систему мистецтва та художньо-образного пізнання, якому притаманна софійність світосприйняття і світорозуміння. Софія як мудрість виступає посередником – образом – між нижчим і вищим у космосі тогочасної людини. На Русі поняття "мудрість" набуває естетичного змісту вищої краси істинного знання, в якому мудрість можна сприймати не тільки умом, але й

любов'ю серця [Громов М.Н., Козлов Н.С. Русская философская мысль X–XVII вв. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С. 35].

Говорячи про ікону, слід відзначити її філософсько-богословську побудову, цілераціональний характер. Ікона являє собою репрезентацію "Слова, яке сталося тілом і оселилося між нами", яке стало матеріальним. Процес пізнання ікони супроводжується не тільки естетичним пізнанням її форм, але й не виключає інтелектуального пізнання змісту самого образу.

Аналіз архітектури і монументального живопису дає можливість відстежити софійність тогочасної філософської думки, гармонію речі та слова, співвідношення чуттєвого та надчуттєвого, чуттєвого та раціонального в онтологічному оптимізмі слов'янського світогляду. Переплетеність архітектури та монументального живопису була основним досягненням давньоруських художників. На наш погляд, на основі цього синтезу можна провести паралель ототожнення архітектури з тілом та монументального живопису з душею як смислом у їх зв'язку, що на рівні макрокосмосу співвідноситься із самою людиною як мікрокосмосом. Звідси, якщо останнє домінувало над першим, впливає подібне співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого у філософській думці Київської Русі.

Г.В. Вдовиченко, канд. філос. наук, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

УКРАЇНОЗНАВЧА НАУКОВА СПАДЩИНА В. ЮРИНЦЯ

Одним із важливих, проте, маловідомих навіть фахівцям з історії вітчизняної філософської думки її здобутків у 1920-х – на початку 1930-х рр. став вагомий українознавчий науковий доробок одного з головних представників української радянської філософії, визначного вченого і викладача вищої школи, визнаного спеціаліста з історії світової філософської думки та широкого спектра гуманітарних і точних дисциплін, професора Інституту філософії ВУАМЛІН, академіка ВУАН Володимира Юринця (1891–1937). Весь відомий нам масив опублікованого українознавчого наукового доробку В.Юринця 1926–1932 рр., а саме такі різножанрові літературознавчі й філософські його дослідження, як рецензії, статті, пролог, інтермедії, діалоги і автобіографічна довідка, оприлюднені в періодиці УСРР (газеті "Комуніст", альманасі "Літературний ярмарок", журналах "Більшовик України", "Червоний шлях", "Критика", "Прапор марксизму-ленінізму") і РСФРР – журналі "Під прапором марксизму", а також низка передмов, доповідей і згадана тичинознавча розвідка, можна умовно поділити на дві тематичні групи: 1) український літературний процес першої третини ХХ ст.; 2) українська філософська і суспільно-політична думка першої третини ХХ ст. Перша група включає вісімнадцять публікацій і складається з двох підгруп: а) загальна специфіка ідейно-художньої еволюції вітчизняного літературного життя; б) провідні творчі постаті вітчизняного письменства. До першої підгрупи із тринадцяти публікацій увійшла стаття "З нагоди нашої літературної дискусії" (1926) у "Комуністі", присвячена критичному аналізу засад проекту пролетарського євразійського культуротворення епохи "азіатського ренесансу" М.Хвильового на матеріалах його циклів памфлетів, а також три рецензії у "Більшовику України": "Червоний Шлях".

Громадсько-політичний і літер.-науковий місячник. № 1–4, 1926"; "Українська Жовтнева література в марксистському освітленню. Жовтнева література в освітленню Коряка. (З приводу книжки "Організація Жовтневої літератури)") та "Вапліте. Зошит перший. Харків. 1926. Вільна Академія пролетарської літератури." Присвячуючи першу з них гострій критиці неактуальності "Червоного шляху", відзначаючи більшість його статей як немарксистські, формалістичні, В.Юринець зупинився на оцінці публіцистичних виступів учасників української літературної дискусії 1925 – 1928 рр. – поетів, літературознавців Я.Савченка ("Азіятський апокаліпсис") і М.Зерова ("Наші літературознавці і полемісти"). Вдаючись у другій – розгорнутій, рецензії до розлогого філософського і літературознавчого коментування дослідження літературознавцем В.Коряком історії українського письменства XIX – поч. XX ст., В.Юринець присвятив особливу увагу розгляду буржуазних "літературно-суспільних течій", насамперед "радянства" та "хатянства". В третій рецензії, у контексті критичного аналізу публікацій у альманасі "Вапліте", як-от статей О.Досвітнього і О.Слісаренка, було піддано гострій критиці ідеологію "ваплітовства" та світоглядно-філософські настанови М.Хвильового як його "головного теоретика". Крім того, до першої підгрупи включені три виступи В.Юринця із комплексним, філософсько-соціологічним і літературознавчим аналізом еволюції українського письменства у 1900-х – 1920-х рр., а саме доповіді: "Сучасна психологічна Європа" (1927) на Першому Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників (Харків); "Соціальний процес у дзеркалі української літератури XX ст." (1928) на "Тижні радянської історичної науки" (Берлін) і "Соціологічний аналіз сучасного українського письменства" (1928) на міжнародному конгресі (Осло), – а також шість публікацій у "Літературному ярмарку", включно з "Автобіографією В.Юринця". П'ять із них – пролог "Convivium transtemporaneum", "Інтермедія" і три діалоги ("Перший діалог", "Діалог другий" і "Діалог останній"), присвячені В.Юринцем науково-художній розробці настанов оригінальної культурфілософії у формі низки уявних діалогів під час "Вальпургієвої ночі віків, епох, перекликів" між, з одного боку, видатними західноєвропейськими майстрами художнього слова XVIII – XX ст. (Г.Гете, Д.Конрад, В.Уїтмен, О.Бальзак, Ч.Діккенс, Стендаль) і, з іншого, відомими українськими письменниками 1920-х рр. (М.Бажан, Ю.Яновський, М.Хвильовий, В.Сосюра й ін.) за участі самого В.Юринця – "Невідомого". До другої підгрупи із п'яти публікацій увійшли відомі свого часу розвідки ученого в галузях хвильовознавства, тичинознавства і бажанознавства, насамперед стаття "М.Хвильовий як прозаїк" (1927) у "Червоному шляху", присвячена розгорнутому критичному аналізу ідейно-художніх настанов творчості й позиції письменника в українській літературній дискусії на матеріалах його ранньої малої прози. Тичинознавчі розвідки В.Юринця представлені передусім згаданою вище монографією "Павло Тичина. Спроба критичної аналізу", в якій він здійснив оригінальний філософсько-літературознавчий аналіз "відчуження" поетом космосу, природи, кохання й історії як чотирьох великих циклів проблематики його поезії 1910-х – 1920-х рр., а також її досить скороченою журнальною публікацією в "Критиці" "Лірика Павла Тичини (Уривки із спроби аналізу)" (1928). Бажанознавчими дослідженнями В.Юринця є стаття в "Червоному шляху" "До проблеми соціалістичної культури (Вступ до книги "Микола Бажан")" (1930) і передмова до виданих 1931 р. вибра-

них творів поета в російських перекладах, присвячені панорамній філософсько-літературознавчій оцінці творчої еволюції М.Бажана.

Друга група українознавчого наукового доробку В.Юринця включає шість публікацій і складається з двох підгруп: а). загальна характеристика філософського процесу в УСРР, б). антирадянська і ревізійністська філософська та суспільно-політична думка на західноукраїнських землях у складі Польщі. До першої підгрупи увійшли присвячені узагальнюючому філософському аналізу основних подій на "філософських фронтах" РСФРР і УСРР під час проведення т. зв. "повороту" на них у 1930 – 1931 рр. три статті: "Філософський фронт України" (1930) у "Під прапором марксизму", "Поворот на філософському фронті" (1931) у "Прапорі марксизму" та "Український філософський фронт" (1932) у "Прапорі марксизму-ленінізму", – в останній з яких В.Юринець докладно зупинився на критичному розгляді "буржуазних течій в ділянці ідеології на Україні" першої третини ХХ ст., і, насамперед, філософських поглядів В.Винниченка, А.Товкачевського, С.Єфремова, М.Грушевського, Д.Чижевського й ін. Друга підгрупа включає три оприлюднені в "Більшовику України" статті: "Піلسудщина в освітленні західно-української преси" (1926), "Новий ідеологічний маніфест українського фашизму" (1926) та "Про націоналістичні ухили в компартії Західної України" (1927). У першій з них, вдаючись до коментуючого розгляду основних подій у суспільно-політичному житті Польщі першої половини 1920-х рр. на матеріалах часопису "Діло" – друкованого органу "Українського народно-демократичного об'єднання", В.Юринець піддав гострій критиці її ідеологію та діяльність. Друга з цих статей присвячена докладному філософському і культурологічному аналізу розвідки "Націоналізм" Д.Донцова, насамперед засудженню його концепції на підставі цілого спектра історико-філософських паралелей між її настановами і вченнями О.Шпенглера, Г.Лебона, Ф.Ніцше, Ж.Сореля, С.Бжозовського, Т.Гобса й інших видатних мислителів. Остання зі згаданих статей В.Юринця є однією з низки публіцистичних виступів представників та речників ЦК КП(б)У, як-от М.Скрипника, Є.Гірчака й ін., присвячених засудженню т. зв. "розламу" в керівництві КПЗУ. Отже, стислий розгляд двох виокремлених нами вище груп українознавчої наукової спадщини В.Юринця дозволяє дійти висновку щодо її безумовної наукової актуальності, важливості її ретельного опрацювання дослідниками вітчизняних суспільно-політичного, культурного та наукового життя, і, не в останню чергу, фахівцями з історії української філософської думки.

В.П. Волковський, НПУ ім. М. Драгоманова, Київ
maravelim@rambler.ru

СИНТЕЗ ДУХОВНОЇ ТА СВІТСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ У КИЄВІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Сучасна ситуація в культурі і освіті позначена двома проблемними векторами філософської комунікації. З одного боку, це постмодерна ситуація у філософії яка по-новому поставила питання про відношення віри і розуму за рахунок деконструкції самого поняття та ролі розуму, коли заново були відкри-

ті конструктивність віри та традиції, з іншого боку, це проблема швидше інституціональна і соціально-політична, актуальна переважно для пострадянського розуму – це роль Релігії як такої у суспільному житті та місце релігійної освіти, взаємодія з нею світських академічних структур. Незважаючи на прийняття у пострадянській культурі модель визначення релігійної освіти як "гетто" необ'єктивної, позанаукової області знання, знову постає проблема закладів релігійної освіти, співжиття умовно назвемо "об'єктивної академічної науки" та "духовної освіти". Постає питання про акредитацію духовних закладів, про визначення змісту викладання в цих закладах – а найперше, про їхню сумісність із академічною освітою в добу "пострадянського постмодерну".

Ситуація в Києві і стосовно Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка має свої своєрідні риси. Адже історія Університету береже пам'ять про цілу епоху постійної співпраці і єдності з Київською духовною академією. Саме цієї єдності позначене становлення Університету взагалі і професійної академічної філософії в ньому. Саме заснування і становлення Університету як наукової спільноти відбувалося у тісних зв'язках із незадоволю до того реформованою Київською Духовною Академією (КДА). Саме завдяки переходу до Університету бакалавра філософії КДА О.М. Новицького на посади професора філософії Університет зміг відбутися як національний заклад. Створений у 1834 р. із метою проведення імперської національної політики Університет мав обов'язково мати у своєму складі педагогічний інститут для підготовки кадрів для повітових і губернських училищ, створення ж такого уможливлувалося лише при наявності чотирьох професорів (з предметів: російської словесності (М.Максимович, ректор), давньої філології (М.Якубович), чистої математики (С. Чижевський), та філософії, який водночас мав викладати педагогіку). Тут і був закладений той постійний академічно-науковий та корпоративний зв'язок, який поєднував Київський Університет і Київську Академію та постає як гідний зразок співпраці духовної і світської освіти.

Розвиток філософії в Україні на початку XIX ст. відбувається в умовах поступового пригнічення незалежності місцевої науково-освітньої діяльності, що виразилося у централізації системи освіти і створенні Міністерства народної освіти, що ліквідувало самобутність Києво-Могилянської академії, та в умовах нових впливів європейської філософії та нових протиріч у вітчизняній думці. Трансформація систем освіти були виявом серйозних змін у парадигмі філософської думки російського суспільства. Головним гаслом змін у системі духовної освіти (в т.ч. викладанні теологічних та філософських наук), яка власне тоді лише й існувала, було "збудження власних сил учнів", "вченість (eruditio)", "способствовать к раскрытию собственных сил и деятельности разума воспитанников". Це було пов'язане із пануючим захопленням еліти суспільства пієтичними і романтичними ідеями, "містицизмом" Беме, Сведенборга, філософією Шиллінга і Канта. Цей перехід відбувся завдяки новому статусу Академії 1808 р., за яким був випущений пробний курс Санкт-Петербурзької Духовної Академії, випускники якої стали провідниками нової системи в оновлених МДА та КДА. Саме із СПбДА прийшов до нової Академії перший її бакалавр філософії І.Скворцов, який став вчителем В.Карпова, О.Новицького, С.Гогоцького, П.Авсенєва, І.Міхневича, які

відіграли значну роль у становленні філософської думки КДА та Університету. Таким чином, має рацію розгляд становлення університетської філософської традиції через огляд засад філософської традиції КДА.

Трансформація системи духовної освіти, що виразилася у закритті Києво-Могилянської Академії (КМА) і утворенні на її базі КДА у 1819 р. позначилася зміною не лише освітньо-політичною (із всестанового закладу на суто духовний – "академія мусила зректися певної своєї специфічності, щоб замкнутися на своєму полі діяльності... розвиткові духовної освіти", і вихованні служителів Церкви), педагогічною (відійшла від принципу енциклопедизму та універсалізму освіти до суто практичного завдання виховання високого рівня духовенства), а й філософською, що заклало підвалини специфічності українського "південно-російського" філософування у XIX ст. Пануюче у КМА вольфганство за підручниками Баумейстера у працях авторів нової Академії, вихованців I курсу СПбДА та КДА змінюється на посилене вивчення спадщини німецької класичної філософії, а вплив "Олександрівської епохи" позначився в активній зацікавленості містичною складовою європейської філософії. Реформа, очолювана М.Сперанським і О.Голіциним, провадилася у дусі романтичного містицизму і ідеології "священно-го царства", коли імператор проголошувався патроном і головою Церкви, а РПЦ опинилася у складі "особливого міністерства", "духовних справ і народної освіти". Просвіта розумілася як загальна інтеграція народу до проблем духовного і інтелектуального вдосконалення, в якому виключне значення надавалося релігії, що розумілася як знання морального способу життя. Тому новою максимом КДА стало ґрунтовне вивчення Релігії через засвоєння наук, включених до навчального плану закладу з метою досягнення "вченості".

Філософія в новій системі поставала як фундамент теологічної аргументації, доведення буття Бога (чи існує Бог?). Це схоластичне позиціонування поєднується із протестантським членуванням філософії як раціональної (з основою логіки як діалектики (мала логіка) і гносеології-психології ("велика логіка")), моральної та натуральної (фізика, математика, метафізика). Причому курс викладання філософії в КДАiС містив за статутом 1814 р. викладання логіки, психології, моральної філософії, історії філософії і метафізики (10год./тиждень). Метою філософської освіти було: у семінаріях – вивчення філософської термінології і вміння нею користуватися, в Академіях – виклад вчень філософів з метою "прищеплення духу істинної філософії та натхнення" релігійно-філософського дискурсу. Важливо зазначити, що з курсів КДА ніколи не виключалися метафізика історія філософії та етика, в той час коли указом 1850 р. філософії в університетах був нанесений важкий удар обмеженням викладання лише логікою та психологією. Теоретичною ж основою нової філософії було визначено християнський платонізм.

Засновником філософської школи КДА був третій ректор Інокентій (Борисов), який прищепив "дух неологізму" – раціонального-етичного розуміння християнства, поєднавши його із православним розумінням істини. Він був провідником "Історичного методу" вивчення Біблії, розглядав історію теології та філософії як кумулятивний процес. Представник просвітницького гуманізму і містичної натурфілософії, він заклав підвалини метафізико-етичного ухилу КДА.

Проф. І.М. Сковрцов, перший викладач філософії в КДА, бачив філософію як пропедевтику до Христа. Відкидаючи можливість філософської релігії, він визначає, що головне завдання філософії – аналіз розумної природи людського духу в аспекті пошуку первоначал та засад буття та істини, спрямований до розкриття вічних істин "першої філософії". І.Сковрцов перебував під активним впливом І.Канта, проте виступив з критикою його визначення релігії та моралі. І.Сковрцов у 1834 р. став професором Університету, у 1836 р. – настоятелем храму при Університеті.

Засади розуміння логіки і психології було закладені В.М.Карповим. У працях "Виклад Логіки..." та "Вступ до філософії" він проголошує фундаментом філософії та логіки психологію, яка квічає підвалини людського мислення і пізнання світу.

Це розуміння психології як відправної точки філософування характерне для всієї київської школи. Психологія розглядалася як наука про людську природу через призму її метафізично-гносеологічного аналізу. Це мало значення і для психології як розвивалася як філософська антропологія, що вивчає людину через її онтологічне самопредставлення у бутті, в той час коли у Росії швидко зростає позитивістська експериментальна психологія, яка розглядає людину як "надбудову" її матеріального елемента, "знизу", від біологічно-видового буття. "Теологічний характер" психологізму В.Карпова поряд з "християнською філософією" І.Сковрцова та "філософською теологією" Інокентія заклали фундамент духовно-академічної філософії, на якій виростили О.М.Новицький, П.С.Авсенев, І.Г.Міхневич тощо. О.Новицький став засновником викладання філософії в Університеті, з 1850 – логіки і психології. П.Авсенев, спираючись на Шелінга і Г.Шуберта, визначив головним предметом філософії вивчення душі, покладав психологію в основі філософських наук.

Отже, діяльністю перших викладачів Університету, вихованців КДА, було закладено характер "київської філософської школи", яка переймалася питаннями логіки і психології, національними та соціально-філософськими проблемами під впливом німецької класики (Шелінг і Кант), релігійної православної і західної містики та історіософії філософії Романтизму (Й. Гердер, В. Гумбольдт, В. Шлегель, Г.Шуберт). Специфічним явищем був активним симбіоз духовно-академічної та університетської філософії, синтез і взаємо вплив вчень мислителів, які витворили гідну наслідування модель синергії світської та релігійної освіти і філософії.

*Н.В. Галань, асп., ПНУ ім. В. Стефаніка, Івано-Франківськ**

М. ХВИЛЬОВИЙ ТА О. ШПЕНГЛЕР: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТЕКСТУ

Одним з найвідоміших провідників українського культурного відродження був письменник і публіцист Микола Хвильовий, літературний і політичний

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Возняк С.М.

вплив якого вже у другій половині 20-х років поширився далеко за межі Радянської України. Будучи протягом тривалого часу своєрідною персоною *pop grata*, М.Хвильовий сьогодні осмислюється переважним чином як письменник, що зменшує його вартість насамперед як самотнього мислителя.

Світогляд М.Хвильового був сформований на кращих зразках європейської думки, зокрема творах Ф.Ніцше, Ф.Шлегеля, М. Данилевського. Та чи не найбільший вплив на нього справив О.Шпенглер. Незважаючи на принципові розходження, ментальну дистанцію, що помічено дослідниками, цих мислителів поєднують декілька важливих світоглядно-методологічних принципів:

Для М.Хвильового та О.Шпенглера є характерний погляд на розвиток людства як послідовну зміну культурно-історичних типів. Якщо для німецького мислителя такими є послідовні 8 культур – від єгипетської до західноєвропейської з обов'язковими для кожної "юністю", "розквітом" та "занепадом", тобто, переходом у "цивілізацію", то М.Хвильовий, будучи значною мірою презентує "концепцію культурно-історичних типів, що є інтерпретацією репрезентуючих теорію історичного коловороту концепція М. Данилевського та О. Шпенглера і тлумачить суспільний поступ як поетапну зміну чотирьох неповторних у всіх відношеннях історичних типів культури, а саме: патріархального, феодального, буржуазного і пролетарського" [*Вдовиченко Г.В.* Філософська проблематика у спадщині М.Г.Хвильового // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Філософія. Політологія". – Вип. 76-79.– С. 125-127], водночас підтримуючи тезу про те, що "кожний народ переживає дитинство, культурний етап і цивілізаційний" [*Хвильовий М.Г.* Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 610].

М.Хвильовий та О.Шпенглер пропонують читачеві своєрідну дихотомію мислення та оцінок шляхом зіткнення-боротьби двох понять чи соціальних конструктів. Так, О.Шпенглер у праці "Загибель Європи" послідовно проводить лінію протиставлення понять "цивілізація"/"культура", "аполонічна людина"/ "фаустівська людина", тоді як М.Хвильовий основну увагу зосереджує на поняттях "Європа"/ "Просвіта".

Для обох мислителів є характерна іманентна чи виражена критика імперіалістичних зазіхань суб'єктів історичного чи культурного поступу. О. Шпенглер, описуючи своєрідні історичну реалізацію "цивілізації", відмічає, що "імпералізм – що чиста цивілізація" [*Шпенглер О.* Закат Європи // Очерки морфології мирової історії: Гештальт и действительность / Пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К.А. Свасьяна. – М.: Эксмо. 2006. – С. 207], вказуючи на екстенсивний характер останньої. М. Хвильовий, розкриваючи поняття "масовізму" як однієї з ознак власне історично-практичної "здійсненості" цивілізації, пише про те., що "масовізм, як і "просвітительство", є метод виховання масової психіки, є перш за все, – політика" [*Хвильовий М.Г.* Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 548], а розглядаючи шляхи розвитку майбутньої української літератури, український мислитель цілком чітко відкидає проросійську орієнтацію розвитку.

Велику увагу О.Шпенглер та М.Хвильовий приділяють поняттю "Європи", розуміючи, водночас, її чи не кардинально протилежно. Для М.Хвильового "Європа" є насамперед "досвід багатьох віків", своєрідний культурний ідеал

розвитку, який, на думку В. Пахаренко, втілюється в рисах професіоналізму як обов'язкової ознаки митця нового типу та "громадської людини", своєрідного "...доктора Фауста, коли розуміти його як допитливий людський дух" [Хвильовий М.Г. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 468], тоді як для О.Шпенглера Європа є занепадаючою культурою, жевріючу цивілізацію якої він зображує. Український мислитель цілком погоджується з думкою про своєрідну "загибель Європи", але суто як певного буржуазного типу.

Важливою ознакою обох мислителів також є своєрідний психологізм як світоглядно-методологічна настанова. В О.Шпенглера він втілюється в певній екзистенціальній манері "переживання-світовідчуття" європейця, що гостро відчуває занепад своєї цивілізаційної коліски, тоді як М.Хвильовий "психологічно" тлумачить саме поняття "Європи", розуміючи її не стільки територіально, скільки світоглядно-концептуально.

Таким чином, можемо помітити чимало спільних рис між двома, на перший погляд, такими різними мислителями як О.Шпенглер та М.Хвильовий. Серед них можемо відмітити схожість категоріально-поняттєвого апарату, способу постановки світоглядних запитань та парадигми історичного поступу людства.

А.Ю. Дудчик, препод., БГУ, Минск, Беларусь

О ВОЗМОЖНОСТЯХ ИЗУЧЕНИЯ СОВЕТСКОЙ И ПОСТСОВЕТСКОЙ ФИЛОСОФСКИХ ТРАДИЦИЙ

Интерес к истории отечественной философии (белорусской и украинской соответственно) в последнее время стабильно растет. При этом, однако, в определенной степени в тени исследовательского внимания остаются советский и постсоветский периоды. С одной стороны, для этого есть объективные предпосылки (философского, историко-философского, этического характера). С другой – на наш взгляд, именно философия 20 (и начала) 21 веков оказывается достаточно интересным объектом для изучения, поскольку оказывается не только преимущественно текстовый материал, но и определенный набор философских практик (особенности и содержание читаемых курсов, издаваемая и потребляемая литература, соотношение с другими дисциплинами, легитимация философской деятельности и т.д.). Подобные исследования, на наш взгляд, будут способствовать более адекватному пониманию особенностей философии не только как определенной интеллектуальной деятельности, но и как определенного способа существования, в том числе и существования в обществе.

Очевидно, что подобные исследования могут осуществляться как в дисциплинарных рамках истории философии (или, например, "истории идей" и "истории понятий"), так и в варианте междисциплинарных исследований. В последнем случае нелишним будет обращение к уже имеющемуся вариантам исследования.

Так, прежде всего отметим линию на условную "социологизацию" истории философии. Одним из наиболее ярких примеров подобного подхода

является работа Р. Коллинза "Социология философии". В этой работе исследователь рассматривает историю мировой философии (от Древнего Китая до современной западной традиции) как историю развития социальных сетей, вступающих друг с другом в достаточно противоречивые отношения и соперничающие за различного рода внешние ресурсы. При этом успешность той или иной социальной сети (распространение своих взглядов, создание философских школ и т.д.) определяется далеко не только особенностями ее теоретических построений. В принципе, к социологическому направлению можно отнести построения П. Бурдьё, (который пытается анализировать особенности функционирования "поля" науки – см. [Bourdieu P. Homo Academicus. – Paris, 1984.]) и К. Шарля (занимающегося "социальной историей интеллектуалов" – см. Шарль К. Интеллектуалы во Франции. Вторая половина XIX века. – М., 2005.). В принципе, подобный подход сталкивается с определенными теоретическими сложностями (см., например, выступление В. Вайнштейна "Конец социологизма" [Вайнштейн В. Конец социологизма: перспективы социологии науки // http://www.polit.ru/lectures/2009/08/06/videoon_vahshtain.html – Дата доступа: 10.02.10.]), не говоря уже об этических и социальных затруднениях. Несомненно, в определенных условиях и в сочетании с использованием иного методологического инструментария социологический подход может оказаться достаточно эффективным, на наш взгляд, малоперспективно ограничиваться только его рамками.

Возможно, имеет смысл обратить внимание на то обстоятельство, что советская и постсоветская философские традиции оказываются в достаточно высокой степени институализированными и тесно связанными с образовательным процессом. Поэтому само взаимодействие философии с образовательными структурами, как представляется, может стать предметом изучения. В качестве примера сошлемся на работу У. Шнайдера "Философия и университет" (см. [Schneider U.J. Philosophie und Universität – Hamburg, 1999; Шнайдер У.И. Преподавание философии в немецких университетах в XIX веке // Логос. – 2004. – № 3-4]), в которой достаточно подробно изучаются особенности преподавания философии в немецких университетах 19 в. Так, в книге разбирается социальное положение преподавателей, содержание учебных дисциплин и тематика исследовательских работ, способы легитимации изучения и занятия философией и т.д. На наш взгляд, здесь следует обратить внимание не только на социальную составляющую философской деятельности, но и на особенности развития самого философского знания (условно говоря, "эпистемология философии").

Особый интерес, на наш взгляд, представляют изменения, происходящие в постсоветский период: трансформация содержания дисциплин, возникновение новых дисциплин и предметностей, взаимодействие философии с другими дисциплинами, переводческая деятельность и рынок философской литературы, новые способы легитимации философии и т.д.

В качестве краткого итога стоит отметить, что использование современного междисциплинарного инструментария может способствовать развитию историко-философского знания, а отечественные философские традиции

предоставляют для этого достаточно интересный материал. Одним из возможных вариантов развития подобных исследований, на наш взгляд, могут стать сравнительные исследования (например, сравнение изменений, происходящих с философией в Беларуси и Украине), в том числе и совместные.

*Т.П. Зайка, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**

"МАСОВА КУЛЬТУРА" ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МІФОСВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Міфологізація виявляється характерною особливістю мислення сучасної людини, перебування в сфері міфів – це характерна особливість її життя. Народжуючись на стадії панування архаїчної свідомості, міф не йде зі сцени історії: антропоморфне бачення дійсності постійно відтворюється в культурі, апелюючи до масової свідомості, особливо у часи соціокультурних криз.

В ХХІ ст. наукова думка без жодного сумніву констатувала друге народження міфу, поворот до міфологічного мислення. Підставою для такого висновку став аналіз такого поняття як "масова культура". Не дивлячись на всі досягнення науки, техніки та індустрії, міф знову відроджується, і його носієм стає саме "масова культура".

"Масова культура" – це той тип культури, який розрахований на створення деякої споживацької свідомості, на маніпуляцію масовою свідомістю народу. Вона заснована на звичних стереотипах свідомості і виключає процес інтелектуальної творчості, який зазвичай пов'язується з процесом сприйняття творів мистецтва. "Масова культура" приховує в собі тенденцію до глобальної стандартизації під видимістю найрізноманітніших індивідуальних схильностей.

Саме через особливості "масової культури" ми можемо говорити про панування міфологічних мотивів в сучасному культурному та соціально-політичному житті суспільства. Однією із важливих ознак масової культури є *ескепізм* (втеча від реальності в світ фантазій та мрій). Завдяки ескепізму масова культура здійснює підміну реальності світом оманливих та утішних ілюзій. Вона орієнтується не на реалістичні образи, а на ті виразні засоби, які включаються в міфологічну структуру свідомості. Також використовує стереотипи та формули для того щоб спростити досвід, мобілізувати потік почуттів і дати йому розвиток.

Інша важлива особливість – створення масовою культурою консюмеризма (споживча свідомість). "Масова культура – це, преш за все, споживацька психологія" [*Шестаков В.П. Мифология XX века: критика теории и практики буржуазной "массовой культуры"*. – М.: Искусство, 1988. – С. 33]. Консюмеризм – це культ речі, безмірна жага споживача. Виховуючи в людині споживача, позбавляючи її самостійного, критичного відношення до реальності, масова культура виступає в ролі сучасної міфології. Її твори, подібно до міфів, засновані на нерозрізненні ідеального та реального. Подібно до міфів,

* Рецензент – канд. філос. наук, проф. Русин М.Ю.

вони становляться предметом не пізнання, а віри. Масова культура міфологізує історію, створює чисто ритуальне поклоніння своїм героям. Наприклад, естетика та практика Голівуда – це ніщо інше як міфологія XXI ст.

Міфотворчість XXI ст. цікава тим, що створюються міфи нового типу. І хоча механізми та "методологія" міфу залишається тими ж, але наміри та мотиви міфотворчості зазнали суттєвих змін. Якщо раніше – це було пов'язано з наміром пояснити цей світ, то міф як XX так і XXI ст. – це спроба не дозволити людині досягнути справжню сутність процесів через насадження їй певних ярликів. Міфологія починає виступати не як засіб пізнання, а як ідеологія соціального управління та маніпуляції масами. Сучасна міфотворчість не пояснює реальність, а будує ілюзію, примаару реальності. Фактично, сучасні міфи можна ототожнити з кривим дзеркалом: дивлячись в нього, людина "пізнає" реальність але у викривленому спектрі. Сам же міф як форма свідомості стає фантомом усвідомлення. Якщо архаїчний міф доінтелектуальний, то сучасний, штучно сформований – *постінтелектуальний*.

Особливістю міфології XXI ст. стало панування не стільки чисто пізнавальних міфів, скільки міфів соціальних та політичних. У свідомості сучасної людини зростає ірраціональна складова. Це пов'язано головним чином з її визначенням як людини маси. Складно говорити про особистість масової людини, бо вона сама робить все щоб втратити ті особливості, які визначають поняття особистість. Проте, як свого часу зазначив Ортега-і-Гассет, така ситуація цілком влаштовує сучасну людину. Втрачаючи жагу до власної індивідуальності, до вирізнання з маси, мислення людини губить свою здатність виокремлювати істину, яка розмивається і втрачає цінність. В даному контексті ми виходимо на питання про творця та поширювача сучасних міфів. Якщо раніше творцем міфу була колективна свідомість в цілому, то нині можна виокремити одного, найголовнішого міфотворця. І що є характерно – сучасний міфотворець не просто створює відповідні міфи та поширює їх серед населення з метою ввести його в оману, але й сам, згодом, підкоряється вірі в ці міфи, бо вони набагато спрощують спосіб життя сучасної людини. Під "творцем" маються на увазі засоби масової комунікації (ЗМІ). ЗМІ не лише активно створюють міфи на замовлення конкретних осіб, а й досить активно їх насаджують у свідомості сучасної людини.

Реклама – ось яскравий приклад міфу XXI ст. Сучасна музика, мода, мистецтво, кіно – ніхто не замислюється чому сьогодні вони настільки популярні, чому люди так сліпо довіряють тим відеороликам, які що миті лунають з блакитних екранів телевізора. Відповідь доволі проста: інформаційні технології настільки полонили свідомість сучасної людини, що в неї просто не має потреби в осмисленні величезного потоку інформації. Досить влучним у цьому контексті є зауваження Маркузе. В своїй праці "Одновимірна людина" він зазначає, що при сприйнятті телевізійного зображення людська психіка працює не в режимі осмислюючого сприйняття, а в режимі імпульсивного реагування.

Сьогодні людина надає перевагу різним технологіям, які постачають їй інформацію, ніж причитанню відповідної літератури. В порівнянні з читанням

відео сприйняття виглядає майже розвагою. При цьому непомітно губиться творча складова інтелекту. Недаремно, що не читаюча нація біднішає спершу в культурному відношенні, а потім і в економічному. Цим, власне і користуються ЗМІ. Адже яка людина із такого великого потоку інформації почне вибирати, що є істинним, а що ні. Вона не має часу на це, тому її залишається лише споживати цю інформацію. Так і укорінюються у свідомості сучасної людини міфи, створені ЗМІ.

В.В. Застольська, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

МАСОВА КУЛЬТУРА В ЗАРУБІЖНИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

*Витворювати питання означає не-знати,
не знаючи про власне не-знання,
а це означає тяжіння до наступного пізнання.*
Е. Корет

Людина запов'язана витворювати питання – це відповідає її сутності. Вона не вплетена в необхідність подій природи, вона не функцінує подібно до тварини в обмеженому навколишньому середовищі й не є "зафіксованою" певною поведінкою. Тому ми й запов'язані витворювати питання відносно того, що ми не знаємо, але повинні й хочемо знати, щоб гідно вести себе будучи вільними. Продуктування питання прослідковується й піддається спогляданню в сумніві чи в судженні, в мові, в діалозі, в історії, в деякому привілейованому феномені чи в певній межовій ситуації людського існування.

В сучасній ж соціокультурній реальності відбуваються глибинні зрушення й перетворення всіх її архітектонічних компонентів, які супроводжуються кризою традиційних духовних цінностей та ідеалів й породжує все нові й нові факти незнання й відповідні спроби наступного пізнання й конструювання концепту масової культури.

Очевидно, що традиція дослідження феномена масової культури протягом тривалого історичного періоду засвідчує відсутність єдиної точки зору, щодо сутності масової культури й існуючі дослідницькі рефлексії, з приводу цієї проблематики, постають в межах теоретизування в філософії, культурології, соціології й інших галузях наукового знання. Відповідно, в контексті гострих дискусійних аспектів денного явища, ми маємо коротко зупинитися на найбільш репрезентативних його дослідженнях виокремивши їх у три базові підходи до розуміння сутності масової культури.

Перший підхід проходять в традиції критичного аналізу даного феномену основною опозицією виявляється протиставлення культури елітарної і масової. Відкривається шлях теоретичним дефініціям масової культури, як вчленовуванню її з смислового поля феномена культури й відповідної конотації її сутнісних характеристик від супротивного. (Г.Лебон.М.Тард, Е.Канетті,

* Рецензент – канд. філос. наук, проф. Русин М.Ю.

Е.Фромм, К.Лівіс, Дж.Селдес, Х.Ортега-і-Гасет, П.Бурдьє і ін.). Окремо слід відмітити, що на теренах Радянського союзу мав місце розгляд досліджуваного явища в критичному руслі проведений в дещо іншому зрізі. Ряд радянських американістів культурологів, естетиків, соціологів тематизували в смисловому полі своїх досліджень, хибність дилеми між високою та масовою культурою, оскільки обидві з них уявлялись двома сторонами буржуазної культури. Факт підміни досить ґрунтовно осмислений й витлумачений Ашиним Г., Кукаркінім А., Глазичевим В., Давидовим Ю.

Друга група дослідників в спробах визначити масову культуру акцентують на тому, що вона має "похідний" характер від засобів комунікації. При цьому, під масовою культурою розуміються будь-які культурні зразки, здатні охопити велику за масштабами аудиторію споживачів за короткий термін "або практично вмиг" через засоби масової комунікації (М. Фрідмен М. Хоркхаймер, Т. Адорно і Г. Маркузе, Б. Розенберг, Д. Уайт, М. Маклюєн і ін.).

Системоутворюючою ідеєю *третього підходу* до осягнення сутності масової культури, що базується не на розробці й модифікації тих чи інших положень пов'язаних з аналізом стану культури і суспільства в процесі соціокультурної динаміки, а на теоретичній рефлексії її, як повноправної культурної системи сучасності з відповідними характерними особливостями й відповідно може бути нами репрезентований в такому вигляді: сучасна соціокультурна реальність постала тотальною симуляцією, що здатна породжувати цілий спектр феноменів – симулятивних, ілюзорних за характером, не маючих співвідношення з жодними еквівалентами дійсності й сама собою перетворюючись на подібну ілюзорну реальність (Е. Тоффлер, Ф. де Сосюр, У.Еко, У. Райт, Р. Варт, Ж.-Ф. Ліотар, К. Акопян, А. Костіна, Н. Козлова, М. Чегодаєва, А. Агеєва, В. Матвеєва, Р. Галушко, Т. Лютий, М. Ярош, Н. Яранцева та ін.).

Отже, опираючись на подібний концепт, реконструювавши теоретичні сенсоутворюючі спроби осягнення феномена масової культури в межах виокремлених підходів ми маємо наголосити на значному еверестичному потенціалі третього підходу, адже саме він здійснює стрижневу діагностику масової соціокультурної реальності й уможливорює "охоплення" її архітектонічних компонентів. При цьому, відповідна реакція теоретичної свідомості, не лише спрямована на оцінювання ідеального та реального, а містить намагання через дослідження того яким побитом функціонують конкретні значення й цінності, відкрити як загальні риси так і певні тенденції, *визначаючи змістовно цілісну дефініцію денного явища*, що дозволить сучасній персоні вступити в конфронтацію з репресивними функціями масової культури, що й виконують роль належного людському суб'єктові схематизму розсудку.

Майбутнє людської цивілізації має прокласти новий альтернативний шлях до максимального використання своїх потенційних можливостей, до усвідомленого впливу на свій власний розвиток.

Л.С. Кондратюк, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
LesiaKondratiuk@gmail.com

КАТЕГОРІЯ "СЕРЦЯ" В ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ П. ЮРКЕВИЧА ТА І. СКВОРЦОВА ЯК ЦЕНТР СПРИЙНЯТТЯ ІСТИННО ДУХОВНОГО МИСТЕЦТВА – МУЗИКИ

Українська духовна музична культура є відомою на території усього світу. Такій популярності вона завдячує двом основним гілкам свого розвитку: музичному фольклору та духовній професійній музиці.

Нагальна потреба і перспективне завдання гуманітарних наук за сучасних умов духовне відродження України – відновлення історично об'єктивної картини художнього буття національної культури на всіх етапах її розвитку. Ставлення творців духовно-академічної філософії до музичного впливу, їх аналіз церковної музики та співу, дослідження ними спадщини Отців Церкви, щодо поняття духовної музики – це є неоціненний і значний пласт української філософії та культури. Ми вперше досліджуємо його у такому вимірі, мається на увазі ставлення класиків академічної української філософсько-богословської думки до духовної музики та її ролі у культурі, релігії тощо. Така тематика є надзвичайно важливою для збереження національної релігійної ідентичності у локальному та глобальному контексті.

Скворцев Іван Михайлович, є чи не найвідомішим серед представників духовно-академічної філософії. В нього не має окремим робіт, що стосувались би музики, проте в багатьох із них він висловлює свої думки з цього приводу. І ми вважаємо за потрібне виокремити їх і проаналізувати.

При дослідженні поглядів Скворцева І. М. на духовну музичну культуру ми помітили паралелі із вченням П. Юркевича про серце. Його філософії серця містить деякі моменти із тлумачення музики теж як засобу натхнення. Крім того він вживає новий термін для визначення впливу музики: душевний запал (рос. воодушевление): "Коли ми насолоджуємось спостереженням краси в природі або мистецтві, коли нас торкають задушевні звуки музики, ... то всі ці стани більшого чи меншого душевного запалу миттєво відображаються у нашому серці" [*Юркевич П. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова божия // Труды Киевской духовной аакадемии. – Киев, 1860. – Кн. 1. – С. 88*].

Філософія серця Юркевича глибоко досліджена в українській філософії. Ми знаємо, що серце – це, за Юркевичем, місце, де знаходиться душа, серце як "певний етично-духовний такт" людини, "дієва сила і рушій нашого духовного життя" [Там же. – С. 89-90]. Тож слідуючи цьому і вищенаведеній цитаті, маємо безпосереднє твердження про вплив музики на душу.

Про серце говорить і Скворцев Іван Михайлович у своєму щоденнику. Він пише про слух людини як один із найважливіших дарів Господа людині. "Повітря коливається подібно до того, як коливаються органи слова, а дрижання цих органів виражає діяльність внутрішню нашого духу. Зворотнім шляхом

діяльність душевна інших сповіщується нашій душі через органи слова і через повітря, через органи нашого слуху." [Скворцев И.М. Дневник. 1859 год. // Труды Киевской духовной академии. – Киев, 1864. – Т. 1. – С. 101]. Серце у Скворцева І. виступає органом, який сприймає послання із небесного світу, внутрішнім серцевим слухом для вищого спілкування із світом духовним.

І. Скворцев пише, що тільки у обраних Богом такий слух відкривався. "Сповідання Духу чутні віруючому серцю, і зворушують його, дають йому насолоджуватись, немов небесною, гармонією. Відчуттям серця людина може входити у спілкування горних істот, коли наповнюється приливом стихії небесної, що тремтить, зворушується від їх духовної гармонії, їх блаженних славословій. Блаженний, хто до цієї стихії відкриває духовний слух свій і сердечні вуста." [Там же. – С. 101]. Духовний слух, сердечний, є розумний слух, якщо людина віруюча вслухується у богослужбні піснеспіви правильно, для неї відкривається частина небесного буття, про що говорив і Діонісій Ареопагіт, аналізуючи духовно-церковну музичну культуру.

За вченням Діонісія Ареопагіта, праця "Про небесну ієрархію", церковні гімни як ехо небесних співів могли наблизити до божественного абсолюту. Отже, за концепцією Діонісія Ареопагіта, через тих, хто співає на Літургії для інших людей відкривається недоступне для них знання [Дионисий Ареопагит. О небесной иерархии: тексты / Пер. с древнегреч. М.Г. Ермаковой. – СПб., 1997. – С. 30]. Чути мелодію слави і хвали Богу, яку неустанно воздають ангели на небі вірний християнин може лише духовним внутрішнім слухом; в залежності від того, наскільки висока духовність і чисте серце, настільки відкривається божественне знання через співану молитву.

Отже, слід відмітити, що церковно-духовний спів є одним із найважливіших складників богослужіння та засобом формування морально правильної духовності людини. Існує спів літургійний на землі та небесний, на чому ґрунтується сучасна концепція ангелоподібного співу. Земний є подобою небесного, останній можна почути лише внутрішнім слухом, через серце, яке у християнській філософії також визначається як совість людини. В українській духовно-академічній філософії духовна музична культура розглядається в рамках вчення про богослужіння, етичного богослов'я, історії християнської церкви, а також в рамках досліджень філософської спадщини Отців Церкви.

*Н.І. Курпіль, асп., НПУ ім. М. Драгоманова, Київ
kypil@ukr.net*

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ СУБ'ЄКТА ПІЗНАННЯ ГНОСЕОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ В.М. КАРПОВА

Співвідношення духовного та фізичного – це проблема, яка розглядалася у площині багатьох аспектів філософського знання. На основі різного бачення, щодо вирішення цієї проблеми, будували свої теорії філософи не одного покоління. В області гносеології, таке співвідношення являє собою взаємний

зв'язок суб'єкта та об'єкта пізнання. Щодо цього, також точилося багато різних точок зору, поглядів та гіпотез. Проте, більшість із них сходились на думці, що поняття "суб'єкт" і "об'єкт" хоч і різні, але в той же час пов'язані одне з одним. Між ними немає абсолютних граней.

На початку XIX ст. гносеологічна проблематика була на провідних ролях у вітчизняних філософів. При цьому, акцент робився переважно на природу суб'єкта. Можливо цьому сприяла традиція осмислення проблем духовності людини, яка започаткувалася ще з часів філософії Сковороди та знайшла своє продовження у дослідженнях сучасних українських та російських філософів.

Наша мета вказати на основні складові суб'єкта пізнання в гносеологічній теорії В. Карпова (1798-1867), який намагався поставити знак дорівнює між суб'єктом та об'єктом пізнання. Таким знаком виступав особливий світ мислинного, що являється умовою їх зв'язку та з'єднує пізнання із буттям. Психологізуючи пізнання, першим його моментом, В. Карпов називав людину. Не даремно, в кінці своєї творчої діяльності він акцентує увагу на проблемах самопізнання та психології, а останньою його філософською працею є "Вступні лекції в психологію" (1868).

Професор КДА неодноразово зазначає про виключно важливий внутрішній спосіб пізнання, за допомогою якого відкриваються явища внутрішнього та зовнішнього світу. Всі ці явища центруються нашим Я, в його рефлексивних та арефлексивних, актуальних та диспозиційних вимірах. *Чи відображає, на думку Карпова, знання про всякий предмет зовнішнього світу наші суб'єктивні переживання. Тобто, ті явища суб'єктивної реальності, у яких мені даний зміст певного предмета?* Щоб дати відповідь на це питання – потрібно детально розглянути складові суб'єкта пізнання у гносеологічній теорії В. Карпова. На його думку, суб'єкт пізнання включає в себе деякі складові, які неможна дискредитувати. А, саме: свідомість, "Я", душа.

Свідомість. На думку В. Карпова, у природі людини це єдиний факт який свідчить "про самого себе через себе". Явище нашої свідомості є цілком надійним та виступає у ролі висхідної для більш глибокого пізнання нетривкого об'єкта. "Свідомість – це єдине безпосереднє явище, для пізнання якого не потрібно нічого іншого, крім нього, тоді як сама вона безумовно потрібна для пізнання всього іншого" [*Карпов В.Н. Вступительная лекция в психологию // Памяти В.Н. Карпова, заслуженного профессора Санкт-Петербургской духовной академии. – СПб.: В типографии Департамента Уделов, 1868. – С. 7.*] Якщо це було б не так, то пізнання взагалі виявилось б неможливим, адже всяке знання здійснюється через свідомість. Варто зазначити, що вітчизняний філософ розумів суб'єктивну реальність лише у формі свідомості. Він розумів свідомість, як носій змісту сприйняття, уявлення та думок окремо взятої людини.

Саме свідомість являється єдиним початком усього, що людина мислить, відчуває, бажає, які цілі перед собою ставить. Свідомість є початком пізнання, бо все, що попадає у її спектр, рано чи пізно стає знанням. Крім цього, Карпов наголошує, що свідомість є також початком буття.

Свідомість у формальному і реальному відношенні є початком не доказовим, а лише вказівним. Оскільки вказує на готові явища і, випереджає досвід у його спостереженнях, Щоб він не випускав із поля зору ні одного факту і міг вірно визначити їх значення. Однак свідомість, як перша філософська істина, лише проливає світло на численні факти нашого внутрішнього досвіду, але, що тоді являється творцем цього досвіду?

"Я". Карпов виходить з того, що кожна людина пізнаючи свою природу може пізнати природу всього людства. Тобто, матерією досвіду є природа "Я" людства загалом, а не "Я"-ідея конкретної людини, що є формою цього досвіду. Вона включає в себе безкінечність усіх можливих "Я". На думку Карпова: "Нашій свідомості безпосередньо належить тільки наше "Я", з головним проявом його природи, і з тими елементами, які увійшли у нього із світу об'єктивного, стали невід'ємним його надбанням" [Карпов В.Н. Введение в философию. – СПб.: В типографии И. Глазунова, 1840. – С. 123].

Проте, варто зазначити, що Карпов на відмінно від Фіхте, Шеллінга та Гегеля не ототожнював "Я" та свідомість. "Я" – це внутрішній світ конкретної людини. А усвідомлення природи внутрішнього світу, у співставленні із зовнішнім світом переростає у знання про природу людини загалом. Тобто, особистісне "Я" включає в себе безкінечну історію думок, бажань, відчуттів, є їх носієм. Але, професійний психолог має звертати увагу, в першу чергу на природу досвіду "Я" взагалі, а не на форми його особистісних проявів.

Душа. В її область виходить моральний закон природи людини. Саме такий закон прагнула розкрити психологія. Однак, що робити з такими філософськими науками, як логіка (закони і форми мислення), іоніка (закони про бажання), естетика (закони і форми чуттєвості). У зв'язку з цим, Карпов наголошує, що психологія є наукою реальною, оскільки займається дослідженням самого буття, того, що дійсно існує в душі. Всі інші науки Карпов називає формальними. Предмет їх обмежується спостереженням того, як все, що знаходиться в душі живе і діє.

Отже, сьогодні гостра проблема пізнання суб'єктивної реальності. Зараз коли земля цивілізація вступає в інформаційне суспільство проблематика самопізнання набуває виключно доленосний характер. Теоретичні труднощі, які виникли під час побудови суб'єктивної реальності призводили до замкнутості теорії на певних точках, що не давало подальшого її розвитку. Такими точками можна назвати, наприклад: "парадоксальний скептицизм", до якого прийшли Берклі та Юм; "трансцендентальний суб'єктивізм" Канта, який привів до теоретичного суб'єкта та спричинює проблему його співвідношення з емпіричним; радикальний антипсихологізм Гессерля, що веде до феномену "відречення від себе". Натомість, Карпов робив акцент на важливості суб'єкта у пізнанні, намагаючись при цьому не прийти до суб'єктивізму. Він зазначає, що самопізнання є філософська наука, яка рухається від пізнання окремої людини до пізнання природи загалом. Адже не можливо вступити в область метафізичного чи мислинневого безпосередньо, вступити в них можна, тільки спираючись на пізнання про людину.

СТАНОВЛЕННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ ЯКОВА КОЛУБОВСЬКОГО

Одним із видатних вітчизняних мислителів минулого, який досліджував теоретичні проблеми розвитку історії філософії, є історіограф і бібліограф вітчизняної історії філософії Яків Миколайович Колубовський. Яків Миколайович Колубовський народився в місті Глухові в 1863 році. Нажаль, не відомі деталі його біографії. Відомо лише, що навчався Я.Колубовський в колегії Павла Галагана в Києві; у 1886 році закінчив історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету. У зв'язку з тим, що Я.Колубовський був одним з кращих випускників, він отримав можливість стажуватися у Лейпцизькому університеті в Німеччині. В цей період Я.Колубовський знайомиться з роботою Вундта, Зейделя та Шуберта-Зольдерна. Результатом цього стажування стало досконале вивчення німецької мови. Багато працював для каси взаємодопомоги літератором і вченим. Працював секретарем редакції "Журнала Министерства Народного Просвещения". Викладав історію педагогіки та логіку на петербурзьких педагогічних курсах. Був співробітником "Енциклопедичного словника" Ф.Брокгауза та І.Ефрона, для якого написав ряд статей про російських філософів, а саме: М.Грота, Ф.Голубинського, О.Галича, В.Карпова, та інших відомих філософів. Був членом Психологічного товариства.

Першою вагомою філософською роботою Я.Колубовського був написаний німецькою мовою нарис-додаток "Філософія в Росії" до перекладеної ним книги Ф.Ібервега і М.Гейнце "Історія нової філософії у стислому нарисі" (СПб., 1890; 2-е додаткове видання 1898 р.). Вихід у світ цього нарису вказує на закінчення п'ятдесятирічної перерви в історико-філософських дослідженнях Росії. Аналізуючи погляд десятків діячів, які мали певне відношення до філософського процесу 18-19 століть в Росії, Я.Колубовський зазначає, що вітчизняна філософія лише повторює західноєвропейські філософські школи, але ці повторювання, на думку самого філософа, були не завжди вдалими та неоригінальними. Аналізуючи твори Я.Колубовського можемо відзначити прихильність філософа до поглядів представників "київської" філософської школи, сформованої навколо Київської духовної академії, зокрема на творчість П.Юркевича, В.Карпова, О.Новицького [Ібервег Ф., Гейнце М. История новой философии в сжатом очерке. – СПб., 1890. – С. 537].

Найбільш плідним для Я.Колубовського став період з 1890 року, коли він отримав запрошення від М.Грота – редактора наукового журналу "Вопросы философии и психологии" стати секретарем редакції і переїхати з Санкт-Петербурга до Москви. Я.Колубовський погодився на пропозицію, оскільки перекладацька і викладацька діяльність особливих доходів не приносила. Працюючи у редакції, Я.Колубовський ніколи у своїх вправах не висловлював власних уподобань та не давав оцінок, а лише інформував про події і факти. В цей

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Мозгова Н.Г.

же період Я.Колубовський працює над перекладом твору "Вступ до філософії" Освальда Кюльпе, відомого німецького філософа. В російському перекладі "Вступ до філософії" вийшов у 1901 році в Санкт-Петербурзі [Кюльпе О. Введение в философию: пер. с нем. / Под ред. П.Б. Струве с библиографическим дополнениями Я.Н. Колубовского. – СПб., 1901. – С. V-343]. Також, Я.Колубовський працює над перекладами творів А. Шопенгауера, І.Канта, О.Конта.

З не відомих нам причин, у травні 1892 року Я.Колубовський повернувся до Санкт-Петербургу де влаштується викладачем педагогічних курсів. Активно займається перекладами та написаннями статей та оглядів, які пересилає до журналу "Вопросы философии и психологии". Лишається членом Філософічного товариства. За десятиріччя співпраці з журналом "Вопросы философии и психологии" Я.Колубовський видав десятки статей, рецензії та заміток.

Нажаль, нам не відома доля Я.Колубовського напередодні і після жовтневої революції в Росії. В двадцятих роках Я.Колубовський повертається на Батьківщину в рідний Глухів, де він з 1922 року займає посаду декана факультету, а з 1923 року стає ректором Глухівського педагогічного інституту.

Яків Миколайович Колубовський у своїх працях обґрунтував самостійність історико-філософської науки у порівнянні з власне філософією. Він запропонував власне бачення предмету історії філософії, її методологічної бази і нових методологічних підходів до вивчення історії філософії, висунув специфічне завдання та проблеми історико-філософського знання у порівнянні з філософським знанням. Мислитель є першим історіографом вітчизняної історії філософії серед вітчизняних істориків філософії.

І.Ю. Ладівниця, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

В історії світової філософської думки періоду ХІХ століття в різних філософських концепціях часто постає питання ідентифікації не лише людини в державі, а й держави в людині. Не стала винятком і українська філософія, найбільш представлена такими іменами як О.Новицький, С.Гогоцький, Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Юркевич, М.Драгоманов. Для мислителів цього періоду характерне глибоке розуміння проблем філософії, соціології, історичного процесу, соціально політичної та національної проблематики.

Професор Київського університету С.Гогоцький вперше в Російській імперії створює чотири томну філософську енциклопедію "Философский лексикон" 1857 року. В той же час О.Новицький видає ряд філософських праць не чужих ідеям Гегеля щодо закономірності історичного поступу. Так, у відповідності з гегелівською філософією, він стверджує, що "філософія є наука, думка, котра прагне до повного і систематичного розвитку самої себе", що філософське вчення різних часів і народів "суть різнобічні і різноманітні способи відтворення дійсності в думках". Філософська критика Новицького базується на позиціях ірраціоналізму та теїзму, з позицій того, що "віра завжди вища знання".

Великим провісником філософії українського духу був Т.Шевченко. Важливою рисою його філософських, суспільно-політичних поглядів була послідовна і безкомпромісна антикріпосницька спрямованість, непримиренна боротьба проти самодержавної політики національного гноблення народів, відстоювання демократизму у національному питанні. Поет – філософ високо оцінив Запорізьку Січ, що відіграла важливу роль в історії України, також Шевченка хвилює і слов'янська проблема, яку він розв'язував з позицій демократизму і братерської єдності слов'ян. Світосприйняттю Шевченка притаманний принциповий антропоцентризм який зумовлює сприйняття навколишнього світу природи, історії й культури крізь призму переживань, бажань, потреб і прагнень людини. Для нього цей світ уособлює Україна як екзистенційний стан буття. Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста, і разом з тим ґрунтується на національній ідеї українського народу, його ментальності. Улюблений герой Шевченка це лицар народний, повстанець-гайдамака, козак-запорожець, що виступає оборонцем рідного краю, є носієм народної правди і честі. Вінець Шевченківської творчості це уславлення свободи, першої і невідмінної передумови людського поступу, добробуту і щастя. До найволелюбніших творів світу належить його "Кобзар". Т.Шевченко – поет-пророк. Він вірить у те, що майбутня Україна стане світом звільненим від зла.

Великим духовним діячем українського народу є М.Костомаров, історик, етнограф, громадський діяч. Особливе значення при вивченні його соціально – філософських поглядів має праця "Книга буття українського народу", в якій висвітлюється трагічна історія українського народу, і разом з тим виголошується впевненість, що він відродиться як самобутній культурний етнос. У напублікованій статті 1861 року Костомаров робить спробу проаналізувати основні риси української духовності, у порівнянні з російською, і доходить висновку, що український народ має власні етнопсихологічні характеристики, які виокремлюють його серед інших народів.

Одним із визначних українських філософів 19 століття був П.Юркевич, ґрунтовний розробник самобутньої концепції "філософії серця". Філософ переконаний, що в серці людини найглибша основа і духовно-етичне джерело людського існування. В діяльності серця – в почуттях, переживаннях, емоціях, реакціях, а не в думках, в їх всезагальності, відображається вся індивідуальність особистості. Розум лише вершина а не коріння духовного життя людини. Знання ми отримуємо в результаті духовної діяльності, лише тоді, коли воно проникло в серце, знання може бути засвоєним. Будучи релігійним філософом, П.Юркевич не визнавав існування матеріального начала незалежно від духу. Філософ розгортає цілу систему доказів стосовно серця як осереддя усієї тілесності і духовної діяльності людини, найсуттєвішого органу, відправної точки рухів, бажань, почуттів, думок, емоцій..." Серце є охоронцем і носієм усіх тілесних і духовних сил людини, це центр духовного життя людини, Воно починає і породжує рішучість людини на ті чи інші проступки, воно є осереддям волі людини і морального життя, його стрижень". Тому за визначенням Юркевича серце є найважливішою складовою частиною нашого існування.

І на сам кінець М. Драгоманов, великий український історик, мислитель, громадсько-політичний діяч. Основні його філософсько-соціологічні погляди викладені у двотомному виданні "Літературно публіцистичні праці". Він переконаний у безмежних властивостях людського розуму і науки пізнати навколишній світ. У своїх дослідженнях Драгоманов приділяє значну увагу проблемі методу, зокрема для пізнання суспільного життя використовує соціологічний метод, який передбачає аналіз основних елементів кожного суспільного явища, розкриття їх взаємозв'язку і взаємодії. Драгоманов відзначає велике значення економічного фактору у розвитку суспільства, але всеж непогоджується з тим, що він є єдиновирішальним, виступає проти однобічного його переоцінювання. Характерною рисою соціологічних поглядів мислителя є те, що основною одиницею людського суспільства він вважає людську особистість. І саме її добробут і щастя були для нього важливою метою поступу. Усі ці ідеї стануть необхідними і незамінними для подальшого становлення української філософської думки.

Т.В. Нич, ст. викл, МАУП, Київ

КРИТИКА В.Ф. АСМУСОМ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДОСЛІДЖЕННІ (ПОЛЕМІКА З А. ВАР'ЯШЕМ)

Дослідження В. Асмуса у галузі методології історико-філософського пізнання знайшли своє відображення не лише в спеціальних працях з цієї тематики та в працях, що розкривали сутність філософського світогляду того чи іншого мислителя, а й в окремих статтях, що відображали гостру полеміку зі своїми науковими опонентами.

У 20-ті роки ХХ століття розрізнена діяльність мислителів в галузі історії філософії призвела до питання розробки діалектико-матеріалістичної методології, а також, як відомо, до критики ідеалістичної та вульгарно-матеріалістичної методології. Саме в ці роки починає свою професійну діяльність В. Асмус, який став активним поборником розробки нової методології історико-філософського дослідження.

Тут ми надамо аналіз дискусії В. Асмуса з А. Вар'яшем – видатним діячем угорської революції 1919 року, знаним фахівцем в галузі логіки, методології природознавства. Ця полеміка, що викликала цілу хвилю "емоцій" стосовно розуміння дослідження історії філософії, розгорнулася у 20-х роках навколо книги А. Вар'яша "Історія нової філософії" (1926) і тривала близько двох років. Увесь цей процес знайшов своє відображення у декількох статтях, а розпочався від рецензії В. Асмуса під назвою "Спірні питання історії філософії", що була опублікована у тому ж 1926 році в № 7-8 журналу "Під прапором марксизму" [Асмус В.Ф. Спорные вопросы истории философии // Под знаменем марксизма. – 1926. – № 7-8]. У тому ж 1926 році з'явилась ще одна стаття В. Асмуса "Протиріччя спеціалізації в буржуазній свідомості" [Асмус В.Ф. Противоречия специализации в буржуазном сознании // Под знаменем марксизма. – 1926.

– № 9-10], а згодом у 1927 році – "До спірних питань історії філософії (Відповідь А. Вар'яшу)" [Асмус В.Ф. К спорным вопросам истории философии. (Ответ А.Варьяшу) // Под знаменем марксизма. – 1927. – № 1. – С. 165-194].

У цих працях В. Асмуса дещо незвичайним був і сюжет – це була не конкретна історична праця, чому були присвячені більшість його робіт, а саме спроба розробки певної методології історико-філософського дослідження. В. Асмус в них піддавав критиці вульгарно-соціологічну методологію, на той час надзвичайно поширену у всіх історичних дисциплінах (не тільки у галузі історії філософії); він протиставив цій методології іншу, яка походила з іманентного ходу історико-філософського процесу і яка враховувала, звісно, і роль соціально-політичного фактору в цьому процесі. Потрібно сказати, що полеміка ця одразу не була припинена ідеологічними обмеженнями та "розносомами", вони тільки згодом стали постійною перепоною на творчому шляху В. Асмуса.

Основні методологічні принципи А. Вар'яша полягали у тому, що він вважав можливим пояснювати походження філософських ідей тільки за допомогою виробничого процесу та матеріальних умов життя і, що особливо важливо, вважав можливим пояснювати їх таким чином *по змісту*. На думку В. Асмуса, незважаючи на всі свої досягнення і кваліфікацію, А. Вар'яш все ж таки проявив себе у цих працях як "спрошенець" і "соціологічний вульгаризатор", який недвозначно намагався висновити з соціально-економічного базису гносеологічні та онтологічні ідеї видатних раціоналістів та емпіристів XVII століття. У вищезгаданій рецензії на книгу А. Вар'яша (згодом і у відповідь на його реакцію) В. Асмус з блискучою ерудицією, із сильною аргументацією, яка спиралася на логіку і на роботи Маркса (які були явно невідомі А. Вар'яшеві як історичній філософії, а для В. Асмуса це звернення було продиктоване часом), показав безпідставність позиції угорського мислителя. У своїй рецензії В. Асмус розкриває і суперечливий характер тез А. Вар'яша і, з іншого боку, необґрунтованість його основної думки. "Однозначний причинний зв'язок може бути встановлений лише між історичним фактом появи відомих теорій та суспільними потребами, однак аж ніяк не між цими потребами та змістом самих теорій" [Асмус В.Ф. Спорные вопросы истории философии. – С. 215].

В. Асмус також надав і логічну кваліфікацію помилки А. Вар'яша як "перехід в інший рід", оскільки "будь-який розгляд змісту теорії є переходом в інший рід, де масштабом розуміння, оцінки та критики будуть слугувати вже не потреби, як факти суспільного життя, але теоретичні проблеми як такі, зі своїми методами, прийомами, логічними принципами і практичними критеріями достеменності" [Там само. – С. 216-217].

Для ствердження ідей про визначну важливість філософії в її органічному зв'язку з історією філософії суттєвими були ті акценти, на які наголошував В. Асмус в інтерпретації діалектичного матеріалізму. На його думку, діалектичний матеріалізм є "революційною філософією", "оскільки не розвивається поза філософської традиції, тому що він перебудовує світ за тими принципами, які знаходять в цьому самому світі як тенденції його розвитку" [Там само. – 206].

Потрібно сказати, що у своїй відповіді-статті "Моністичний погляд на історію філософії та її спірні питання" у 1927 році А. Вар'яш, звісно, з В. Асмусом

не погодився, звинувативши його в дуалізмі, однак визнав, що зміст нового знання формується "шляхом перебудови, доповнення та узагальнення старих принципів". До ідеї про формуючу роль економіки тепер додалася теза про роль ідейної традиції у формуванні філософської ідеї.

Тут важливо, на нашу думку, зауважити, що таку лінію боротьби з вульгарним соціологізмом В. Асмус почав саме ще у 20-ті роки, хоча ще у 70-х роках якщо не в теорії, то на практиці точно, ця методологія нашої вітчизняної науки якщо не була цілком подолана, то панувала вочевидь.

Таким чином, в результаті цієї дискусії В. Асмус дійшов такого першого основного висновку: проблема ґенези філософських ідей має розділитися на питання про формування змісту філософських ідей та на питання про їхній подальший розвиток. Звідси ним були висунути окремі висновки стосовно єдності та цілісності історико-філософського процесу: на думку В. Асмуса, теперішнє не може бути зрозумілим без розуміння розвитку його тенденцій минулого. Тут стає зрозуміло, що сутність проблеми полягає у з'ясуванні ролі теоретичної традиції у формуванні та розвитку змісту філософських ідей. Власне у статті "Спірні питання історії філософії" В. Асмус і розглядає виникнення й розвиток ідеї про роль інтелектуальної традиції в історії філософії.

У цих статтях-відповідях В. Асмус показує, що уже і Ляйбніцу, і Гегелю було відомо, що кожен етап, кожне визначне явище в історії філософії містить у собі деяку (принаймні відносну) істину і що жоден синтез сучасної філософії не може бути здійснений без використання позитивних даних минулого розвитку. Гегель краще за інших розумів значення інтелектуальної традиції в історії філософії. Однак, на думку В. Асмуса, його (Гегеля) об'єктивний ідеалізм не дозволив йому встановити вірний принцип та вказати критерій для відбору справді цінних моментів цієї традиції. Слід зазначити, що такого роду оцінка Гегеля В. Асмусом була неоднозначно прийнята.

Повертаючись до дискусії "Асмус-Вар'яш", зауважимо, що вона поставила питання про фактори, які формують філософську ідею – це об'єктивні зв'язки та закони, соціально-економічні умови та філософська традиція. Аби це положення стало надбанням методології історико-філософського дослідження, усі три фактори мають бути детермінуючими у формуванні філософської ідеї, але у В. Асмуса, як і у багатьох інших дослідників того часу, один фактор поглинався іншим, або взагалі спостерігалась певна невизначеність стосовно факторів формування філософських ідей. Також, як відомо, В. Асмус розділив проблему ґенези філософських ідей на дві: походження ідей та їхній розвиток. Культурно-історична детермінація, на його думку, здійснюється стосовно напрямку розвитку ідей, а ґносеологічна – стосовно формування їхнього змісту. На жаль, питання, чи розповсюджується культурно-історична детермінація на зміст філософської ідеї для В. Асмуса залишається відкритим.

Таким чином, завдяки цій дискусії представники діалектико-матеріалістичної філософії змогли поставити та розв'язати цілу низку історико-філософських проблем, в чому ми вбачаємо чималу заслугу В. Асмуса. Звісно, на сучасному етапі залишаються наочними спірні моменти у методологічних висновках В. Асмуса.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ВЧЕННЯ К.О. НЕВОЛІНА

К.О. Неволін належить до тієї плеяди учених, які займалися професійним становленням правознавства в Університеті, погляди мислителя не обмежуються виключно правовими дослідженнями, а охоплюють також і історію філософії законодавства та виходять на рівень філософії права. "Енциклопедія законодавства" [Неволин К.О. Енциклопедія законодавства. – К., 1839. – Т. I. – 633 с.] К. Неволіна стала однією з фундаментальних правничих праць, яка започаткувала професійне вивчення правознавства в межах Університету Св. Володимира.

Філософсько-правова спадщина К.О. Неволіна є багатогранною, оскільки мислитель охопив питання правознавства, енциклопедії права, філософії права, історії філософії законодавства. Послугувався історією філософії для повноти розкриття багатоаспектності питання філософії права. Погляди мислителя в контексті його наукового доробку мають цінність та значення для сучасників, оскільки відкривають перспективність та актуальність історико-філософського підходу у дослідженні питань філософії права.

Основними теоретичними джерелами поглядів вченого стали правові погляди відомого кодифікатора законів М.М. Сперанського, також філософські погляди І. Канта, Г. Гегеля, які були критично переосмислені К. Неволіном.

Поняття права є законом у дії, тобто воно має бути ефективним в соціальній дійсності, відповідно відкриває нові перспективи, питання юридичної герменевтики відкриває смисл тлумачення законів, прояснює їх сутність і окреслює перспективи чіткого та логічно впорядкованого тлумачення законів. Важливим досягненням мислителя є аналіз історії філософії законодавства та філософії права, практичне та теоретичне значення законів для людини.

Розвідка проблеми філософії права та традиції викладання енциклопедії законодавства в Університеті Св. Володимира робить актуальним з'ясування специфіки світоглядних засад даного мислителя до вирішення сучасних теоретичних та методологічних проблем філософії права.

Закон за К. Неволіном має бути написаний і поданий не в заплутаній формі, а викладений ясно, чітко для того аби не виникало суперечностей при трактуванні, закон має бути зрозумілий для усіх, саме це буде обумовлювати виконання закону і відповідно верховенства права. Проста формула зрозумів-виконав є обумовленою чіткістю і ясністю викладу.

К. Неволін вважає, що Закон за своєю суттю є правда [Неволин К.О. Енциклопедія законодавства. – К., 1840. – Т. II. – 646 с.]. Закон або виражає її або встановлює міри для виконання цих вимог. Закон за своєю суттю є певним образом буття правди в істотах до неї здатних, власне права та обов'язки

* Рецензент – канд. філос. наук, асист. Руденко С.В.

складають певний зміст закону і для цього змісту сам закон слугує формою. Говорячи про закон ми маємо збагнути сутність закону, сутність прав і обов'язків, поняття закону. Сутність правди може бути визначена лише у філософії, де в неперервному зв'язку умозаключень розвиваються начала всякого буття, від самого повного до найобмеженішого. Усі члени суспільства є пов'язаними між собою, включеними в єдиний процес, оскільки люди є моральнісними істотами, вони співвідносять свої вчинки з верховенством закону. Виконання якого є обов'язковим для того аби функціонувало саме суспільство.

Закони мають вивчати всі для практичних та теоретичних цілей, це вимога для будь-якої освіченої людини. Пізнання законів є необхідним, якщо людина хоче діяти самостійно, а не слухати інших.

Для того аби визначити сутність законодавства К. Неволін пропонує розглядати форму та зміст [*Неволін К.О.* Енциклопедія законодавства. – К., 1839. – Т. I. – С. 9]. Сутність законодавства відкривається виходячи із сутності законів. Всі сторони, частини закону складають зміст законодавства і мають бути охоплені наукою. В законі розглядають зміст (матерія) та образ його викладу (форма). В складі законодавства розрізняють два роди наук, перший рід має своїм предметом зміст законів, другий – образ їх викладу. Закон пізнаний та зрозумілий здійснюється і додається до прав в житті.

Важливо підкреслити, що правда має бути внутрішнім станом людини і по відношенню до себе, що є внутрішнім рівнем і по відношенню до інших членів суспільства, що є зовнішнім [*Неволін К.О.* Полное собрание починений. – СПб., 1857. – Т. II. – 513 с.].

Тільки усвідомивши внутрішню значущість і необхідність закону його дотримання і виконання є можливим. Чітко встановлені приписи законів без усвідомлення їх необхідності залишаться лише приписами, саме тому, К. Неволін вважає правду серцевиною закону, і апелює до людей як моральнісних істот. Вірність людини своїй державі є правдою по смислу держави. Реалізація закону на практиці і є принципом утвердження верховенства права і закону.

***І.П. Печеранський, канд. філос. наук, Одеська філія КНУКІМ, Одеса
gektor52@yandex.ru***

АРХ. ІНОКЕНТІЙ (БОРИСОВ): "МУДРІСТЬ ДУХОВНА" ЯК СИНТЕЗ ФІЛОСОФІЇ ТА РЕЛІГІЇ

Філософсько-релігійні погляди арх. Інокентія (Борисова) (1800-1857) – важлива сторінка як в історії духовної культури України взагалі, так і в історії православної теїзму зокрема. Вони відображають лише одну з багатьох граней життя цього обдарованого та талановитого мислителя й церковно-громадського діяча, який самовіддано слідував ідеалам православної віровчення. Особливо актуальним, в ході підвищення за останні роки інтересу до вивчення національного духовно-академічного спадку, видається розробка метафізичних, онтологічних, гносеологічних та моральних аспектів проблеми стосунків віри та розуму,

релігії та філософії у творчості Івана Олексійовича як зачинателя та представника київської духовно-академічної традиції теїстичного раціоналізму.

У своєму підході арх. Інокентій окреслив основні *концептуально-теоретичні вектори* розвитку філософських рефлексій на ґрунті православно-теїстичних ідей в Київській духовній академії в першій половині XIX століття. Важливим моментом при цьому було усвідомлення вченим евристичного потенціалу західноєвропейської філософської традиції, серед якого особлива увага приділялась поглядам Сократа, Платона, Аристотеля, Декарта, Вольфа, Ляйбніца, Канта, Фіхте та ін. Не приховуючи власних симпатій відносно ідей Сократа та Платона, арх. Інокентій одним з перших започатковує *критико-полемічний підхід* до вивчення спадщини німецького ідеалізму XVIII – першої половини XIX ст., поява якого була обумовлена пантеїстичним характером поглядів його представників, в чому Іван Олексійович та його послідовники вбачали обмеженість їх підходів. Втім, саме в полеміці з німецькими філософами, випрацьовувались оригінальні тенденції київського напрямку духовно-академічного теїзму, а саме, спроби поєднати "містичний агностицизм" та "критичний реалізм". Намагаючись уникнути згубного впливу аксіоматики та формалізму думки, мислитель притримується принципів "об'єктивізму" у філософсько-релігійних та порівняльно-історичних (історико-археологічних) дослідженнях.

Беззаперечний інтерес викликає тема співвідношення віри та розуму, релігії та філософії, яка у підході арх. Інокентія тісно поєднується з не менш важливими аспектами розуміння його філософсько-релігійного доробку: *вчення про Абсолют та вчення про душу*. Проблема Абсолютного буття, дійсно, була одним з основних центрів зосередження думок православних філософів: опісля критики Кантом існуючих вже на той час доказів буття Бога, теїстам-мислителям варто було докласти чи малих зусиль для того, щоб доповнити ці доведення, особливо онтологічне та фізико-телеологічне, враховуючи аргументи німецького мислителя. Під час звернення до проблеми Абсолютного буття, вчений акцентує увагу на антропологічних та гносеологічних аспектах, а саме, рухаючись в руслі ідеї синтезу релігії та філософії, звертається до думки Фіхте стосовно проєкції пізнаного розумом Абсолюту, що в результаті цього постає принципом всеохоплюючого пізнання. Як приклад, філософсько-ідеалістична спадщина Фіхте постає генеруючим фактором намагань поєднати в єдине ціле "духовне розуміння" та "духовне знання", філософію та релігію. Звідси і зв'язок з ідеєю самостійності душі відносно тіла (платонізм), яка шляхом чуттєвого, понятійного та інтуїтивного пізнання Абсолюту (Бога) обґрунтовує тезу про особистісно-релігійний досвід людини, який слугує філософським підтвердженням істинності християнського вчення. "Гностичний оптимізм", на думку Івана Олексійовича, закладає основи концепції **теїстичного раціоналізму** як вчення про синтетичну єдність емпіричного, раціонального й інтуїтивно-художнього способів пізнання Бога як Абсолюту. *Особистість та побудова християнської системи ідеальною світо устрою*.

Отже, арх. Інокентій (Борисов) дотримується *принципу синтетизму* у сунках віри та розуму, релігії й філософії. Православний мислитель не вбачає

принципової різниці між ними. Їх об'єднує спільний предмет – Абсолют (Бог), його пізнання та місце в житті людини. Розум та віра – не антагоністи, а дві частини одного цілого. "Логіка розуму" філософії повинна доповнюватись "логікою серця" віри. Лише спільними зусиллями філософської науки та християнської релігії (Одкровення) можливо досягнути мудрості духовної як запоруки істинності християнського віровчення, на варті якого й знаходились ідеї духовно-академічного теїзму, виголошені Іваном Олексійовичем Борисовим.

І.В. Пушкар'ов, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
pushkarev_igor@ukr.net

РОЗУМІННЯ ФІЛОСОФІЇ ЯК МИСТЕЦТВА В ПОГЛЯДАХ М. ГРОТА

Протягом всієї своєї історії філософія є одним із основних джерел розвитку людського знання. Розглядаючи її історично, можна виявити спадкоємність в розвитку філософського знання, його проблематики, спільність категоріального апарату і логіки дослідження. Не випадково Гегель розглядав філософію передусім з точки зору "науки логіки".

Класична метафізика, що народилася як виклик фізиці, природничим наукам, головним своїм завданням ставила мету піти від механістичного розуміння людини як ланцюга жорстко детермінованих фізичних процесів через розкриття в ній розумного начала як визначаючого все інше. У своєму бажанні в рішенні цього завдання вона зайшла так далеко, що не залишила місця ірраціональному в людині – його чуттєвості, відчуттям, волі і душі. М.Грот наважується заповнити це упуцнення і розгортає власне філософствування на новому його етапі в руслі неklasичної метафізики, що не випускає з уваги вольові, духовні, етичні і інші ірраціональні начала в людині.

З самого початку звернення до філософії М.Грот пов'язує її в загальний контекст культури, вважаючи філософію критичною підставою культури кожної конкретної історичної епохи. Історично філософія, вказує він, будувалася на основах науки, мистецтва і релігії певного народу і конкретного історичного періоду, здійснюючи на них сильний вплив і сприяючи їх прогресивному розвитку.

Співставляючи філософію з наукою, М.Грот розкриває подвійність стосунків між ними. Якщо наука, говорить він, – це діяльність, направлена на придбання достовірних і стійких знань, то філософія прагне до повноти і єдності знань про світ, необхідних для суб'єктивної, етичної природи людини. З іншого боку, вказує М.Грот, наука і філософія, виникаючи з практичного відношення людини до світу, являють собою певну єдність, будучи при цьому частинами діяльності людини, направленої на його пізнання. Проте філософія, стверджує М.Грот, не є ні наукою, ні її частиною. Наука дає точні знання, які є дуже важливими на практиці, але вона "є тільки ступенем до філософії і її слугою, тому що точність знань якісніше покращує їх спільний синтез, збільшує їх органічну єдність" [Грот Н.Я. Отношение философии к науке и искус-

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Огородник І.В.

ству // *Философия и ее общие задачи.* – СПб., 1904]. Філософія ж є "вищою" за науку, тому що надає повне знання про світ і приводить його в єдність.

Зовсім по іншому, на думку М.Грота, складаються відношення між філософією і мистецтвом. На відміну від науки, філософія знаходиться набагато ближче до мистецтва. Більш того, в історичному розвитку вони впливають один на одного, взаємно переплітаючись і зближуючись. Це виходить з того, що якщо завданням науки є проникнення у всі стосунки зовнішніх предметів і явищ для підпорядкування їх і управління людиною, то завданням мистецтва є штучне відтворення дійсності за допомогою результатів пізнання і науки з метою задоволення вищим, суб'єктивним потребам людської природи, тобто потребам в відчуттях. В майбутньому, на думку М.Грота, філософія і мистецтво повинні злитися воедино. Філософія стане змістом мистецтва і, більш того, надасть йому внутрішнього сенсу. Мистецтво стане формою виразу філософії, тим самим зробивши її більш зрозумілою для більшості.

Філософія, знаходячись в органічній єдності з мистецтвом, грає все ж таки визначальну роль, так би мовити задаючи напрям його розвитку. "Вона, зазначає М.Грот, – об'єднує і освітлює те, що відгадане художнім чуттям, і створює відвернуті принципи (символи), які охоплюють конкретні образи поетів, викриває мистецтво (з точки зору вищого синтезу ідеальних понять) в брехні і натяжках, вказує йому нові ідеали і нові способи впливу на дійсність" [*Грот Н.Я. Что такое метафизика? // Философия и её общие задачи.* – СПб., 1904]. Нарешті, на думку М.Грота, філософія є не просто мистецтвом, а "вищим видом мистецтва". Філософія, вказує він, – не є ні наукою, ні мистецтвом, ні релігією, а є дещо особливим, так би мовити, тільки філософією. Споріднені стосунки філософії до цих сфер людської свідомості можна виразити так: від науки філософія черпає матеріал, від мистецтва бере метод його обробки (творчий синтез), а з релігією поєднується в кінцевій меті – надати людині етичні начала життя.

Таким чином, на мою думку, поставлена і вирішена багато років тому М.Гротом проблема про тенденції і перспективи розвитку майбутньої філософії, опинилася правдивою. Наука не може заповнити людську душу до кінця, інакше вона б культивувала однобічність і "одновимірність" людини. В мистецтві людина виходить за межі раціональної однозначності і тим самим пізнає те, що не піддається раціональному, науковому пізнанню: етичні проблеми життя і смерті, добра і зла, свободи і несвободи, але мистецтво не може надати теоретичного обґрунтування цих проблем.

Філософія же, в свою чергу, є любов і прагнення до мудрості, яка здатна надати людині володіння об'єктивним критерієм діяльності і поєднати раціональний аспект науки з ірраціональним аспектом мистецтва, піднявшись вище за них. Вона розвивається, все тісніше переплітаючись зі всіма наявними формами суспільної свідомості, але все чіткіше вимальовувалася тенденція все більш сильною запліднення її мистецтвом. Тому М.Грот і зробив висновок про єдність і взаємодію, взаємну "доповнюваність" філософії, науки і мистецтва і перетворенні в перспективі розвитку людства філософії в мистецтво або вище мистецтво.

МОДЕРНЕ РОЗУМІННЯ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ

У наукових працях останніх літ український модернізм – визначне явище нашого культурного життя – нарешті дочекалося на реабілітацію та серйозні, неупереджені оцінки. Тривалий час цей оригінальний культурний феномен залишався у ролі попелюшки в історії української літератури та мистецтва. Епоха модернізму постає як одна з найсуперечливіших віх розвитку української культури. Дослідники й досі не можуть знайти "більш чи менш переконливої концепції модернізму" [Моклиця М. Модернізм – проблема теоретична і психологічна // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 32]. Тому для повноцінного дослідження модернізму досить важливим є не лише поява нових монографій з цієї проблематики, а й добре ознайомлення з вже існуючими.

Насьогодні вивченню поняття творчості як філософсько-антропологічної проблеми приділяється недостатньо уваги. Дослідження людини як носія специфічних, притаманних їй родових властивостей, які суттєво не змінюються під впливом часу та за різних соціокультурних умов, дає можливість визначення і теоретичного обґрунтування численних проблем суто антропологічного забарвлення. Ми вважаємо, що до таких родових ознак людини можна віднести її здатність та прагнення до опанування Всесвіту шляхом креативної діяльності, а саме людське устремління до вільної свідомої творчості у формах мистецтва, культури.

Кінець XIX – початок XX ст. засвідчує потребу радикального оновлення світоглядних орієнтирів, відбуваються метаморфози суспільної свідомості, за яких особливої актуальності та пріоритетного розвитку набувають теорії художньої творчості ірраціонального, інтуїтивного, алегорично-символічного характеру. З'являється нове модерне розуміння творчого процесу, ролі особистості митця, його душевних переживань та почуттів у момент творчості. У модерністському контексті творчість розглядається, насамперед, як спонтанна, інтуїтивна, засіб зашифрування підсвідомого. Підвищений інтерес проявляється до природи художньої творчості, місця в ній митця та завдань мистецтва.

Питання творчого процесу, творчого мислення були і залишаються загадковими і для літературознавців, і для психологів і для філософів. Як слушно зауважив К.-Г. Юнг: "Таємниця Творчого, як і таємниця Свободи Волі, є трансцендентною проблемою, яку психологія не може вирішити, а тільки описати. Рівно як і творча людина є загадкою, розв'язок якої хоч і шукатимуть найрізноманітнішими способами, але щоразу даремно" [Юнг К.-Г. Пси-

* Рецензент – канд. філос. наук, проф. Русин М.Ю.

хологія та поезія // Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М. Зубрицької. – Львів, 2002. – С. 132].

Хочемо підкреслити, що завдяки творчому доробку А.Шопенгауера, А.Бергсона, З.Фрейда, К.Юнга та інших, модерне мистецтво значно збагатило свої виражальні можливості, що дало змогу віднайти нові зрізи для підсилення емоційного впливу твору на реципієнта, а зазначені ідеї стали родючим ґрунтом для модернізму. Адже головним стає не результат, а процес творення, у якому на перше місце висувуються індивідуальність митця та його психологія.

Творчий сплеск, який відбувається в українській літературі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст, цікавий і сам по собі, і тими авторськими моделями процесу творчості, теоретичне обґрунтування яких взяли на себе практики. Формується специфічна "літературно-теоретична" тенденція, яка позначена і академічним трактатом "Із секретів поетичної творчості", і в опосередкованій формі – есе, листами, щоденниками, автобіографіями. З іншого боку, в Україні на межі століть вималюється зворотна – "теоретико-літературна" тенденція осмислення художньої творчості, що ототожнюється з іменами ідеологів літературно-творчих угруповань: М.Євшана ("Українська хата"), М.Зерова ("неокласики") та іншими. Навіть побіжний огляд української моделі художньої творчості кінця ХІХ – початку ХХ ст. дає можливості пересвідчитися як в її оригінальності, так і в існуванні могутнього взаємозв'язку з її європейськими інваріаціями.

Українську культуру зламу століть ґрунтовно досліджувала ціла плеяда літературо та мистецтво знавців. Згадаймо хоча б прізвища Соломії Павличко, Ярослава Поліщука, Володимира Моренця, Костянтина Москальця, Тамари Гундорової, Віри Агеєвої, Миколи Ільницького, Юрія Андруховича, Людмили Таран, Оксани Забужко, Михайла Наєнка, Мирослава Поповича та багатьох інших.

Таким чином, ми дійшли висновків, що не дивлячись на підвищений інтерес з боку науковців до української культури кінця ХІХ – початку ХХ століть, мало дослідженими залишаються метаморфози суспільної свідомості, за яких особливої актуальності та пріоритетного розвитку набули теорії художньої творчості ірраціонального, інтуїтивного, алегорично-символічного характеру. В той період людина була мірою культури і в її творенні, і в суспільному функціонуванні, тобто жодний інший відрізок часу, настільки глибоко не зосереджував увагу на людині. Дослідники модернізму дуже рідко пов'язують появу нових форм мистецтва і літератури саме з бажанням виразити потаємні, до того часу не розкриті закутки людської особистості, що у свою чергу незаперечно вказує на антропологізацію свідомості творців зламу століть. Тому, на нашу думку, українська культура кінця ХІХ – початку ХХ століть потребує комплексного дослідження саме крізь філософсько-антропологічну призму.

СПЕЦИФІКА, ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

1. Серед основних типів реконструкції історичного розвитку філософії в Україні можна виділити чотири основні напрямки, а саме – історико-філософське українознавство (В.С.Горський та ін.), тематично-персональна концепція історії філософії України (В.Лісовий, І.Огородник, М.Русин, С.Бондар та ін.), "історія історії філософії" (Ю.Кушаков, В.Горський, В.Табачковський), "філософія історії української філософії" (С.Йосипенко). На основі аналізу теоретичних здобутків зазначених напрямків можна стверджувати, що описовий підхід та гегелівська історико-філософська теорія визнаються неприйнятними для подальшого розвитку теорії історії української філософії, методологічних проблем її пізнання та здійснення конкретних досліджень. На противагу їм у кожному напрямку обґрунтовується нові теоретичні принципи розуміння історії вітчизняної філософії та методологічні засади її пізнання.

2. Спільною для всіх сучасних напрямків дослідження історії філософії України постає проблема співвідношення історичної та філософської (транс-історичної) складових, яка розкривається у ряді теоретичних питань про взаємозв'язок ідей холізму та релятивізму у розумінні історико-філософського процесу, логічної та діалогічної складових осмислення історії вітчизняної філософії, абсолютного та відносного "зняття" у розвитку історико-філософського процесу, місця філософсько-історичної теорії в структурі історико-філософського пізнання тощо. Однак представниками кожного напрямку пропонуються досить різні теоретичні способи вирішення цієї проблеми, що свідчить, на наш погляд, про те, що у вітчизняному співтоваристві окрім конкретних розвідок історії української філософії сформувався та отримав розвиток дискурс щодо теоретичних проблем розвитку цієї галузі знання.

3. Узагальнюючи можна стверджувати, що в межах напрямку історико-філософського українознавства вирішення теоретичних та методологічних проблем розвитку історії вітчизняної філософії пов'язується із розумінням останньої як міждисциплінарного поля досліджень з різних галузей знань. В основу ж тематично-персональної концепції історії української філософії покладено розуміння національної філософії, вітчизняної філософської традиції як особливого дискурсивно-комунікативного простору. В межах напрямку "філософії історії української філософії" теоретичне осмислення розвитку історії вітчизняної філософії здійснюється на основі концепції критичної філософії історії.

4. Характерною рисою розглянутих сучасних напрямків розвитку історії української філософії є їх орієнтованість на ідею (та, відповідно, метод) раціональної реконструкції історико-філософського процесу. З одного боку, здійснення раціональної реконструкції історико-філософського процесу в Україні є надзвичайно важливим кроком у розвитку теорії історії вітчизняної філософії,

який дозволяє не тільки відмовитись від суто описового підходу до історії вітчизняної, але й розвивати дослідження з цієї галузі, уникаючи гегелівської та марксистської історико-філософських концепцій, які є неприйнятними для осмислення історичного розвитку української філософії. З іншого ж боку, на наш погляд, слід зважати і на суттєві проблемні положення, які виникають при застосуванні раціональної реконструкції як до побудови теорії історико-філософського процесу в Україні так і для здійснення конкретних досліджень.

5. Раціональна реконструкція, визначаючи актуальну сучасність як основу для побудови дослідження, призводить до певної "релятивізації" у розумінні історико-філософського процесу і, відповідно, до висновку про неможливість побудови загальної теорії історії української філософії, визначення її об'єкта, предмета та специфічних рис, на чому і наголошують представники сучасних напрямків розвитку історії вітчизняної філософії. Звідси можна зробити висновок, що на основі раціональної реконструкції історія української філософії може бути несуперечливо представлена як сфера міждисциплінарних досліджень (історія філософської думки), як історія ідей (філософія історії української філософії), як "історіографія історії філософії", як комунікативний дискурс та діалог, однак лише не як система наукового знання, що має незмінні онтологічні, гносеологічні та методологічні основоположення, а, отже, об'єкт, предмет, основний метод та структуру.

6. Отже, ідею раціональної реконструкції історико-філософського процесу в Україні ми схильні інтерпретувати як необхідний, але не остаточний етап у розвитку цієї системи знання. Необхідним він є тому, що створення наукової теорії історії вітчизняної філософії, аналіз її основоположень можливий лише на основі усвідомлення недостатності раціонально реконструйованого матеріалу. Відповідно, предметом реконструюючої рефлексії постає раціонально реконструйована історія української філософії.

В.В. Семикрас, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
semvv@ukr.net

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНОГО ПІЗНАННЯ В ТВОРЧОСТІ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

Маючи на меті наукове дослідження соціальних процесів сучасного йому життя в російській імперії, Б.Кістяківський вважав необхідною світоглядно-методологічною основою такого дослідження філософію.

Разом з тим Б.Кістяківський вважав, що особлива своєрідність наукового знання та труднощі дослідження в соціальній сфері спричинили надмірну залежність цього знання від соціальної філософії. У зв'язку з цим першочерговими завданнями соціальної науки є, на думку вченого, по-перше, відосовнення від соціальної філософії подібну до того, як це зробило природознавство щодо натурфілософії на початку XIX ст. У сфері соціального знання цього не зробила ні соціальна система О.Конта, ані економічний матеріалізм чи то концепція матеріалістичного розуміння історії. Другим

завданням соціальної науки Б.Кістяківський вважав позбавлення психологізму в соціальних дослідженнях.

У раціоналістичній філософській традиції, яка вбачає в філософії різновид наукового знання, Кістяківський виокремив як найбільш глибоку та послідовну філософію ідеалізму в інтерпретації І.Канта та його послідовників, що репрезентують Баденську та Марбурзьку школи. Ідучи за неокантіанською методологією в аналізі соціального життя, основою наукового узагальнення, Кістяківський вважав спільні для всіх людей значення, або вартості. Завдання соціальної науки він вбачав у вивченні, класифікації вартостей, віднаходженні стратегії соціально-культурного поступу. У соціальній теорії такий підхід передбачає створення певної моделі, логічної схеми або ідеального типу.

Під цінностями, Б.Кістяківський розумів, історично встановлені норми конкретного суспільства, взірці, які представлені у досвіді конкретної людини як "свій" світ, що сформувався і функціонує на основі національної культури та історії.

Б. Кістяківський піддав філософському аналізу роль ціннісних значень, як способу фіксації феномену належності у суспільному житті. Це виявилось в його соціальній концепції у поєднанні ролі причинно – наслідкових зв'язків, що знаходять вираз у категорії необхідності, з впливом соціальних норм, цінностей, оцінок та цілей людей на перебіг соціального життя. Поєднання необхідності та повинності в дослідженні суспільного життя стало основою обґрунтування автономності та свободи особистості, природних прав та самоцінності людини.

Природним принципом людських взаємин, на думку вченого є принцип індивідуалізму. Звернення до індивідуалізму в теоретичному плані у концепції Богдана Кістяківського є необхідним для наукового пояснення соціального життя. Він переконаний, що соціальність невіддільна від індивідуальності. Свобода особи в суспільстві може бути обґрунтована лише на такій основі.

Оскільки у соціальній концепції Б.Кістяківського людина як вільна особистість є найвищою цінністю, він розглядав забезпечення прав націй та пригноблених класів як умову здійснення прав Людини, а не підставу для політичної влади тієї або іншої партії, або для утвердження певної ідеології. Разом з тим український мислитель ніколи не забував про своє національне коріння, про необхідність вільного розвитку всіх націй.

У підході до українського питання, Б.Кістяківський пройшов шлях еволюції: від оптимістичної надії на злиття історичних долей українського та російського народів – до переконання, що причина нехтування правом українського народу на самостійний культурний розвиток полягає не в соціальних та правових факторах, а в російському національному егоїзмі. Позиція Б.Кістяківського – культурний автономізм, однак політичний, державницький контекст національної ідеї він не акцентував, оскільки підхід до суспільства з позиції національної диференціації заводить у суперечність з принципами ліберальної ідеології, за якими головна мета суспільного розвитку та його цінність – свобода і рівність прав особистостей.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА ХІХ СТ. В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ М. ЗЕРОВА

Літературознавчі дослідження Київського університету кінця ХІХ – початку ХХ ст. являють собою комплекс різних наукових підходів, який став однією з основ українознавства.

Актуальність тез полягає в тому, що літературознавці Київського університету розглядали твори в широкому аспекті, апелюючи до філософської проблематики й термінології, а також залишили цінні спогади про зміни наукової парадигми початку ХХ ст. Проте науковий доробок цих досліджень ще не був розглянутий у філософському осмисленні, що й становить **новизну** обраної теми.

Мета тез полягає у виокремленні філософських проблем літературознавчих статей М.К. Зерова, присвячених Лесі Українці. **Матеріалом** аналізу слугують статті "Леся Українка. Критично-біографічний нарис" (1924), "Леся Українка і читач (3 нагоди п'ятнадцятих роковин з дня смерті)" (1928) та "Руфін і Прісцилла" (До історії задуму і виконання)" (1930).

Поставлена мета передбачає такі **завдання**:

1) виокремити філософські проблеми в літературознавчих статтях М. Зерова, присвячених творчості Лесі Українки;

2) простежити взаємозв'язок поглядів М. Зерова та Ф. Ніцше на творчий індивідуалізм;

3) дослідити античний і християнський впливи на світогляд Лесі Українки, зокрема, у драматичній поемі "Руфін і Прісцилла"

У критично-біографічному нарисі "Леся Українка" (1924) М. Зеров дослідив феномен письменниці, яка довгий час була за межами України та в своїх творах торкалася переважно світової тематики. Для М. Зерова важливий не стільки біографічний, скільки психологічний чинник. Власне, уся стаття присвячена проблемі народження творчості. М. Зеров загострює увагу на особливостях творчої фантазії, емпірично накресливши поняття арт-терапії. Характеризуючи походження образів, дослідник наголошує на тому, що вони в першу чергу були звуковими та часто базувалися на сновидіннях. Зі сказаного випливає гіпотеза М. Зерова про специфіку образотворення: на думку вченого, кожне явище відкривалося письменниці "разом і як видіння, і як звук. І навпаки – скоріше звук викликав образи, мелодія відтворювала в пам'яті картину" [Зеров М. Леся Українка. Критично-біографічний нарис // М. Зеров Українське письменство / Упоряд. М. Сулима; Післям. М. Москаленка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – С. 403]; як доказ М. Зеров наводить вірш "Забуті слова".

М.Зеров розглядає світогляд Лесі Українки в контексті fin de siècle та сплетінні впливів різних доктрин, виділяючи перш за все ознайомлення з "Чудацькими думками" М. Драгоманова та індивідуалізмом Ніцше [Там само. – С. 410]. Взагалі вплив філософії Ф. Ніцше на творчість Лесі Українки на сьогодні розглядається в літературознавчому аспекті, зокрема як опозиція до "ніцшеанства" О. Коби-

* Рецензент – канд. філос. наук, проф. Русин М.Ю.

лянської. М. Зеров першим порушив цю тему, і у цитованій статті можна спостерегти логічний перехід до особливостей філософії Ф. Ніцше; так, кажучи про індивідуалізм Лесі Українки, дослідник заперечує його "розпачливість", тобто стверджує про індивідуалізм Лесі Українки як *діяльний* і тому відмінний від байронівського, який прагне усамітнення, утечі. М. Зеров далі знову звертається до філософії Ф. Ніцше, кажучи, що Лесина самотність – "то самотність творця, що у горах повинен, як Заратустра, передумати всю свою мудрість, щоб у належний час понести її в долини, віддати людям" [Там само. – С. 416].

У статті «Руфін і Прісцілла» (До історії задуму і виконання) (1930) М. Зеров також більше схиляється до філософського, ніж до літературознавчого дослідження: він зіставляє християнський і поганський світогляд, разом із тим пропонуючи домислити перспективу існування Руфіна в новому Римі, про який мріють герої драматичної поеми, незалежно від їхньої релігії.

Ключове розуміння того, чому нова релігія – християнство – відштовхує Руфіна, на думку М. Зерова, коріниться саме у філософських уподобаннях героя: "...йому чужа віра християн у воскреслого Бога, бо для нього «Бог мусить жити невпинно, так, як живе Платонова Ідея» [Зеров М. "Руфін і Прісцілла" (до історії задуму і виконання) // Там само. – С. 876]. Платонізм – одна з філософських систем, без знання якої незрозумілий даний твір.

Отже, М. Зеров у своїх літературно-критичних статтях проаналізував трагедію особистості "кінця століття" (або "зламу століть"), розкрив творчий індивідуалізм Лесі Українки й наблизився до психології образотворення. Дослідження зв'язку стилю Лесі Українки з античною діалектикою та зображення письменницею Церкви першого сторіччя як інституту також наближені до філософської, а не суто літературознавчої, трактовки, і тому можуть слугувати матеріалом філософського аналізу й встановлення контекстуальних зв'язків художнього твору з науковими працями сучасного письменниці періоду (зокрема філософією Ф. Ніцше). Робота має перспективу продовження, оскільки збірник праць М. Зерова "Українське письменство" досі не досліджений з філософської точки зору.

О.В. Соколіна, здобувач, КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Українська літературна мова становить величезну культурну цінність, що створювалася протягом ряду століть багатьма поколіннями українського народу в особі кращих його представників – письменників, вчених і культурних діячів. Правда українська літературна мова на народній мовній основі як універсальне знаряддя культури почала розвиватися тільки з появою "Енеїди" І. Котляревського, до того ж часу вона ґрунтувалася на старій книжній основі, далекій від живої народної української мови в такому типі давньої літературної мови, як "слов'яноруська мова", і, навпаки, значно зближеній з народною мовою в так званій "простій мові".

Писемність і літературно-писемна мова закономірно з'являються у кожного народу у зв'язку з внутрішнім, самобутнім розвитком його політичного,

економічного і культурного життя, а не внаслідок якихось випадкових причин. (Навіть у разі запозичення писемності одним народом в іншого справа не змінюється, коли мати на увазі не походження алфавіту, а конкретні суспільні причини, які зумовили потребу виникнення писемності у даного народу) [Плюц П.П. Історія української літературної мови. К.: Вища школа, 1971].

Значення літературної мови, як важливого чинника суспільно-економічного прогресу та розвитку культури людства, повністю стосується також ролі української літературної мови в житті українського народу. З часу свого виникнення українська літературна мова служила українському народові в усіх сферах його життя, збагачуючись все новими й новими мовними засобами, зазнаючи еволюції у внутрішній структурі, невпинно удосконалюючись у зв'язку з ускладненням і урізноманітненням на кожному історичному етапі виконуваних нею соціальних функцій. Завдяки українській літературній мові здобутки народу у галузі господарського, суспільно-політичного, культурного і художнього розвитку зберігалися і передавалися від покоління до покоління протягом віків.

Глибокі думки про зв'язок культури і письменства висловив І.Франко, який писав: "Цивілізація старша від літератури; початки і перші ступні цивілізації сягають на многі століття або тисячоліття дальше в давнину від перших початків літератури. Та проте на тих долітературних ступнях цивілізації ми можемо слідити майже виключно розвій матеріальної культури: оружжя, знарядь праці, прикрас, будівель... Аж там, де в цивілізаційному поході являється письмо, до нас починає промовляти душа чоловіка безпосередньо, устами до уст, і ми відразу здобуваємо можливість заглядати в душу, в чуття, змагання, радощі й смутки прадавніх, давно загиблих і забутих поколінь" [Там само].

Поширення культури серед народу за допомогою книги (а в наш час і за допомогою преси, телебачення, радіомовлення, Інтернету), як і подальший прогрес кожної галузі науки, техніки, літератури, мистецтва, неможливе без літературної мови. З другого боку, розвиток культури неминуче спричиняється до подальшого вдосконалення і збагачення літературної мови: до поповнення її лексичного і фразеологічного складу новою науковою і професійною лексикою, фразеологічними виразами, до появи в ній різних лексичних і фразеологічних новотворів на означення нових культурних понять, до семантичного збагачення її шляхом наповнення існуючих слів новим змістом, нарешті, до удосконалення її граматичної будови.

Українська літературна мова, будучи тісно пов'язана у своєму розвитку з історією українського народу і його культури, на протязі свого існування зазнала різних змін у словнику і фразеології, частково в граматичній будові. Значні зміни сталися також у складі й характері її стилів (різновидів), по різному на різних історичних етапах вбирала вона в себе живу мову українського народу, але завжди вона була могутнім знаряддям його матеріальної і духовної культури. Багато поколінь українського народу свій життєвий досвід, свої ідеали і прагнення, свою літературу і науку передали нам завдяки українській літературній мові.

Українська народна творчість була ґрунтом, на якому виростили і нова українська література, і новий театр, і музика, і навіть живопис. Фольклор пробуджував інтерес до народу, його потреб, до його долі. Звернення до

нього мало наслідки "величезного значення як для літератури, так і для суспільства" (М.Драгоманов) [Мовчан П.М. Мова – явище космічне: Есе, літературно-критичні статті. – К.: Всеукр. т-во "Просвіта", 1997. – 168 с.].

Найперші кроки, як бачимо на прикладі української літератури, обов'язково зумовлені фольклорними традиціями. Перші кроки – кроки ідентичності, злиття. Які ж інші творчі витоки можуть бути в молодих літератур? Яка може бути літературна традиція, якщо саме слово "традиція" означає наслідування. О.Потебня наголошував, що "часи літературного скіння чи падіння поезії, з одного боку, та процвітання, з другого боку, перебувають у залежності від ставлення тих, хто пише, до традиції (переказів, зразків)" [Потебня А.А. Слово и миф / Сост., подгот. текста и примеч. А.Л.Топоркова; Предисл. А.К.Байбурина. – М.: Правда, 1989. – 622 с.].

А.Міцкевич назвав народну пісню "святою скрижаллю", що її народ оберігає як свою міць, зброю, свою потенцію і перспективу. І кожна пробуджена нація прагне володіти такою скрижаллю, а не відмовлятися від неї. У цій скрижалі кожне покоління знаходить своє і бере те, чого вимагає певний час: слово, формовираження, зміст, духовні цінності, моральну чистоту, перспективу тощо. У творах фольклору кристалізувалися моральні якості людини, і тому моральний еталон у фольклорних творах звернутий назад, у минуле [Мовчан П.М. Мова – явище космічне: Есе, літературно-критичні статті. – К.: Всеукр. т-во "Просвіта", 1997. – 168 с.].

Отже, приходимо до того, що розвиток культури і розвиток літературної мови завжди взаємозумовлені. Поширення культури неможливе без літературної мови. З іншого боку, розвиток культури неминуче спричиняється до подальшого вдосконалення і збагачення літературної мови. Проблема мови у цьому розумінні – проблема створення умов розвитку української (національної) літературної мови, отже, своєї держави, Конституції, загальнонародної мовної практики: в сім'ї, на виробництві, в освіті, науці, культурі, церкві, урядово-правовій системі.

*І.О. Суржик, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
per-lashez@rambler.ru*

ПРОБЛЕМАТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В АКАДЕМІЧНИХ СТУДІЯХ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Українець початку ХХІ ст. не звик сприймати себе як представника самостійної нації, кровно-духовної спільноти. Він живе на території держави "Україна", а себе самого ідентифікує залежно від походження батьків або території де він мешкає.

Необхідно звернути увагу на такий проблемний момент, як впливи двох традицій: західно-демократичної (європейської) та східної (російської) в процесі самоідентифікації українського народу і досліджень його етнічного коріння. За основними, визначеними сучасною наукою рисами нації, період становлення української нації припадає на кін. ХІХ – першу пол. ХХ ст. Отже, існували певні підстави, що сформували своєрідне самоусвідомлення як

окремого колективу, того народу, що проживав на теренах сучасної України. Оформлення нації відбувається вже на визначеному ґрунті окремого народу, що ідентифікує себе із деяким життєвим простором та певними, лише собі властивими духовними цінностями. Але й виокремлення певного людського колективу в окремий народ має місце на рівні існування етносу.

Перші наукові дослідження цієї проблеми в академічному руслі розпочались в першій пол. XIX ст. з відкриттям Харківського, а дещо згодом і Київського університетів.

Особливої уваги заслуговують дослідження М.Максимовича в галузі історії, мовознавства та етнографії. Слід зазначити, що даний відтинок часу стосується періоду романтизму в Європі, а для нього характерним є підвищений інтерес саме до народної культури і мови. Передусім, М.Максимович наполягав на тому, що українська мова старовинною і самобутньою; займає незалежне місце в структурі слов'янських мов. По-друге, М.Максимович обстоював ідею історичної спадкоємності великокняжої та гетьманської доби в історії України й заперечував ідею, про нібито органічну спорідненість Київської Русі та Московської держави. Загалом, принципи М.Максимовича є українофільськими на тлі наукової традиції Російської імперії; але походження (з дрібнопомісного дворянства), вірність існуючому режиму здобули йому лояльність влади, що сприяло призначенню Максимовича першим ректором Київського університету. Відомим фактом є його співпраця і листування з Т.Шевченком, М.Гоголем, Є.Гребінкою, М.Костомаровим.

Наступником ідей М.Максимовича можна справедливо вважати М.Драгоманова; проте якщо теорія першого формувалась в руслі романтизму і незаборонених цензурою академічних студій, то другий був позбавлений кафедри за відверто "українофільські", самостійницькі погляди і працював більше з політичною історією в ключі поширеного в другій пол. XIX ст. соціалізму. М.Драгоманов – вчений (економіст, історик, літературознавець), мислитель, публіцист; через ворожість царської адміністрації, змушений був працювати в еміграції, а це створило своєрідний "космополітичний" образ Драгоманова як науковця і громадського діяча. Його ідеї ґрунтуються на повному визнанні права українського народу на політичну самостійність, проте в системі слов'янських держав на федеративних засадах [Драгоманов М. Розвідки: про українську народну словесність і письменство. – Львів, 1899. – Т. 1] При створенні "Розвідок" працював з В.Антоновичем, у 1880-х роках вів листування з І.Франком.

Дещо інша царина наукових дисциплін охоплювала інтереси О.Потебні, вихованця Харківського університету, проте його студії не можна обійти, оскільки глибокі дослідження етнографії українців, лінгвістики української мови проливають світло на питання формування української національної культури в цілому. О.Потебня розглядає мову як найперший прояв народної, а, відповідно, національної культури; міф, фольклор і словесність є моделями похідними від мови. Теоретичні засади О.Потебня почерпнув у німецьких класиків, передусім з діалектики Гегеля, а ще більшою мірою у гумбольдтіанців і "берлінської школи". За О.Потебнею мова є джерелом пізнання минулого, себто історії [Потебня А. Эстетика и поэтика. – М., 1976], а не просто пригадуванням результатів сприйняття; тому роль мови в структурі націогенезу є чи не найпершою. Що

вкладає автор в поняття "національна мова"? Передусім, різні для всіх мов граматичні і лексичні категорії, розподіл на родові і видові поняття; в той час як звукова членороздільність є загальнолюдською властивістю мови. Вибудовуючи систему східнослов'янської філології, О.Потебня обґрунтовує право української мови на літературну писемну форму.

На рубежі століть активізується діяльність політичних гуртків, а після подій 1905 р. і політичних партій. Проте, питання національної самобутності українців в академічній науці знаходиться в пригніченому стані і розробляється більшою мірою в працях емігрантів (М.Грушевський). З поваленням імперій в 1917-1918 рр. на сцену виходить створена гетьманом Скоропадським Українська АН, а з нею чи одночасно з нею здобувають визнання природничі роботи В.Вернадського, політичні та ідеологічні праці М.Міхновського, В.Липинського, Д.Донцова, доробки М.Туган-Барановського в галузі економіки. Видатним істориком церкви і слов'янської культури загалом стає діяч УНР І.Огієнко (митрополит Іларіон).

Після провалу національної ідеї як проросійського, панславистського зрака так і європейської ліберально-демократичної ідеї, українці, вже сформовані як нація, проте не самоідентифіковані на всіх землях України знову залишаються розподілені між різними державами. В Радянському Союзі національна ідея (у вигляді історичних та публіцистичних доробків) втілюється в працях вчених і літераторів 1920-30 рр. (А.Кримський, В.Петров, М.Хвильовий, О.Шумський). Лише в Західній Україні формується ОУН, що вже не стоєється академічних досліджень українського націогенезу.

Не можна не зауважити, що дослідження розвитку української нації проходили в умовах різноманітних ідеологічних впливів та політичних шкіл. Безсистемність наукової думки і публіцистики, жодним чином не могла справити конструктивний вплив на формування державницької ідеї. Ані традиція європейського парламентаризму, ані російського самодержавства не змогла в чистому вигляді створити української держави у сприятливий момент історії.

*Я.Ю. Угляр, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**
Yana111@ukr.net

МЕТАФІЗИЧНІ ПРОБЛЕМИ У ФІЛОСОФІЇ І. ГІЗЕЛЯ

У могилянських філософських курсах об'єктом метафізики вважалося суще як таке (*ens ut ens*) або суще, спільне для Бога й створінь. Вчені Києво-Могилянської академії слідом за європейською філософією сприймали метафізику як найголовніший підрозділ філософії і саме такий підхід формально властивий для багатьох діячів Києво-Могилянської академії, в тому числі І.Гізеля. Визначаючи природу метафізики, філософ стверджує, що "ця наука має різні назви, бо, по-перше, філософ називає її метафізикою, тобто знанням про надприродне, оскільки вона займається справами вищого роду, ніж природні або фізичні тіла. По-друге, її називають філософією в абсолютному значенні, завдяки ономастиці, тому що вона є головною частиною філософії. По-третє, її називають

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Пшеничнюк В.О.

вають першою філософією, звичайно, із-за вищості об'єкта. По-четверте, її називають природною теологією, тому що вона говорить про Бога та божі справи. По-п'яте, її вважають божественною та чільною серед інших наук, тому що вона перевершує інші [науки] важливістю й певним чином установлює та стверджує всі принципи інших [наук]. По-шосте, її називають, нарешті, мудрістю, тому що вона з'ясує перші причини речей, найвищі й найскладніші речі й, певним чином, універсальні сутності. Важливість метафізики очевидна, а [всі] інші науки, мов служниці, повинні підпорядковуватися метафізиці" [Гізель І. Праця з загальної філософії. Уривки // Філософська думка. – 1970. – № 1. – С. 102].

Курси київських професорів яскраво ілюструють, подібне до всієї Європи, поступове перетворення метафізики на онтологію. Зокрема, в курсах метафізики, що читалися в Україні в Києво-Могилянській академії починаючи з XVII ст., висвітлювалися такі питання онтології, як відношення буття і сутності, сутності й існування тощо. Метафізичний трактат І.Гізеля тогочасної схоластичної традиції репрезентований за певною схемою, яка складає традиційну метафізику "першу філософію", предметом якої поставало вчення про найуніверсальніші предикати речей, найвищі принципи всієї реальності та "божественну науку" або ж "філософію божественну", предметом якої є реальність нематеріальна. Метафізика І.Гізеля складається із вчення про природу метафізики (її об'єкт та знання), сутне та властивості (єдине, істинне та добре), поділ сутнього (сутність та існування), субстанцію та субсистенцію, метафізичні принципи, надприродне та нематеріальне сутне. Вважалося, що буття має три основні визначення – єдине, істинне і добре. За Гізелем, явищами сутнього є єдине, істинне, добре між якими зберігається певна підпорядкованість. Першим подається "єдине", яке відповідає сутньому мірою досконалості, "істинне" та "добре" – мірою оціненості. Однак тому, що розум, який оцінює, є ранішим від волі, яка займається "добрим", істинне" є ранішим від "доброго".

Переконаний у раціональності світу, І.Гізель вважав, що істину можна знайти, досліджуючи наслідки Божої діяльності – "створеної природи", яка розумілася ним як сукупність ідеальних сутностей-універсалій, своєрідних репрезентантів у світі вищого буття, закорінених у довоколишніх речах. Значне місце у "Метафізичному трактаті" посідає вчення про двояку істинність: інтелектуальну та трансцендентальну. В природній теології або ж метафізиці розглядалася відповідність не пізнання об'єкту, а об'єкту буття – пізнанню. Йшлося про істинність буття в залежності від того чи відповідає вона божественному поняттю та ідеям. Тільки те буття, котре відповідало цим ідеям, визначалося як істинне, добре, та єдине. Істини такого роду називались істинами існування або трансцендентальними, метафізичними істинами. "Істинність не потребує підпорядкування інтелектові. Істинністю є узгоджуваність речей з божим розумом або з їх формальними значеннями, які є в божому розумі. Бо істинність кожної речі є її узгоджуваністю з власною й першою її мірою. Адже ці формальні значення, що існують у божому розумі, й які самі є божим розумом, є власними й першими мірами всіх речей. Отже, істинність є узгоджуваністю кожної речі з цими формальними значеннями чи божими ідеями." [Там само. – С. 108]. Отже, існує істина – загальна всьому сущому, котра відображає як одну із властивостей буття і завдяки якій говорять, що

людина є істинною людиною, цей камінь є істинний камінь. Вона відноситься до всіх речей, і називається трансцендентальною або істинною в бутті та пояснює те, що така істина полягає у відповідності речей з божим розумом: кожна річ є такою, якою будучи пізнана божим розумом, має бути. На наш погляд, можна сказати, що викладена Гізелем розуміння істини співвідноситься з ідеальним фактором – божим фактором, сама дійсність представляється як сукупність ідеальних елементів – істин.

Друга істина притаманна пізнанню, на якій засновується правильність пізнання. Істинне та хибне не існує в речах, а в голові, і називається істиною репрезентації, або істиною в пізнанні. Якщо ж перша полягає в узгодженні речей з пізнанням, то друга у відповідності пізнання з речами, щоб саме пізнання відтворювало в розумі речі такими, якими вони є самі по собі. За Гізелем, логіка переважно і займається цією істиною. Однак І.Гізель не усвідомлював протиріччя цих двох визначень істин. Зняття цього протиріччя можливе визнанням того, що пізнання узгоджується з речами, котрі самі є істина, тобто є чимось ідеальним, але якщо речі беруться самі по собі, незалежно від будь-якого розуму, в тому числі і божого, тоді й таке пізнання співвідноситься з об'єктивною дійсністю.

Таким чином, у межах барокової схоластики, яка домінувала упродовж XVII ст. спостерігається тяжіння до тих мислителів, які в своїх вченнях чільне місце відводили з'ясуванню проблем метафізики, проблем загальних основ буття, участь надсвітлового начала у вигляді індивідуальних форм в утворенні одиничного й особистого буття, утвердженню пріоритету божественного розуму над людським, з одного боку. З іншого боку, хоча твори І.Гізеля свідчать про те, що він перебував під впливом тодішньої схоластичної традиції, все ж говорять нам про прагнення філософа довести свої висновки за допомогою розуму, порівнянь явищ природи, при цьому вже менше довіряючи авторитетові не лише отців церкви, але й Аристотеля, в чому і полягають його заслуги як одного з провідних новаторів у філософії України.

О.О. Шморгун, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ^{}
4727311@itm.net.ua*

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА ЛЕСІ УКРАЇНКИ "КАССАНДРА" ТА П'ЄСА Ж.-П. САРТРА "МУХИ": ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Жанр екзистенційної драми покликаний примусити глядача в режимі реально-го часу потрапити разом з героями п'єси в гушавину однієї із екзистенційних ("пограничних" за К.Ясперсом) ситуацій, і таким чином немов би випробувати себе на міцність, промисливши моделі власної поведінки і ставлення до світу.

Лесю Українку без перебільшення можна назвати не просто предтечею, а й однією з основоположниць екзистенційної драматургії. Яскраві художні образи героїв її драматичних творів – Міріам ("Одержима"), співець Елеазар ("Вавілонський полон"), пророчиця Тірца ("На руїнах"), раб-неофіт ("В катакомбах"), Кассандра ("Кассандра"), Руфін, Нартал ("Руфін і Прісцилла"), Рі-

^{*} Рецензент – д-р філос. наук, проф. Огородник І.В.

чард Айрон ("У пущі"), Юда ("На полі крові"), Антей ("Оргія") – найлаконічніше можна охарактеризувати знаменитою формулою екзистенційного бунту, яку А.Камю проголошує, переосмислюючи відоме декартівське "cogito ergo sum": "Я бунтую, значить ми існуємо".

Надзвичайно цікавим полем для досліджень є порівняльний розгляд драматургії Ж.-П.Сартра, й передусім його знакової п'єси "Мухи" (яка стала свого роду художнім маніфестом атеїстичного екзистенціалізму) та драматичних поем Лесі Українки, особливо її драматичної поеми "Кассандра". Співставлення саме цих двох творів цікаве тим, що в них Леся Українка та Ж.-П.Сартр художньо опрацьовують дотичні міфологічні сюжети.

Драматична поема Лесі Українки закінчується підкоренням Трої царем Агамемноном та захопленням в полон віщої доньки царя Пріама – Кассандри. Агамемнон привозить Кассандру на батьківщину в Мікени, де на нього вже чекає зрадлива дружина Клітемнестра та її коханець Егіст, що замислили вбити царя та бранку. Ж.-П.Сартр в "Мухах" використовує продовження цього переказу, що розповідає про помсту Ореста, сина Агамемнона, за вбивство свого батька Клітемнестрою та Егістом (Ж.-П.Сартр пропонує таку транскрипцію цього імені). Одночасно "міфологічні" теми "Кассандри" і "Мух" напряму пов'язані із злободенною сучасністю. В драмі Лесі Українки дія відбувається у Трої, яка ще з часів "Енеїди" І.Котляревського напряму асоціювалася з Україною, Аргос – місто живих мерців із п'єси "Мухи", поставленої в Парижі 1943 року, замислювалося Ж.-П.Сартром як символ окупованої фашистами Франції.

В п'єсі Ж.-П.Сартра "Мухи" Орест та Електра (брат і сестра) становлять свого роду діалектичну пару, вони по суті обидва є головними героями, що мов естафету передають один одному місію екзистенційного вибору: адже саме Електра штовхає брата на вбивство Егіста та своєї матері Клітемнестри, під її впливом відкидає виклик Юпітеру, із недосвідченого юнака Філеба стає зрілою особистістю, Орестом, (що символічно немов вдруге народжується, отримуючи своє справжнє ім'я), і вона ж потім не витримує відповідальності за скоєний злочин, залишаючи Ореста самого нести тягар свободи. Героїня Лесі Українки пророчиця Кассандра начебто поєднує в собі силу духу та нескореність Ореста другого та третього акту п'єси, що, кинувши виклик богу, готовий з відкритими очима прийняти власну долю, але не скоритись їй ("...їх (богів. – *О.Ш.*) сила в карі, а моя в змаганні" [*Леся Українка*. Зібрання творів: у 12 т. – К.: Наукова думка, 1975–1979. – Т. 4. – С.13], – каже Кассандра) і відчайдушну сміливість Електри першого і особливо другого акту, яка наважується сама повстати проти цілого міста людей, засліплених невротичним страхом, а головне – проти Егіста та Клітемнестри, зацікавлених в тому, щоб цей страх культивувати. Але, як і Електра, будучи жінкою, Кассандра має дуже обмежені можливості для реальної боротьби, та й не може вона як Орест, не вагаючись, піти на вбивство, навіть необхідне за законами військового часу. Втім, відмова Кассандри вбити шпигуна Сінона постає скоріше не як слабкість на кшталт електриної, а радше свідчить про те, що етична позиція Лесі Українки стосовно права людини на вбивство розходиться з поглядами Ж.-П.Сартра, який у п'єсі "Диявол і господь бог",

реалізуючи в художній формі власну філософську концепцію людини як "тотального вибору", фактично виправдовує вбивство з міркувань спільного блага. Леся Українка ж, визнаючи, що перманентна трагічність людського буття, на жаль, не виключає таких ситуацій, коли вбивство неунікне, і навіть таких, за яких вбивство може виступати як благо, одночасно більш близька до концепції вибору, що здійснюється за критеріями, які великою мірою є спільними для всіх людей (за Е.Фроммом ці критерії – потреба в творчості, спілкуванні, солідарності, любові тощо).

І Кассандра, і Орест, і Електра, виступаючи носіями Правди ("над всіх старших найстарша Правда" [Там само. – С. 45], – слова Кассандри), яка є головною екзистенційною передумовою свободи (адже вільний вибір може робити лише та людина, свідомість якої не затьмарена хибними світоглядними установками), разом з тим стикаються із сумним парадоксом: люди, навіть перебуваючи у вкрай скрутному, небезпечному для життя становищі, не наважуються повернутися обличчям до реальності, віддаючи перевагу приниженню, поразці перед необхідністю брати на себе відповідальність за власну долю. Так, Кассандра звідусіль чує нарікання на те, що це саме вона своїми пророцтвами відбирає у людей силу духу, позбавляє їх надії, от що каже їй сестра Андромаха: "... доволі з нас уже твоєї правди, / зловісної, згубливої, так дай же / нам хоч неправдою пожить в надії. / ...Ой, дай мені хоч сон, хоч мрію..." [Там само. – С. 55-56]. Так само й Оресту, що збирається сказати правду своїм підданам, Юпітер заперечує: "Бідолахи! Ти подаруєш їм самотність та ганьбу, ти зірвеш з них одежі, якими я прикрив їх голизну, і ти оголиш раптово їх існування, паскудне, прісне існування, позбавлене будь-якої мети" [*Сартр Ж.-П.* Пьєсы. – М.: Гудьял-Пресс, 1999. – С. 182].

Таким чином, філософські проблеми гуманістично-екзистенційних вимірів свободи людини нового, модерного типу, які Леся Українка ставить і розв'язує у своїй драматургії, повністю знаходяться в руслі пошуків атеїстичної екзистенційної філософії ХХ століття. Через декілька десятиліть вони заново будуть поставлені й вирішуватимуться основоположником атеїстичного екзистенціалізму Ж.-П.Сартром. Більше того, за рядом аспектів драматургія Лесі Українки, на моє переконання, навіть вигідно відрізняється від драматургії Ж.-П.Сартра відсутністю морального ригоризму, абстрактного філософського схематизму в змалюванні героїв та ситуацій, що своєю чергою надає її творам виразнішого, ніж у Ж.-П.Сартра, власне гуманістично-екзистенційного звучання.

***Н.В. Ярмолицька, мол. наук. співроб., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ,
М.М. Ярмолицька, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ***

ПАНПСИХІЗМ ЯК ВИЗНАННЯ ДУХОВНОЇ СУБСТАНЦІЇ У ЯКОСТІ ЄДИНОСУТНЬОГО БУТТЯ

У науковій літературі **панпсихізм** (від грец. pan – все і psyche – душа) є вчення про ідеалістичні погляди, за якими вся природа наділена одухотворені-

стю, психікою, філософським відтворенням анімізму [Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.]. Історичні форми панпсихізму досить різноманітні: від анімізму первісних вірувань і до гілозоїзму давньогрецької філософії до розвинених вчень про душу і психічну реальність як істинну сутність світу. Хоча панпсихізм є досить непомітним серед інших напрямів у філософії, але до нього належало багато вчених, насамперед це – концепція монади у Г. Ляйбніца, філософські ідеї Г. Фехнера, К. Юнга та ін. Серед українських філософів О. Козлов (1831-1901), який пройшовши через всі напрями, все ж таки назвав своє вчення **панпсихізмом**. Він вважав, що якими б загальними питаннями не займався панпсихізм, він не належить до сфери мертвих абстракцій, а залишається в середині повноцінного життя. Наділяючи весь світ духовними субстанціями, метафізичний панпсихізм із усіх наук надає перевагу психології. Це тому, що за панпсихізмом всі явища не стани, а акти духовних субстанцій. Таке бачення дало підстави для розвитку в психології нових напрямів. В цьому є різнобічність панпсихізму.

Панпсихізм, як зазначав О. Козлов, не можна назвати новим напрямом у філософії, його важливі елементи можна знайти у вищих світових релігіях, а його особливі риси входять до інших філософських течій. До родоначальників панпсихізму, як систематичного філософського напрямку, О. Козлов відносив таких мислителів, як Н. Мальбранша, Дж. Берклі і Г. Ляйбніца. Разом з тим він відмічав, що у їх вченнях спостерігалася деяка різниця в самому визначенні панпсихізму. Так, головним положенням філософії Н. Мальбранша було те, "що *ми всі речі споглядаємо у Богові*", це положення знайшло своє місце в метафізиці панпсихізму. Думка Дж. Берклі "що нічого немає окрім духів та їх ідей або уявлень... стала нарjжним каменем панпсихізму". "Накінець, більшість положень монадологічної системи Г. Ляйбніца утворюють внутрішнє ядро панпсихізму". Стосовно самого терміну панпсихізму, то за системою Н. Мальбранша його більшу частину можна приєднати до картезіанізму, а із системи Дж. Берклі і Г. Ляйбніца до ідеалізму або спірітуалізму, а різнилися вони, особливо останній, тим, що "все ж таки матерія – чи називається "ніщо" і "чистою можливістю", як у еллінів або "іншобуття", як у Гегеля, але – визнається *реальним* началом; у панпсихізмі ж реальність матерії заперечується" [Козлов А.А. Свое слово // Философско-литературный сборник. – СПб., 1898. – № 5. – С. 123].

У своїй системі панпсихізму О. Козлов зосереджувався на з'ясуванні самого поняття буття, тому що воно складало сутність і екстракт цієї системи. Вчений вважав "яке поняття буття, така й філософська система, і *на-плаки*" [Козлов А.А. Свое слово // Философско-литературный сборник. – К., 1889. – № 2. – С. 108].

Втім, порівнюючи та співставляючи панпсихізм з науковим матеріалізмом О. Козлов зазначав, що як один так і другий визнають велику кількість реальних істот, які складають світ. Але це єдина схожість між цими напрямками. У панпсихізмі більшість істот однорідні й представляють єдність багатьох. Як зазначав О. Козлов, "всі реальні істоти панпсихізму мають *одну й ту ж основу* свого буття і заключають в собі всі умови для нього, а тому утворюють вповні *завершений* світ, для існування якого кожна з істот є також необхідною, як і всі". Разом з тим слід зазначити, що індивідууми панпсихізму суть

не мертві істоти, як у матеріалізмі є атоми і молекули, вони дані безпосередній свідомості, яка свідчить про них, як про діяльні субстанції. Що ж стосовно до діяльності, які належать субстанціям панпсихізму, то і вони не суть щось уособлене і зовнішньо приєднані одна до одної [Козлов А.А. Свое слово. // Философско-литературный сборник. – СПб., 1898. – № 5. – С. 130].

Нерозривний зв'язок єдності субстанцій, їх діяльність і зміст вказують на одне й теж саме джерело в бутті цілого світу. З чого слідує, що панпсихізм визнає існування субстанцій не порізно, вони складають єдину світову систему, тому що зв'язані існуючим між ними посередником, Найвищою Субстанцією. Таке розуміння буття не заважає субстанціональності за якою кожна є цілий особливий світ в собі. З такої точки зору панпсихізм, як зазначав О. Козлов, міг би бути названий *плюралістичним монізмом*, що ніяк не вказувало б на протиріччя в термінах, а тільки виражало б думку про те, що мислення про одне веде до протилежності, до думки про багатьох і навпаки, думка про багатьох веде до думки про одного.

У панпсихізмі зовнішній предметний світ є уявним, а внутрішній, психічний, є світом реальним. Наше життя – це ряд психічних процесів, які проходять у нас, відображаючи зв'язок з аналогічними процесами у подібних нам нижчих субстанціях, образ яких ми маємо у клітинах нашого тіла. Смерть не є ознакою знищення, вона є тільки розривом тісного зв'язку наших діяльностей з діяльностями цих субстанцій. Це означає, що О. Козлов визнавав незнищуваність нашої субстанції із настанням смерті. Вона продовжує своє існування, а разом з тим і тісний зв'язок з іншими субстанціями теж не припиняється, він тільки відновлюється і не частково, а разом. Якщо ж розглядати дане твердження з точки зору релігійних вірувань, то його можна назвати *перевтіленням*, яке досить детально і систематично висвітлюється панпсихізмом.

Слід зазначити, що О. Козлов визнавав переваги панпсихізму. Насамперед, він вказував на те, що панпсихізм усуває існуючу відірваність одних елементів реального буття від інших, змісту і діяльностей від субстанцій. Для панпсихізму суще – це індивідуальна субстанція, саме вона виробляє акти, які виражають той чи інший зміст її діяльностей. Тому еволюція і розвиток світу відбувається в субстанціях таким чином, щоб у панпсихізмі не виникало ніякого мертвого і зовнішнього до цих субстанцій матеріалу, який в інших світоглядах зветься матерією. Уникаючи змішання двох різних понять, дійсності й істини, під який підпадають інші світогляди, панпсихізм визнає тільки одну істину, яка існує в актах нашого мислення, яке може давати в результаті як істину так і помилку, не втрачаючи при цьому своєї реальності. Як зазначав О. Козлов, більше всього цим змішанням грішить ідеалізм.

Отже, узагальнюючи вищесказане слід зазначити, що за О. Козловим панпсихізм є напрямом, в якому викривається першопочаткова беззвітна метафізика, і в якому все суще визнається психічним, в якій би то не було малій ступені інтенсивності, свідомим, в якому заперечується буття абсолютно – безсвідоме. Панпсихізмом визнається велика кількість реальних істот, які складають світ. У ньому всі реальні істоти мають одну й ту ж основу свого буття і заключають в собі всі умови для нього, а тому утворюють цілком завершений світ, для існування якого кожна з істот є необхідною.

Секція
"УКРАЇНОЗНАВСТВО
(УКРАЇНСЬКИЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ РУХ:
ДО 110-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА)"

О.О. Альохіна, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ЕВОЛЮЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ В МІФОЛОГІЇ НАШИХ ПРЕДКІВ

Ореолом святості оточена у всі віки була жінка. Вона – живе втілення світової Матері, хранительниця загадок культу, власниця таєм народження. Богині стояли у колиски homo sapiens, були свідками його появи в Європі приблизно тридцять – сорок тисяч років назад. Археологія дає нам дивовижні докази загального розповсюдження культу Богині – Матері в епоху кам'яного віку. Фігурки жіночої статі, вирізьблені з каменю чи кістки були названі "палеолітичними венерами". Вони вважалися культовими зображеннями "Матері – Землі", відображали "пробуджуючу до вічного життя материнську утробу землі" [Зубов А.Б. История религий. Книга первая: Доисторические и внеисторические религии. Курс лекций. – М.: Планета детей, 1997. – С. 91, 93]. Виокремлення органів дітонародження та годування було головним завданням первісного митця. Найвідоміші венери епохи палеоліту – Віллендорфська венера, Ментонська венера, Ласпуньська венера, Лоссельська венера мали велике релігійне навантаження. Напротивагу фігуркам епохи палеоліту та енеоліту знайдені фігурки жінок, але замість ніг розташована колона з потовщеною основою. Ці маленькі фігурки є втіленням богині Ашери, яка допомагала жінкам приймати пологи та дарувала жінкам плодючість (В XVII ст. до н. е. на іудейській молитовній табличці, знайденій в Аслан – Таше у Верхній Сирії, вагітна жінка просить богиню Ашеру про допомогу). Як відомо, одним із найшановніших божеств у русичів – язичників була богиня материнства, милосердя, жіночої половини Мокош, що її у 980 р. було причислено до створеного князем Володимиром київського пантеону. У 1930-х рр. Уілхайм Шмідт, наслідуючи теорію первинного матріархального соціального устрою еволюціоністів XIX ст., був прихильником ідеї про існування трьох первинних культур: матріархально – сільськогосподарської, патріархально – тотемічної та патріархально – кочової. Значення в соціальному суспільстві жінки перевищувало, але отець Шмідт у своїй мультілінійній системі релігійної еволюції надавав жінці другорядну роль. Фрейдизм наділяє богиню материнськими функціями з універсальними рисами, первинним джерелом якої є дитячий розум. Розвиток теми Богоматері відбувався синхронно у період розвитку Русі – Укра-

їни (XI – XV ст.), де настрої певної епохи виражався у конкретному типі Богині, образ якої поступово зазнавав вдосконалення та ускладнення.

В Православній Церкві маріологія нерозривно пов'язана з усім християнським вченням як вираження його антропологічного лейтмотиву. Оснований на христології догмат про Богоматір має яскраво виражений пневматологічний характер та пов'язаний з усією еклезіологічною реальністю. Перші ікони Богоматері з'являються після Ефеського собору 431 року, який засудив Несторія за його заперечення Богоматеринства Діви Марії. Несторій не визнавав з'єднання у Особі Христа двох природ – людської і божественної, а тому і називав Діву Марію "Христородицею". Але собор догматично затвердив за Марією право називатися Богородицею, оскільки через народження Ісуса від Св. Духа Марія бере участь у тайні Боговтілення. Постанови Ефеського собору були урочисто та навіки закріплені у збудованій для всього римського народу папою Сикстом III (432 – 440) базиліки на честь Пресвятої Діви Марії, згодом церкви св. Марії Великої – S. Maria Maggiore (розташованої на вершині Есквілінського пагорба).

Найбільш умовний та перший іконописний образ Богоматері, зображений у вигляді Оранти, з'явився в давньохристиянську епоху в IV ст. під впливом світогляду нового часу. Вперше жіноча фігура в образі "Моління" з піднятими руками представлена в іконографії греко – римського періоду. Найдавніші пам'ятки відносять до I ст. до народження Христа – це динарії Гереннія. В них представлені благочестиві браття Катани, один з яких рятує батька від "виверження" Етни, несучи його на плечах. На зворотній стороні монети в типі Мінерви виступає голова самої богині "Благочестя". На динаріях Антонія, консула брата тріумвіра Марка Антонія, зображена богиня, яка тримає у лівій руці скіпетр, а у правій – гілку маслини. За часів Тиверія встановилось нове поняття Pietas Augusta, що втілює образ богині, руки якої покладені на дітей. Загальновідомою є поза моління в класичній давності – ледве піднята рука у положенні так званої адорації. Починаючи з IX ст. Богоматір Оранта зображується, як правило, у верхньому регістрі розписів алтарної апсиди. Молитва Богоматері зв'язує воедино Небесне Царство, представлене у верхній частині храму, з "світом дольним" – в неї під ногами. В цьому її місія як Посередниці – живого містка між церквою земною та небесною, головою якої був Христос. Марія представлена у позі Оранти з розпростертими до неба руками, на рівні її грудей розташований медальйон із зображенням Спаса Еммануїла, який знаходиться у лоні матері. В основі іконографічної схеми лежать два тексти: із Вітхого Завіту – пророцтво Ісай: "Итак сам Господь даст вам знамение:се, Дева во чреве приимет и родит Сына и нарекут Ему имя: Эммануил (Ис. 7.14) та з Нового Завіту – слова Ангела в Благовіщенні: Дух Святой найдет на Тебя и сила Всевышнего осенит Тебя, посему и рождаемое Святое наречется Сыном Божиим" (Лк. 1.35). Навкруги зображення Богоматері Оранти бачимо напис, ілюстрований давньогрецькою мовою: Ο Θεός εν μέσῳ αὐτῆς, καὶ οὐ σαλευθήσεται, βοήθησεν αὐτῇ ὁ θεός το πρῶς τρῶί τρῶί. Перші слова вірша тлумачаться так: Бог посеред Неї чи Нього та в цьому написі можна прослідкувати зв'язок таких понять як Софія, Богоматір, місто та

нарешті стіна. Аверінцев у статті "К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской" переносить всі риси Афіни як "деміургічної мудрості" [Собр. сочинений / Под. ред. Н.П. Аверинцевой и К.Б. Сигова // София – Логос. Словарь. – К.: Дух і літера, 2006. – С. 557] на образ Оранти (незайманість, втілення материнства, Градохранительниця). Образ Богоматері нерозривно пов'язаний з ідеалом церковної "кафолічності", соборності.

Отже, слід звернути увагу на те, що протягом багатьох віків образ Богородиці вміщував у себе найглибші прояви людського духу через вияв Премудрості, краси, святості, цей образ втілює чистоту душі, він є символом спокою, захисту міст від ворожнечі, ідеалом материнської любові та є квінтесенцією християнського почуття любові.

М.В. Антоненко, асп., НУБіП України, Київ
miro_slava@ukr.net

ДУХОВНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАнь

У формуванні національної самосвідомості українського народу великого значення набуває відновлення історичної пам'яті, зміцнення природо-соціальної сутності української ментальності, культивування інтелектуального потенціалу нації, осмислення історичної долі народу в контексті загальноцивілізаційного розвитку. Це виключно важливі й відповідальні завдання. І вирішити їх можна на підвалинах цілісної науки про український народ. Такою наукою з кінця ХХ ст. все більш виразно виступає українознавство, яке, на принципах інтеграції й синтезу знань, все повніше поєднує в собі здобутки в окремих сферах соціогуманітарних знань. Вихід його на нинішній, більш високий, рівень самопізнання народу був складним і тривалим у часі. Українознавство як цілісна наука, галузь теоретико-емпіричних досліджень та навчальна дисципліна вимагає деталізації та поглибленої розробки змісту і методологічних засад. Доробки вчених ХІХ ст. мали в більшості описовий характер досліджень духовної культури. Головне завдання українознавства включає в себе функцію філософського пізнання і виразу українського буття. У процесі формування й розвитку українознавчої науки виключно важлива роль відводилась і відводиться розробленню наукового інструментарію, основних її понять. З цією метою твориться і система довідкових, енциклопедичних видань. Представником історико-філософського українознавства можна вважати Володимира Кубійовича, як одного із засновників українського енциклопедичного руху. Українознавство зростає на ґрунті української культури не тільки матеріальної, а й духовної, яка є ядром української спільноти, і однією з основних проблем українознавства як науки про буття українського народу. Українська філософія дозволяє розглядати світоглядно-методологічну функцію українознавства в українському суспільстві. На думку П. Кононенка, витоки української філософії, релігійних уявлень та мистецтва можна побачити ще в міфопоетичних початках етногенезу [Шевченко В.І. Українознавство як філософія // Зб. наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2006. – Т. 11].

Процес етнічного розвитку українського народу не можна звести до простого відтворення покоління. Уже від самого початку свого зародження українці були частиною слов'янства, частиною індоєвропейського світу, їхній розвиток відбувався у безпосередніх контактах і взаємовпливах із сусідніми етнічними спільнотами. Поряд з цими процесами диференціації, самоусвідомлення, мали місце й процеси інтеграції, в результаті змішування різних племінних груп. Ця закономірність притаманна всім слов'янським утворенням які в процесі розселення змішувались з субстратним населенням. В останні роки вийшли у світ нові численні статті і монографії, присвячені проблемем етногенезу та етнокультурного розвитку. В них подаються оцінки джерел, що систематизують найрізноманітніші відомості про український етнос, його долю, генетичний код та історію української нації, про мову, культуру, ранні релігійні уявлення, менталітет та інтелектуальні надбання українців, їхню державність, про природу й екологію України, її місце у світі [Баран В.Д. Археологічні матеріали як джерело реконструкції давньої історії України // Зб. наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2006. – Т. 11].

Нашим завданням є з'ясування закономірностей, тенденцій розвитку та обґрунтування необхідності дослідження українознавства, з метою підвищення його суспільного значення. Розвиток українознавства засвідчує його складність і давню традицію, що дає підстави розглядати принцип історичного антропологізму як такий, що має глибоке укорінення в українознавстві. Його суть ширша, ніж проведення антропологічних досліджень. Мова йде про заглиблення в особливості кожної соціальної групи та її представників, тобто в мікроісторію, в зерно творення суспільної поведінки, соціокультурних орієнтирів, уявлень народу. Одним із ключових методологічних засад українознавства поряд з історизмом, об'єктивністю, всебічністю та системністю важливе місце посідає принцип історичного антропологізму, який орієнтує на домінування в українознавчих дослідженнях людинознавчого підходу. Минулий і сучасний досвід українознавців переконливо засвідчує, що тільки поверненням обличчя до людини в часо-просторовому вимірі спроможне актуалізувати світоглядно-виховну функцію досліджень, поглибити гуманістичну суть українознавства [Калакура Я.С. Історичний антропологізм як методологічний принцип українознавства // Зб. наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2006. – Т. 11]. "Енциклопедія Українознавства" – одне з найбільш повних українознавчих джерел правдивих відомостей про Україну та її народ, вона стала неоціненним добром у розробленні понятійно-термінологічного апарату українознавства. Поява енциклопедичного українознавства слугує розгортанню комплексного пізнання й самопізнання українського народу та його країни, має важливе наукове і практичне значення, є надійним підґрунтям для науково-дослідної та освітньої роботи, сприяє практичному розв'язанню завдання широкого впровадження українознавства в освітній процес.

Отже, Український енциклопедичний рух – невичерпне джерело наукової інформації про соціальне, культурне й політичне життя українського народу. Значення його полягає в тому в тому, що "Енциклопедія Українознавства" залишається витвором вільної української наукової думки, акумулює життєвий, політич-

ний і фаховий досвід своїх авторів. Вона сприяє становленню українознавства як цілісної інтегративної системи знань про Україну та українців. Це одна із найвагоміших праць зарубіжного українознавства, яка творчо використовується для підготовки нових енциклопедичних та наукових праць з українознавства, благотворно впливає на формування національної самосвідомості українців.

*Л.В. Божук, канд. іст. наук., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
bozhedaj@ukr.net*

НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. КУБІЙОВИЧА: УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІР

Володимир Кубійович належить до найвидатніших вчених України ХХ ст. Його наукова творчість, дослідницький талант, організаторська роль у згуртуванні українських науковців на еміграції після Другої Світової війни, передовсім навколо відновленого головно його зусиллями у 1947 році в Німеччині Наукового Товариства ім. Шевченка – яскраве свідчення долі вченого-громадянина, який все своє життя присвятив служінню науці й батьківщині.

Наукою В. Кубійович почав займатися ще будучи студентом Краківського університету, де опановує історію й географію. У 23 роки він захищає диплом на тему "Антропогеографія Горганів" в Ягеллонському університеті у Кракові (докторат), а у 27 – дисертацію, присвячену демографії під- радянської України, з 1928 р. стає наймолодшим у Польщі доцентом цього ж університету, де викладає антропогеографію. До початку 30-х років займається проблемами заселення Карпат, зокрема пастушим життям, проте згодом його дослідження були спрямовані на географію України. "В політичному житті до війни я не брав участі. Всю свою енергію і весь час присвячував науковій праці, але з широкої тематики вибирав те, що вважав за важливе та актуальне для української справи, те, що спричинюється до пізнання нашої батьківщини своїми й чужими", – зауважить пізніше у спогадах про свій вибір В. Кубійович [Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939 – 1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго, 1975. – С. 67].

У житті та науковій діяльності В. Кубійовича дослідники виділяють два важливих періоди – довоєнний (від 1928 до 1939 рр.), що характеризувався активними науковими дослідженнями та період під час і після Другої світової війни, коли вченому довелося зосередитись на організаційній праці (переважно організаційно-редакторській роботі) на ниві науки. Власне, перший період і є предметом даного повідомлення, оскільки саме в цей період, на нашу думку, розгорнулася найбільш активно наукова діяльність В. Кубійовича та сформувалась його українська позиція, яка мало в подальшому великий вплив на розвиток українознавчих досліджень на Заході після Другої світової війни.

Вивчення географії, наукова діяльність стали для вченого, на думку В. Абліцова, "формою боротьби за Україну". На протипагу офіційним географам і історикам СРСР та Польщі, наукові праці яких, у переважній більшості, мали слугувати основою великодержавницьких устремлень, В. Кубійович, продовжуючи справу фундатора української географічної думки С. Рудницького, обґрунтовує

геополітичну сутність України – європейської держави. "Після виїзду проф. Рудницького до Харкова, а зокрема після його арешту 1933 року, – зазначає Кубійович, – я вважав своїм обов'язком продовжувати його працю: бути не лише українським географом, але й географом України" [Кубійович В. Мені 70. – Париж; Мюнхен, 1970. – С. 30]. У 1931 році він стає наймолодшим дійсним членом НТШ у Львові, очолює його Географічну комісію, працює над створенням Демографічного Інституту. Своєрідним підсумком наукових пошукувань В. Кубійовича у напрямку досліджень географії України були синтетичні роботи – "Атлас України й сумезних країв" (1937) і "Географія України й сумезних країв" (1938), які за короткий час набули такої популярності, що в родині галицької інтелігенції стало ознакою доброго тону мати їх на книжкових полицях.

Розуміючи, що від 1930 р. Українська Академія Наук на підрадянській Україні "є українською лише з назви", а "праць з обсягу українознавства майже нема", В. Кубійович розробляє конкретні пропозиції для поживлення діяльності НТШ як найвищої наукової установи, яка має репрезентувати всю українську науку, що віднайшли відбиток у статті "Стан і потреби української науки" (1937 р.). На його думку, "вчені з цього боку Збруча мусять знову займатися не лише дослідями області, в якій живуть, але – і це головне – всіх українських земель. Вони мають тяжкий, але почесний обов'язок вчити думати всеукраїнськими категоріями, ...обов'язок виховати нові кадри наукових сил, головно з обсягу українознавства в найширшому цього слова значення". Звертає увагу на необхідні негайні потреби української науки: по-перше, розбудову НТШ на низку автономних дослідних кафедр, які б вели "досліди з обсягу поодиноких ділянок українознавства", передовсім "таких, які порушують проблеми безпосередньо важні для нації" та вихованням при них нових кадрів українських науковців; по-друге, заснування журналу українознавства, який інформував би і українську громадськість, і чужинців "про стан дослідів" на українських землях. Серед найважливіших дослідних кафедр, на думку вченого, повинна бути "кафедра чи пак інститут національних дослідів", який досліджував би питання національної статистики й соціології та "давав таким чином вказівки нашій національній політиці". Усвідомлюючи важливість науки для нації, вчений підкреслює, що завдання української науки – служити передовсім народу: "Для недержавної нації наука є ще важніша, ніж для державної. За границями наука й культурні цінності є майже єдиними репрезентантами бездержавників. І тому перебудуймо нашу науку в напрямі всецілої служби для нації й майбутньої Держави спільними зусиллями вчених, які дадуть свою важку працю, й суспільства, яке мусить науці дати скромні фінансові умовини праці" [Кубійович В. Стан і потреби української науки // Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900 – 1985), Атанас Фіголь (1908 – 1993): Наук. збірн. – К.; Нью-Йорк; Чикаго, 1998. – С. 116-117].

З 1938 р. дослідник працює над 2-им томом "Географії України і сумезних земель", влаштовує у багатьох містах Галичини виставки карт України, оформлює низку студій з проблем національних відносин на західноукраїнських землях. Характеризуючи власні наукові пошукування "з обсягу географії України" того періоду, В. Кубійович зазначав, що більшість виданих праць

"мала не лише наукове, але й політичне значення", оскільки його метою було "дати своїм і чужинцям (найважливіші публікації появились також чужими мовами, головне англійською) інформації про географію і людину України з всеукраїнського погляду" [Кубійович В. Мені 70. – Париж; Мюнхен, 1970. – С. 30-31]. Окрім того, у наукових доробках, які з'явилися на сторінках Львівського "Вісника", Кубійович піддає критичному аналізу польський перепис населення 1931 р., зокрема національних і віровизнавчих відносин у Галичині, подає докази фальшування з боку офіційної польської статистики. Як наслідок – у 1939 році В. Кубійовича позбавляють права викладання в усіх польських університетах та школах. Натомість він активізує свою діяльність в НТШ, докладає чималих зусиль для створення при Товаристві Інституту національних дослідів. Маємо погодитись з думкою Є. Бориса, який, підсумовуючи діяльність вченого у передвоєнний період, справедливо констатує: "Праця В. Кубійовича на українському полі з 1932 року була не тільки відважна, а й повна посвяти: адже він жив у півніськово-диктаторській державі. А разом з цим він втратив можливість нормальної кар'єри. Він теж занедбав свої родинні обов'язки, за винятком одного: докладав зусиль, щоб його доні були українками, що йому, на жаль, не вдалося" [Борис Є. Володимир Кубійович – творець "ЕУ" // Вісті комбатанта. – 1991. – Ч. 4. – С. 73].

Після війни на еміграції В. Кубійович всю свою енергію спрямовує на відновлення НТШ, будучи переконаним у тому, що в трагічний для нації час український вчений повинен займатись тими проблемами, на розв'язання яких чекає нація і потреби життя. "Кубійович – раціональна людина. Коли він захопився відновленням НТШ, то робив це з точним розрахунком на підставі незаперечних аргументів: НТШ у Львові більшовики ліквідували, а більшість його членів опинилася на еміграції. Отже були всі підстави відновити його тут. Заслуга Кубійовича не так у тому, що він відновив НТШ, як в іншому: в ідеї негайно ж знайти для нього конкретне діло, при якому воно не зачев'яділо б. Цим ділом стала Енциклопедія Українознавства. Саме це врятувало Кубійовича від долі тих організаторів, для яких організувати було самоціллю, що й прирікало їх на пустоцвіт" [Кошелівець І. Володимир Кубійовичу 75. – Мюнхен, 1975. – С. 8] – так справедливо сказав про професора В. Кубійовича І. Кошелівець.

С.М. Бойко, канд. філос. наук, мол. наук співроб.,
ННДІ українознавства, Київ
boyko-svitlana@ukr.net

РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку суспільства формування національно свідомої особистості набуло особливої актуальності, оскільки цей процес є одним із головних проблем державної політики України, освіти і науки. Підтвердженням цього є зміст провідних ідей новітнього українського державотворення, закладених у Національній Доктрині розвитку освіти, Концепції національної освіти,

Концепції національного виховання, Концепції виховання дітей та молоді в системі національної освіти, у Положенні про учнівський рух "Моя земля – земля моїх батьків". Це свідчить про те, що новій суверенній Україні потрібні громадяни, які характеризуються глибоко осмисленою життєвою позицією.

Процес формування особистості в історії розвитку суспільства ретельно досліджується в різних галузях наук: у філософії, педагогіці, психології, культурології і т.д. Проте загальні фундаментальні засади для розгляду цього поняття як комплексної проблеми різних наук здатна розкрити методологія лише українознавчої науки при пріоритеті українознавчо-філософського підходу. Перш за все, такий підхід обраний відповідно до того, що поняття "особистість" й "українська людина" є наскрізним концептом, що з'єднує всі проблемні сфери українознавства. При цьому українськість як системотворчий чинник буття українського народу у предметному полі українознавства займає центральне положення. Тобто українська людина розглядається як особа – носій українськості, самобутніх традицій, творець і транслятор української національної культури. Національно свідома особистість в контексті націєтворення розглядається українознавцями як необхідність повноцінного функціонування і самовідтворення сучасної нації. І визначальна роль у цьому процесі, як зазначають науковці, належить національній самосвідомості.

Проблеми відродження освіти України, її національного, просвітнього стану в наше сьогодення з позицій ретроспекції (звернення до суспільних ідей минулого для виявлення в ньому зародків тих тенденцій, що властиві сучасності) дали поштовх до визнання українознавства як ефективною основи реформаторсько-інноваційного процесу. Адже українознавство – це шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії. Воно органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання, виховання й навчання, народної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду. Концептуальний поступ та розвиток українознавства здійснюється у структурі Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, українознавчих центрів як осередків знань про Україну та світове українство, що функціонують при ВНЗ України, зокрема Центру українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка, кафедр українознавства, численних установ як в Україні, так і за її межами, що сприяють утвердженню складових українознавства, Асоціації українознавців тощо.

Враховуючи вищезазначене, одним із шляхів до успіху в процесі формування національно свідомої особистості є активна діяльність українознавців. А це у свою чергу прямо пов'язане із розвитком українознавства, використанням позитивного досвіду попередніх століть у популяризації наукової українознавчої інформації. З цієї метою відбувається розширення впливу українознавчого наукового доробку на сфери освіти, культури, виховання, зокрема через уроки українознавства, позашкільну роботу, лекційні курси, оприлюднення українознавчої інформації у періодичних виданнях (журналах "Українознавство", "Українознавчий альманах", "Українознавство. Календар-щорічник", "Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Українознавство" і т.д.), засобах масової інформації, розгортання наукових студій, спілкування на рівні все-

українських і міжнародних конференцій та конгресів, проведення методологічних семінарів, українознавчих конкурсів на базі ННДІ українознавства МОН України для учнів і конкурсів для студентів і молодих учених, через систему перепідготовки кадрів, заснування культурно-освітніх товариств.

Наукові дослідження, практика досвідчених вихователів, учителів, викладачів українознавства підтверджують і доводять, що від рівня розвитку українознавчих дисциплін й належної уваги з боку держави дійсно залежить процес формування національно свідомої особистості [Калуська Л.В. Українознавство у змісті дошкільної освіти: інтегрований підхід // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2008. – Т. XIX. – С. 218-223; Плівачук К.В. Формування патріотичних почуттів у школярів під час вивчення українознавства // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2008. – Т. XXI. – С. 59-64; Істоміна Н.М. Моделювання системи педагогічного керівництва процесом розвитку національної свідомості учнів у позакласній роботі // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2008. – Т. XXI. – С. 46-58]. Водночас звертається увага й на проблеми забезпечення навчально-виховного процесу науково-методичною літературою, підручниками, посібниками, а також на підготовку наукових та педагогічних кадрів. Так, наявні наукові та методичні матеріали з українознавства для дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, системи підготовки і перепідготовки кадрів вищої кваліфікації мають бути доступними, незалежно від того, де міститься навчальний заклад – у великому місті чи малесенькому селі, незалежно від статусу загальноосвітньої середньої чи вищої школи.

З приводу підготовки і перепідготовки кадрів з українознавства, слід акцентувати увагу на тому, що українознавство є складною системою і потребує великої любові, жаги знання й самопізнання, володіння системним мисленням та світоглядом, безперервної творчості, – але це приваблює таких педагогів і науковців та успішно реалізується в таких колективах, де працюють патріоти-гуманісти, люди високих ідеалів, принципів та мрій. Українознавство – не так професія, як стан душі. Його першооснова – українське бачення світу (українське не тільки в етнонаціональному, а й державно-народному, а також духовному змісті), а тому воно органічно трансформується в українолюбство. Тому цілком природним виявився той факт, що частині педагогів і науковців потрібно було змінювати себе. Але до цієї нелегкої трансформації готовими виявилися не всі.

Створення подібної українознавчої методології стає завданням філософії освіти й виховання, яка є складовою частиною соціальної філософії і розглядає освіту й виховання на метатеоретичному рівні, тоді як психологія і педагогіка створюють теоретико-методичні основи навчально-виховного процесу загалом.

Отже, завдяки подвизництву українознавчих процес формування національно свідомої особистості може реально досягти кращих результатів і таким чином сприяти збереженню державотворчого потенціалу й утвердженню українства в світовому просторі.

*І.В. Валяєво, канд. філос. наук, ст. наук. співроб.,
ІФ ім. Г. Сковороди НАН України, Київ*

НОТАТКИ ДО ІСТОРІЇ УЧАСТІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО В ПРОЕКТІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Проект створення Енциклопедії Українознавства (ЕУ) розпочався на еміграції в Німеччині в достатньо скрутних обставинах – зразу ж після валютної реформи, яка знищила майже всі українські видання. Натхненником і головним організатором цього грандіозного за своїми масштабами та інформаційним навантаженням видання став Володимир Кубійович, який присвятив цій праці понад 40 років. Визначний український лінгвіст, професор Колумбійського університету Юрій Шевельов у своїх спогадах високо оцінив працю Кубійовича та його соратників: "Кубійович розумів, що чиста дослідницька праця української еміграції була можлива тільки в неукраїнських наукових інституціях, залежно від місцевих умов даної країни – Німеччини, Франції, Америки, Канади тощо. Еміграційні науковці – ті справжні з-поміж усіх тих, хто вважався або претендував на таке звання – мали інше завдання і іншу можливість: синтезувати знання про Україну, не дати забутись тому, що хотів затерти радянський режим. Так, у головному це мала бути компеляція, але критична, реалістична, без плекання мітів і ілюзій, твереза, але водночас і цілеспрямована на створення інтелектуальної бази майбутнього визволення країни" [*Шевельов Ю.* (Юрій Шерех) Я–мене–мені... (і довкруги). Спогади 2. В Європі. – Харків; Нью-Йорк, 2001. – С. 255]. Юрій Шевельов майже від самого початку брав участь у написанні і редагуванні статей Енциклопедії і залучив до цього Дмитра Чижевського: "Вельмишановний Дмитре Івановичу! Коли я познайомився з матеріалами, мене, як кажуть наші брати з-за Збруча, немилу вразило, що Ви не брали там участі, а ті два розділи, які можете написати тільки Ви, зовсім відсутні: я маю на увазі фонологічну і морфологічну характеристику укр<аїнської> (скорочення, запроваджені Дмитром Чижевським в листах і розкриті мною, вставлені в гострі дужки < >) мови... в розділі мови і характеристику періоду барокко в розділі історії літератури. Мені казали, правда, що Вас запрошено, але я не знаю, в чому справа. Мені дуже хотілося б, щоб Ви взяли участь у виданні в якнайбільшому числі розділів, за Вашим власним вибором, а як мінімум – у цих двох. Тому я, звертаючися до Вас з цією проською, хочу також просити Вас, коли щонебудь стоїть тому на перешкоді, мені про це написати найближчим часом. Офіційний лист у випадку Вашої принципової згоди воспілідує. Гонорари НТШ платить негайно, хоч, правда, невеличкі" [Більша частина листів Юрія Шевельова до Дмитра Чижевського зберігається у приватному архіві Д. Чижевського, який знаходиться у відділі рукописів та стародруків бібліотеки Гайдельберзького університету під сигнатурою: Heid.Hs.3881, у рубриці "С". Лист Юрія Шевельова від 31.01.1949]. Дмитро Чижевський знав про створення ЕУ і в принципі вважав це серйозною і поважною справою, але був трохи збентежений формою, в якій його було запрошено до цього проекту, і з огляду на це, а також на своє науково-викладацьке навантаження не поспі-

шав подавати статті до ЕУ: "Що до статей до Енциклопедії, то, що правда, мене запрошувано, але в такій формі і при таких умовах, що важко було погодитись. Була постанова комісії (якоїсь) про доручення мені якихось частин філософічного відділу, про це мене було повідомлено, але запрошення не було й досі" [Архів УВАН у США, колекція МУР, Фонд XL, лист Д.Чижевського від 02.08. 1949 за № 1916].

Шевельов розумів незадоволення Чижевського, адже серед українських вчених, що опинились на еміграції, важко було знайти славіста, рівного Чижевському, який вже на той час мав загальноєвропейське визнання і вагомий науковий здобутки. Отже, і запрошувати такого одного слід було в іншій формі, в усякому разі ніяк не "наказовій". Проте Шевельов дбав про науковий рівень ЕУ і з огляду на це дуже хотів залучити Чижевського до роботи в Енциклопедії, бо розумів, що без нього деякі гасла так і залишаться не написаними: "...Сьогодні я ще раз говорив у НТШ з приводу Вашої участі в Енциклопедії. Не приховую, що мені дуже хотілося б, щоб Ви взяли в ній участь.

Може Ви все таки зможете написати невеличку статейку про укр<аїнську> мову як систему (фонологія і морфологія) в її своєрідності. Це у Вас не забере багато часу, бож увесь цей матеріал у Вас у кінчиках пальців уже...Якби Ви могли написати і барокковий період (власне, ренесанс-барокко), то це було б чудесно. Якщо у Вас буде бажання написати ще який-небудь розділ у межах ХІХ-ХХ ст<оліття>, то зрозуміло, що всі інші кандидатури на цей розділ відпадуть. Було б також бажано мати від Вас вступ про укр<аїнський> світогляд і укр<аїнську> філософію для всього розділу укр<аїнської> культури...Тому дуже прошу ще раз обміркувати ці питання, і мені написати: негайно буде висланий Вам офіційний лист з запрошенням і замовленням.

Я розумію Ваші побоювання поганого сусідства. Не можу Вас потішити, що Енциклопедія буде ідеальна, але все таки докладається всіх старань, щоб була по змозі найкраща, і я маю надію, що принаймні не буде нічого скандального, компромітуючого або ура-патріотичного" [3. Лист Юрія Шевельова від 05.08.1949]. Чижевський прийняв пропозицію Шевельова і не чекаючи офіційного запрошення за кілька тижнів прислав йому свої перші статті. На що Шевельов відповів: "Вельмишановний Дмитре Івановичу! Дуже дякую за прислані статті. Вони обидві дуже цікаві і вже пішли в роботу. Тільки з першої довелося усунути зауваження про правопис, бо про це є загальна стаття, а абзац з загальною характеристикою фонології я переніс до статті про історію вивчення укр<аїнської> мови і сучасний стан дослідів, куди вона більше пасує" [Більша частина листів Юрія Шевельова до Дмитра Чижевського зберігається у приватному архіві Д.Чижевського, який знаходиться у відділі рукописів та стародруків бібліотеки Гайдельберзького університету під сигнатурою: Heid.Hs.3881, у рубриці "С". Лист Юрія Шевельова від 31.01.1949]. Отже, Юрій Шевельов практично став "провідником" Чижевського до цього поважного видання, хоча в подальшому Дмитро Іванович листувався і безпосередньо з Володимиром Кубійовичем, якого поважав як вченого та дбайливого організатора. Дмитро Чижевський написав до 3-х томної загальної частини ЕУ понад 8 статей у розділі мови, літератури і культури і зробив свій потужний внесок у створення Енциклопедії.

"ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА" ЯК ЗАСІБ СВІТОГЛЯДНОЇ ЦЕНТРАЦІЇ СМИСЛОВОГО ПОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Відомо, що "Енциклопедія українознавства" (головний редактор проф. Володимир Кубійович) – це наукове видання, яке об'єднує найістотніші систематизовані відомості з різних галузей науки про українство, Україну і український світ. Оскільки сучасне українознавство має величезний світоглядний потенціал, то необхідно посилити його вплив на формування цілісного світогляду і спільної ідентичності громадян України.

Світогляд – це не тільки сукупність знань про природний, соціальний і культурний світи, світогляд є ширшим від системи знань, він є головною "одиницею" взаємовідносин людини і світу, адже він інтегрує в єдину систему знання, уявлення, оцінки, переконання і ставлення. Світогляд більшості громадян України (як і стратегія державного будівництва) за інерцією визначається посттоталітарними, атеїстичними та класовими уявленнями, хоча подібні уявлення пострадянської еліти маскуються сьогодні ліберально-демократичним та гуманістичним дискурсом. Українознавство здатне подолати негативний спадок комуністичного світогляду – деперсоналізацію, дегуманізацію, денацієзацію, деіндивідуалізацію людини, заідеологізованість, тоталітарність, репресивність, механістичність, антиекологічність і т.п. На відміну від комуністичного світогляду радянської людини, який був суперечливим, утопічним, зовнішньо-детермінованим (адже базувався на класовому підході й теорії марксизму-ленінізму), цілісний світогляд сучасної людини має бути несуперечливим, внутрішньо-узгодженим, реалістичним, внутрішньо-детермінованим. Саме тому іманентним, автентичним ядром цілісного світогляду громадян України може бути сучасне українознавство, яке допоможе адекватно інтегрувати людину у світ (через власний, автентичний український світ), надати їй найважливіших життєвих орієнтирів (через іманентні, вироблені власною спільнотою, орієнтири), подати дійсність у її різноманітних вимірах та виявленнях (через різноманітні виміри та вияви власної спільноти). Українознавство здатне не тільки окреслити необхідні внутрішні зв'язки для забезпечення цілісності світогляду як інтегрального духовного утворення, яке синтезує знання і цілі, бажання й мотиви, вірування й сподівання людини, але й чітко центрувати складові світогляду (від ідеалів і цінностей до поглядів та уявлень): ідеали, цінності, переконання, принципи, ставлення, переживання, життєві норми, стереотипи, вірування, оцінки, погляди, уявлення. Лише цілісний і внутрішньо-центрований світогляд є органічним, зрозумілим, аргументованим і логічно послідовним, оскільки дає змогу людині не тільки здобути достовірні відповіді на основні світоглядні питання, але й уможливить адекватне вирішення світоглядних проблем. Лише такий світогляд є і гуманістичним, і патріотичним, поєднуючи принципи як людино-

центризму, так і україноцентризму. Саме такий світогляд здатний системно центрувати смислове поле української ідентичності. У зв'язку з цим дуже важливим є вивчення системоутворюючої ролі ноетичного (смислового) виміру процесу ідентифікації суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних).

Ідентичність є результатом процесу ідентифікації, яка найчастіше розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе (або своєї групи) з кимось або чимось. Ідентифікаційні процеси нерозривно пов'язані з когнітивною, емоційною, ціннісно-смисловою і конативною сферами особистості, зумовлені її потребами, мотивами, цілями й установками, опосередковані нормативними, знаковими, символічними, образними, аксіологічними системами культури. Національна ідентичність – це динамічна структура, яка розвивається нелінійно і нерівномірно в процесі соціалізації людини, і полягає в ототожненні себе з певною національною спільнотою. Для повноцінного формування національної ідентичності необхідні смислові зв'язки (специфічні динамічні утворення), які не тільки "зшивають" докупи особистість та її національну спільноту, поєднуючи ціннісно-смислову сферу особистості й ціннісно-смисловий універсум національної культури, але й виступають "містком" між соціальним і культурним та засадничою духовно-світоглядною основою для формування будь-якої колективної ідентичності. Світоглядні системи українського народу (міфологічні, релігійні, науково-філософські) репрезентують не тільки різні смислові нашарування в українській духовності, але й смисловий зміст українського буття. Актуалізація ідейного, образного та смислового змісту культури значно прискорює процес кристалізації української ідентичності. Отже, для формування національної ідентичності вкрай необхідними є смислові зв'язки між особистістю та її національною спільнотою, а також чітко структуроване смислове поле української ідентичності. Відомо, що будь-яка політична, економічна, історична, етнокультурна інформація потребує смислової обробки в процесі її засвоєння. Адже смисл є "одиницею" внутрішнього світу особистості (О.Леонтьєв), а "прагнення до смислу" є однією з основних мотиваційних тенденцій людини, проте обезсмищення життя викликає у людей стани екзистенціального вакууму, відчуженості, депресії, зневіреності тощо (В.Франкл). Смисловий зміст, яким пронизана "Енциклопедія українознавства", може стати детермінантою світоглядного оформлення смислового поля української ідентичності (як індивідуальної, так і колективної). Отже, "Енциклопедія українознавства", в якій міститься смисломістка інформація і використано різні форми (знакові, символічні, образні, аксіологічні тощо) репрезентації смислового змісту, може виступити не тільки джерелом українознавчої компетентності, але й системоутворчим чинником світоглядної центрації смислового поля української ідентичності. Саме в адекватній інформаційній оформленості такого смислового поля закладена можливість швидкого поширення спільних ідентитетів та відповідних ідентифікаційних практик (консервативно-ретроспективних, конструктивно-перспективних, сакралізуючих тощо). Але інформаційно-психологічна війна (що ведеться проти українського народу упродовж багатьох років) не тільки деформує внутрішню структуру ідентифікаційних матриць громадян України, але й змістовне наповнення цих матриць, викликаючи смислові деструкції і смислові розходження в розумінні громадян

нами української історії, українських національних інтересів, діяльності українських провідників, борців за свободу й незалежність.

Українська національна ідентичність комплексно досліджувалась в рамках кількох наукових проектів Центру українознавства упродовж 1993–2009 рр. Проведені дослідження дозволили з'ясувати, що смислове поле ідентичності двох груп громадян України суттєво відрізняється: для представників першої групи (в яку входять особи з моноетнічною і біетнічною ідентичністю) характерна більш конструктивна ієрархія життєвих смислів, ніж для представників другої групи (в яку входять особи з маргіальною і зміненою етнічною ідентичністю). Було також з'ясовано, що кількість респондентів, які дивляться переважно російські телеканали, суттєво відрізняються у цих двох групах: в першій групі таких осіб лише 8%, а в другій групі таких осіб – 72%. Отже, антиукраїнський інформаційний тиск з боку Росії негативно впливає передусім на осіб з маргіальною і зміненою етнічною ідентичністю. Оскільки в СРСР обезцінювалася й обезсмилювалася і українська національна культура, і українська національна ідентичність, то сьогодні існує нагальна потреба в переосмисленні та валоризації (відновленні ціннісного значення) української національної культури, української ідеї та національної ідентичності. Надзвичайно необхідним є також вивільнення всього українського з-під тиску антиукраїнських репресивних традицій. І одним з дієвих чинників у цій справі може стати українознавча компетентність громадян України.

*І.М. Грабовська, канд. філос. наук, ст. наук. співроб.,
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ВИТВОРЕННЯ "УКРАЇНСЬКОЇ УКРАЇНИ" ЯК МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

В аспекті українознавчих досліджень одним із головних питань, крім так званого об'єктивного знання про суспільні зміни та створення теоретико-методологічних основ дослідження трансформаційних процесів, одним із найважливіших стає питання спрямованості цих змін. Тому українознавців цікавить, чи йдуть зміни в сучасному українському соціумі у напрямку утвердження саме "української України", під чим розуміємо державо- та націєцентровані зміни, спрямовані на завершення процесу фактичного усамостійнення та унезалежнення України, по-друге, чи впливають трансформаційні процеси також на перетворення українців на повноцінну сучасну цивілізовану політичну націю; по-третє, чи йде процес консолідації української нації довкола спільної української ідеї, без чого, власне націєтворчий процес не може вважатись завершеним, а нація – розвиненою сучасною нацією; по-четверте, чи відбуваються трансформаційні зміни у напрямку повернення України до європейського цивілізаційного кола, до гурту країн якого Україна належить фактом свого географічного становища; по-п'яте, чи зберігається етно-культурна та національна самобутність українців внаслідок змін, що відбуваються, і нареш-

ті, останнє: чи дозволяють зміни говорити про становлення в Україні розвиненого та зрілого громадянського суспільства.

Крім того, враховуючи, що будь-які процесуальні зміни в окремому соціумі сьогодні неможливі поза глобалізованим світом, варто би з'ясувати, чи спрямовані ці зміни на утвердження людиноцентрованих (тобто орієнтованих на людину та її потреби) перемін на основі утвердження загальнолюдських цінностей. Адже, зрештою, універсальною європейською цінністю достатньо довгого часу розвитку Європи, власне, філософським принципом, на якому вона базується як цілісна культурна даність, є гуманізм.

Підсумовуючи все вище сказане, можна сформулювати твердження, що у практичному виразі все це зводиться до того, чи визнає насамперед європейське, а потім і світове співтовариство Україну як рівного та бажаного партнера у міжнародних стосунках внаслідок тих змін, що з нею відбуваються сьогодні, тобто в постсовєтському світі. У звуженому вигляді ця вимога сьогодні формується як створення на теренах України ефективного суспільства.

Одним із провідних теоретиків, який розробляв теорію ефективних суспільств та аналізував ситуацію в Україні у цьому розрізі є Богдан Гаврилишин [Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази у майбутнє.: Римськомo клубoві. – Вид. 3-тє допов. – К.: Унів. вид-во Пульсар, 2009. – 245 с.]. Гаврилишин Б. вважає, що українська держава сьогодні йде в цілому правильним шляхом. І за якісь 15-20 років Україна досягне рівня розвитку сучасних європейських держав. "Фундамент у нас тепер досить солідний. Базуючись на ньому, на зміні генерацій, можна бути оптимістами в оцінці майбутнього. Треба, проте, бути терплячими, бо пройде ще 15-20 років, аж поки ми очистимося від усіх наших інституційних хвороб, змінимо суспільний лад, станемо на впевнений шлях розвитку, ввійдемо до групи країн, які можуть собою пишатись" [Там само. – С. 246].

Проте, у доповідній записці 2005 р. президентові В.Ющенкові та прем'єр-міністру України Ю.Тимошенку, Б. Гаврилишин висловлював значно більшу занепокоєність тим, що відбувається в Україні. На думку експерта саме сучасне українське суспільство та його економіка є вкрай неефективними, далекими від сталого розвитку. Країна успадкувала від колишнього комуністичного режиму не лише відсталу ресурсоміську економіку, але й архаїчну, ще індустріальну свідомість, хоча увесь світ сьогодні вступив вже в постіндустріальну еру. Україна так і не змогла подолати спадщини СРСР і сьогодні її економіка є реальною загрозою її національним інтересам, бо в основному орієнтується на виробництво сировинних продуктів. За роки самостійності ще більше зросла низькотехнологічна спрямованість експорту внаслідок фактичного руйнування високотехнологічних галузей виробництва. Негативні тенденції поглиблюються і через глобальні проблеми, боляче відбиваючись на українському бутті. Демографічна ситуація, зазначає Б.Гаврилишин, є вкрай тяжкою. Дітей народжується замало, люди активного та репродуктивного віку виїжджають з країни, відбувається швидке старіння населення, розпад сімей, втрата наукового потенціалу країни. Всі ці негативні зміни поглиблюються вкрай тривожною екологічною реальністю.

Йдеться, ясна річ, далеко не лише про суто політико-економічні та політико-технологічні питання: адже в методології Гаврилишина економіка визначальною мірою є похідною від ціннісних настанов. Тому дослідник зазначає: "Якщо немає індивідуальної самопошани, колективної самопошани, то народ є не вартий і менш ефективний. В політичному, геополітичному і економічному світі менш ефективний, менш конкурентно здатний. Це є серйозна проблема. Мені здається, що її легше було б розв'язати, якщо б наші політичні інститути добре працювали, якби люди мали особисту і колективну самопошану" [Феномен соціоприродних систем. Світоглядно-методологічні нариси: Монографія. – К.: ПАРАПАН, 2009. – С. 275].

Серйозні проблеми на шляху побудови української України пов'язані із а) як її минулим, так і б) сучасним станом, який характеризується як посттоталітарний, постгенцидний та постколоніальний з усіма проблемами, які звідси впливають.

В такій ситуації, виходячи із світоглядних засад аналізу всіх вище наведених проблем, актуальним стає питання про те, чи повинно українознавство як науковий напрямок в сучасній соціогуманітаристиці, пропонувати практичні шляхи розв'язання проблем, наприклад, з елітами. Чи достатньо лише відслідкувати та проаналізувати реальні тенденції змін і надавши подібну інформацію в користування суспільству, очікувати що воно само буде використовувати на практиці подібні розробки?

*Т.М. Ємець, канд. філос. наук, КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
uaznavstvo@univ.kiev.ua*

ВНЕСОК В. КУБІЙОВИЧА В СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ НАЦІЄТВОРЕННЯ

Друга і третя хвилі української еміграції були, на відміну від першої, не економічними, а політичними. Об'єднуючими чинниками для української діаспори стали релігійні та політичні переконання. Саме ідейна згуртованість дозволила українцям закордоння довгий час успішно опиратися асиміляції. Але завданнями української діаспори були не лише взаємодопомога та спротив асиміляції, а й продовження національної розбудови, яка в окупованій радянською владою Україні жорстоко придушувалась.

Одним із яскравих громадських діячів та визначних науковців української діаспори був Володимир Кубійович – політик, вчений, найбільш відомий як ініціатор у 1948 р. і головний редактор до 1985 р. Енциклопедії Українознавства (ЕУ) та автор численних статей. Він був не лише дослідником, але й успішним організатором. Завдяки його організаційним зусиллям було збережено найстарішу українознавчу інституцію – Наукове товариство імені Шевченка. В. Кубійович з 1931 р. був дійсним членом НТШ. В останні місяці Другої світової війни, рятуючись від переслідувань, разом із багатьма українцями змушений був емігрувати із Батьківщини. Серед сотень тисяч емігрантів було багато дійсних членів НТШ. Одним із перших, з ініціативою відродження дія-

льності НТШ в еміграції, виступив В. Кубійович. 30 березня 1947 р. у Мюнхені було відновлено діяльність НТШ. Після масового переїзду українських емігрантів до США та Канади, європейський центр НТШ у 1951 р. перемістився із Німеччини до Франції, у містечко Сарсель, яке розміщується на північній околиці Парижу. За назвою цього містечка широко відомою у світі стала робота із видання українознавчої літератури, насамперед, ЕУ. "Акція-С (Сарсель)" – так іменувалась багаторічна діяльність сподвижників-українознавців на чолі із В. Кубійовичем. Було започатковано роботу Інституту Енциклопедії Українознавства як підрозділу НТШ у Західній Європі. Також почав видаватися неперіодичний бюлетень "Вісті з Сарселю", де розміщували інформацію про видання ЕУ та фундаторів енциклопедії.

Слід зазначити, що заслугою В. Кубійовича стало не лише згуртування та збереження українознавчої спільноти в еміграції, але й ефективне спрямування її зусиль. Саме В. Кубійовичу належить ініціатива із започаткування роботи над українознавчою енциклопедією. Він, наголошуючи на визначальному значенні видання ЕУ для українського націєтворення, незадовго до смерті писав, що робота над енциклопедією згуртовувала українську спільноту, а надруковані томи енциклопедії "становлять суму знань про Україну і то правдивих, не сфальшованих", потрібних "для українців у розсіянні суцїх", таких, що служитимуть "для наших співвітчизників на Батьківщині як дороговказ, щоб спростувати неправду окупанта" [цит. за: Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 851].

На жаль, українці в радянській Україні доступу до ЕУ не мали. Але своєрідною відповіддю правлячої комуністичної влади в Україні на націєтворчі зусилля української діаспори став розпочатий у 1959 р. випуск Української Радянської Енциклопедії у 16 томах, постійний штат редакції якої налічував понад сто осіб. У штаті ж ЕУ постійними науковими працівниками були В. Кубійович, А. Жуковський та С. Янів. Фінансування видання ЕУ здійснювалось на пожертви українських організацій та приватних осіб із більш як дванадцяти країн. Загалом, перелік фундаторів видання, вміщений у 10-му томі словникової частини ЕУ, налічує 3410 позицій.

Для поширення в світі інформації про Україну та українців В. Кубійович ініціював видання у 1963-1971 рр. англійською мовою великого двотомного енциклопедичного довідника на базі осучаснених та розширених матеріалів, вміщених у трьохтомній статейній частині Енциклопедії Українознавства. За його участю було опубліковано також і перші два томи англійської словникової частини ЕУ. Наступні три томи вийшли уже після смерті В. Кубійовича.

Отримавши сильний поштовх в роки УНР, українське націєтворення в ХХ ст. уже не припинялось. Навіть у роки окупації України радянською владою після Першої та Другої світових воєн, розбудова української нації продовжувалась українськими політичними емігрантами за кордоном. Завдяки зусиллям української діаспори вдалося зберегти та поширити українськість, ввести її у сучасний світовий культурний простір. Вагомий внесок зробив у цей процес і В. Кубійович.

*І.М. Забіяка, канд. іст. наук, ст. наук. співроб.,
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
Zabijaka2003@ukr.net*

ІЗ ДОСВІДУ УКЛАДАННЯ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ КНУ

Укладання державної, галузевої, відомчої, фахової чи будь-якої іншої енциклопедії є свідченням рівня розвитку як в цілому, так і в конкретному випадку кожного з означених назв, ділянок, рівнем їхнього престижу.

Створення енциклопедій вищих навчальних закладів засвідчує тривалу й багату власну історію, значні досягнення в науково-освітній сфері, наявність висококваліфікованих кадрів, які зробили внесок у розвиток вітчизняної й зарубіжної науки, освіти і т. д. Прообрази таких видань у вигляді "Списків викладачів та студентів" були зреалізовані ще в другій половині XIX століття. Скажімо, тільки про Ніжинську гімназію вищих наук існує багато видань, серед яких найважливіші: "Лицей князя Безбородко / Издал граф Г.А. Кушелев-Безбородко" (Санкт-Петербург, 1859); "Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко" (СПб., 1881). У новітні часи за кращих поліграфічних можливостей подібні видання стали аналітичнішими, доповненими ілюстративними матеріалами й архівними документами. Серед таких видань виділяються книга "Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа. Сторінки історії" (Ніжин, 2005) та кілька видань Т. Пінчук. Те ж саме стосується і Південноросійського університету та інших навчальних закладів України.

Проте такі й подібні видання типологічно далекі від енциклопедій, укладання яких таїть у собі чимало специфік, що й визначають жанр і методику підготовки матеріалів. Їхнє дотримання чи недотримання відбивається на загальній картині цього видання: або воно відповідає його типології, або – ні.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка давно заступував на власну енциклопедію. Але добре, що за цю справу взялися в той момент, коли збільшилися інформаційно-фактологічні можливості як в обсязі, так і доступності, коли й кадровий рівень науковців у значній мірі готовий до виконання цього завдання. Можливо, останнє спочатку й породило бажання за кілька місяців підготувати весь інформаційний масив про персоналії, підрозділи університету. Проте, як виявилось, відсутній повний список штатних викладачів по факультетах/інститутах, починаючи від кандидата наук (його й на даний момент немає), не було враховано низку підрозділів, а відсутність швидкого доступу до інформації значно уповільнило підготовку необхідних матеріалів. Усе це довелося уточнювати, встановлювати в процесі опрацювання архівних матеріалів. З'ясувалося, що значна частина викладачів певний час працювала на інших факультетах; дехто був зарахований на досить короткий термін (від одного дня до кількох місяців); а часом ті, хто й багато років працювали, але на різних факультетах, взагалі не були включений до списків. Отже, перший етап підготовки енциклопедії виявив багато таких моментів, які говорили, що короткий термін підготовки матеріалів – нереальний у своїй основі. І майже щомісячне

звітування, як адміністративний стимул, не сприяв цьому, а навпаки, уповільнював процес підготовки самих статей.

На межі можливого працював й університетський архів, який практично не має умов для одночасного відвідування такої кількості дослідників (щонайменше з кожного факультету/інституту по 1 особі). До того ж, час від часу вносилися зміни до пам'яток авторів, що примушувало по кілька разів перезамовляти одні й ті ж особові справи, заново з ними ознайомлюватися, шукати й копіювати документи. Значна частина особових справ відсутня в архіві, оскільки ще не підготовлена до передачі на зберігання. Це значно ускладнювало пошуки інформації про персоналії.

Не готувалися статті й про людей, які десятиліттями працювали на факультетах асистентами, викладачами, старшими викладачами, але з різних причин не могли захистити дисертації, тому формально не мали бути в цій енциклопедії. Поява статей про них – персональна відповідальність і заслуга факультетів/інститутів. Це добре, що їхні імена не будуть забутими. Адже вони були не просто багаторічними членами колективів, у неменшій мірі були в компетенції навчального процесу, залишилися в пам'яті випускників не гіршими від викладачів із ступенями й званнями, досить часто виконували й адміністративні функції.

Довільна подача інформації про роботу викладачів до приходу в Київський університет також інколи збіднює уявлення про джерела кадрового поповнення. Повна картина про попередню роботу може мати позитивне значення для іміджу університету як такого навчального закладу, до якого "тягнуться" кращі науково-педагогічні кадри.

Дискутивним залишилося й питання про список праць персоналії. Для когось він вершина їхніх творчих досягнень (написано стільки, скільки й вимагалось, або й менше – і то лише статті), для інших – дискримінація (за багаторічний науково-педагогічний період написано й видано кілька десятків монографій, підручників, навчально-методичних посібників, укладено тематичних збірників і т. і., але їх треба було визначати, обмежувати до визначеної кількості. Очевидно, в даному випадку варто було б повністю подавати лише книжкові видання, а все інше перенести в частину статті, де зазначається загальна кількість публікацій. Такий принцип наблизив би до реальної картини того, який же дійсно зробив той чи інший викладач внесок у розвиток як університетської науки, освіти, так і загальнодержавної чи й світової. До того ж слабо враховувалася специфіка творчої діяльності викладачів окремих гуманітарних факультетів – журналістів, філологів, які, окрім наукових праць, пишуть і художні твори, укладають різні тематичні збірники, займаються перекладами творів із різних мов світу.

Переважно в минулому залишився цікавий і повчальний перший період підготовки університетської енциклопедії, набуто значного досвіду як організаційного, так і науково-творчого та методичного змісту. Зроблено перший крок, створено нову інформаційну картину університету, корективи якої тепер триватимуть постійно, збагачуючи й наповнюючи її все новими й новими даними про університет в цілому, його підрозділи, штатних і позаштатних працівників, їхні науково-педагогічні досягнення.

*С.Р. Кагамлик, канд. іст. наук, ст. наук. співроб.,
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

**ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ МЕТОД НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНОЗНАВСТВА
(на матеріалах українських церковних діячів ранньомодерного часу)**

В контексті сучасних українознавчих досліджень вагоме місце відводиться просопографії – науковому методу, який широко застосовується у соціології, психології, лінгвістиці та інших суспільних науках і спрямований на вивчення особливості життєвого шляху особи в певному макро- та мікросоціальному оточенні. Загальновідомо, що саме матеріали біографічного плану надають живе і змістовне наповнення як соціальній вітчизняній історії загалом, так і кожному її сегменту зокрема.

Простежимо цю тезу на матеріалах українських церковних діячів ранньомодерного часу. Авторський досвід у цій царині підтвердив необхідність просопографічних досліджень для отримання ґрунтовної фактологічної бази (значна документальна частина якої через історичні обставини на сьогодні втрачена), яка, в свою чергу, дає змогу по-новому оцінювати роль церковних ієрархів. Зокрема, виявлення біо-бібліографічних матеріалів щодо вихованців Києво-Могилянської академії, які перебували у складі чернечої братії Києво-Печерського монастиря і складали його еліту, найосвіченішу верству, дало можливість дослідити взаємини між обома осередками, охарактеризувати різнопланову діяльність лаврських діячів в церковно-політичній і культурно-релігійній сферах і, як наслідок, повноцінно відтворити місце і значення Києво-Печерської лаври в духовному житті українського народу та всього православного слов'янського світу зазначеної доби [Кагамлик С.Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII – XVIII ст.). – К., 2005].

У ширшому масштабі – дослідження персонального складу діячів Української Православної Церкви, передусім реконструкція особового складу її найвищого рангу – потребує докладного вивчення їхнього походження, рівня вченості, церковної, культурно-просвітницької та іншої діяльності, мотивації вчинків та поглядів, кола спілкування, читацьких інтересів, складу приватних бібліотек тощо. Саме збір матеріалу і вивчення всіх цих питань у комплексі на рівні конкретних персоналій дасть можливість для аналізу і з'ясування ролі і місця української церковної еліти в Україні-Гетьманщині і Російській імперії загалом.

Аналізуючи публікації біографічного плану, слід взяти до уваги теоретико-методологічні настанови, вироблені відомим істориком-біографістом В.С.Чишком. Він, зокрема, зазначав, що дослідження в цій сфері у XIX ст. провадилися за трьома напрямками, властивими на той час і для Західної Європи: перший напрям складала традиція біографічного портрета та біографічного нариса в історіографічному аспекті; другий напрям – словниково-біографічна діяльність, внаслідок якої з'явилася значна кількість науково-довідкових видань; третій напрям – виникнення так званої художньої біографії, якій характерні психологізм, увага до внутрішнього духовного світу героя, генези його творчості.

Одне з першочергових завдань українознавчих досліджень, реалізацію якого дає аналіз зазначених біо-бібліографічних матеріалів, зібраних шляхом просографічного методу, є визначення рівня ідентичності, іншими словами – виявлення національного компоненту у самоусвідомленні української церковної еліти. При цьому слід мати на увазі специфіку українського суспільства ранньомодерного часу, а саме – наявність у ньому різних рівнів ідентичностей. За словами Зенона Когута, який у своїх студіях з ранньомодерної та модерної історії України досліджував формування української ідентичності, "в Україні співіснували і досі співіснують різні рівні ідентичності, по-різному співвідносячись і розвиваючись залежно від політичних обставин" [*Зенон Когут*. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика, 2004. – С. 8]. Цей вираз цілком можна застосувати і щодо окресленої тематики, адже тогочасна українська церковна еліта у пошуках свого місця та ролі в Російській імперії була далеко не однорідною. Певним доробком у цьому напрямі є низка написаних автором енциклопедичних статей про церковних діячів з вихованців Києво-Могилянської академії – просвітників, святителів, проповідників, вчених, які своєю ретельною працею на православній і духовній ниві полишили яскравий слід у історії України [Києво-Могилянська академія в іменах. XVII – XVIII ст. – К., 2001].

Враховуючи вищенаведене і працюючи в напрямку від персоналізації до широкої систематизації матеріалів (в рамках власної заявленої тематики), ми взяли на озброєння два підходи. Перший полягає в залученні нових, по суті унікальних, джерел, які дають можливість розкрити психологію особистостей та їхні дії через їх власне бачення – листування та духовні заповіді. Другий – комплексний підхід до підбору цих та інших джерел. З одного боку, це спроба виявити і проаналізувати максимум наявних на сьогодні таких документів з арсеналу всіх доступних вітчизняних та російських архівних фондів. З іншого – вальове простеження архівних фондів, передусім монастирських, багатотомного видання "Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св.Синода", а також всього комплексу відповідної і значною мірою малодослідженої церковної періодики ("Киевские епархиальные ведомости", "Черниговские епархиальные извещения", "Киевская старина", "Странник" та ін.) з тим, щоб створювана у процесі роботи картина дослідження була якомога повнішою та об'єктивнішою.

В.М. Калач, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

РЕЛІГІЙНІСТЬ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІЄТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ

Релігія – явище багатогранне й неоднозначне. Різні сфери людського пізнання – філософія, історія, релігієзнавство, психологія, соціологія не однаково трактують цей феномен, навіть в одній галузі трапляються кардинально протилежні трактування. Безперечним залишається те, що релігія є явищем духовним, психологічним і соціальним, упродовж свого існування вона виконувала важливі суспільні функції. Релігія є важливим компонентом людського розвитку, а форми, в яких вона проявлялась на різних

стадіях історичного процесу, часто мали виразну етнокультурну природу і специфіку. Релігія є специфічною сферою людської життєдіяльності, яка сама по собі не може визначати соціальні дії та позиції індивідів, груп чи спільнот. Роль релігії у суспільстві може опосередковуватися через певні характеристики, властивості суб'єктів суспільного процесу. Поняття "релігія" передбачає виокремлення особливої сфери суспільної свідомості, особливого типу соціальних зв'язків та інститутів у рамках цілісної соціальної системи. Загальні тенденції світового розвитку підтверджують органічний взаємозв'язок між релігійністю та етнічністю – найважливішими соціокультурними характеристиками існуючих соціально-історичних організмів та цивілізаційних систем. Самобутні релігійні погляди були невід'ємною частиною життєвого укладу та суспільного устрою давніх племен, античних та середньовічних народів, модерних націй. Вони притаманні усім сучасним народам, суттєво впливаючи на формування етнічної та національної самосвідомості спільнот. Релігія відіграє роль ключового системоутворюючого фактора культури і суттєво впливає на процес самоідентифікації етнічних та національних спільнот. Міжнародні відносини також мають глибоку релігійну складову. Релігійність також є одним із потужних чинників, що активно впливає на соціокультурну тканину сучасного українського соціуму.

Релігійність можна аналізувати через взаємозв'язок із процесами національного відродження, національної консолідації, через взаємодію з суспільно-політичною та духовною сферою суспільства. Стабільність є неодмінною передумовою поступального розвитку суспільства. Вона зумовлюється економічними, політичними, соціальними та іншими факторами. Важливим чинником суспільної стабільності може стати релігійна сфера, адже внутрішня релігійність людини сприяє терпимості, толерантності та поміркованості, тому вона є фактором суспільної стабільності. Вплив релігійності на стабільність у сучасному українському суспільстві пов'язується з проблемою духовного розвитку громадян України, адже без вирішення цієї проблеми стає неможливим подальший суспільний розвиток. Українське суспільство, намагаючись сьогодні змінити ситуацію на краще, з усією очевидністю також демонструє, як багато прогресивних намірів та починань часто не здійснюються через бездуховність людей і значною мірою гальмуються нею. Є різні підходи до розуміння сутності та змісту духовності людини: соціально-філософський, психологічний, морально-етичний, релігійний та українознавчий. Сутність останнього полягає в інтегруванні філософського, історичного та релігійного українознавства, а також в широкому використанні концептуального інструментарію філософської антропології, соціальної філософії та політології.

Розробка теоретичних засад і визначення сутності релігійності як важливого соціокультурного феномена, що зумовлює процес націєтворення, на сьогодні є одним з пріоритетних завдань українознавства. Адже сучасні тенденції національного відродження вимагають більше уваги приділяти джерелам і рушійним силам націєтворчих процесів, умовам і факторам, які впливають на характер, особливості та динаміку їхнього розвитку. У зв'язку з цим

значно актуалізується потреба у філософсько-світоглядному аналізі релігії як унікального феномена духовного життя українців та системного чинника національного розвитку України.

Незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до проблеми українського націєтворення, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими та проаналізованими. Хоча дослідження національної проблематики доволі широко представлені і в історії філософської думки, і в сучасній науковій літературі, проте релігійні аспекти проблеми становлення і розвитку української національної спільноти досі залишалися недостатньо висвітленими. У зв'язку з цим значно актуалізується потреба у філософсько-світоглядному аналізі релігії як унікального феномена духовного життя українців та важливого чинника національного розвитку України. Ми розглядаємо релігійність через взаємозв'язок із процесами національного відродження, національної консолідації, через взаємодію з суспільно-політичною та духовною сферою суспільства. Було з'ясовано, що важливим чинником стабільності сучасному українському суспільству може стати релігійна сфера, що релігійність є важливим чинником націєтворення, національної консолідації, збереження і розвитку національних традицій. Чим вищий рівень релігійності суспільства, тим активнішим і ефективнішим є процес націєтворення, тим міцнішою є національна консолідація, тим стійкішим є суспільство перед втратою та нівелюванням своєї ідентичності і традицій під натиском глобалізації та космополітизму.

Співвідношення релігійності та процесів національного відродження в сучасній Україні дає підстави зробити такий висновок: релігійність саму по собі не можна розглядати, як чинник, що безпосередньо впливає на процеси націєтворення. Релігійність може виступати катализатором національних процесів за умови належності спільноти, чи її частини до церкви, яка проголошує цінності, спрямовані на формування національних пріоритетів. Здатність українського християнства бути системним чинником суспільного та державного життя українського народу підтверджено історією. Отже, релігія є системним чинником національного розвитку української спільноти, адже вона здатна виконувати світоглядні, духовні, регуляторні, комунікативні та інтегративні функції. Релігійний фактор може відігравати важливу роль у процесах національного відродження і державотворення, справляти великий вплив на їх перебіг. Залежно від того, наскільки ці процеси відповідають релігійним віруванням та інтересам конфесій, він може виступати їх дієвим катализатором, або ж, навпаки, вагомою перешкодою для розвитку цих процесів.

Величезною була роль українського духовництва (зокрема, митрополитів Василя Липківського, Андрея Шептицького та священника Августина Волошина) у просвітницькій діяльності, пропагуванні ідей національної мобілізації, збереженні культурних традицій українців, публіцистичній, політичній діяльності, у відродженні традицій національного церковного життя, в перекладі сакральних текстів українською мовою, у формуванні національних церковних структур. Упродовж історії в силу об'єктивних причин – незавершеності структурування політичного життя, слабкості (чи відсутності) політичної елі-

ти, браку ідеології – Церква тривалий період виконувала цілий ряд невлас-
тивих їй політично значимих функцій, що й визначало велику важливість ре-
лігійного фактора для політичного життя України. Однак, правдива роль ре-
лігії полягає не в участі конфесій у політичних подіях, але в її обмежувально-
виховному потенціалі, у здатності впливати на світогляд і політичну позицію
громадян держави, формувати відповідальних політичних лідерів. І саме
такою вона повинна бути в сучасній Українській державі. Отже, релігійність є
важливим чинником українського націєтворення, національної консолідації,
збереження і розвитку національних традицій. Чим вищий рівень релігійності
суспільства, тим активнішим і ефективнішим є процес націєтворення, тим
міцнішою є національна консолідація, тим стійкішим є суспільство перед мо-
жливою втратою або нівелюванням своєї ідентичності і традицій під натис-
ком глобалізації та космополітизму.

С.В. Кліценко, асп., ХДАК, Харків

ЗАХІДНИЦЬКА ВІЗІЯ МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Географічне положення України зумовило постійну боротьбу різних типів
культур на її території. Тому в Україні існують різні бачення подальшого на-
пряму розвитку її культури. Однією з найплідніших та найцікавіших з них є
західницька візія майбутнього української культури.

Головними представниками західного напрямку розвитку української
культури є І. Дзюба, О. Пахльовська, М. Рябчук, Ю. Андрухович, О. Забужко,
О. Гриценко. Для всіх перелічених авторів є характерним погляд, що україн-
ська культура може розвиватися або в напрямку "білорусизації", або "євро-
пеїзації" (за термінологією О. Пахльовської). Але всі вони впевнені в прина-
лежності або необхідності долучення української культури до європейської.
Тому й орієнтуються на деколонізацію, десоветизацію та модернізацію укра-
їнської культури. Авторам властива переконаність у необхідності збільшення
долі україномовного продукту в країні та негативне ставлення до Росії-
імперії як загрози для незалежності України. Однак, вони висловлюють гото-
вність до взаємодії з новою, реформованою Росією.

Але шляхи поступу української культури, які передбачають автори, є до-
волі різними. Розглянемо їх докладніше. Концепція М. Рябчука засновується
на положенні, що в Україні існує боротьба між російськомовною та україно-
мовною культурою, і перша з них, маючи більшу економічну та політичну
підтримку, є домінуючою. Тому автор пропонує впровадити "підтримчі дії", які
повинні стосуватися соціальної, культурної, економічної сфер, зрівнювати
можливості україномовного та російськомовного населення, але жодною
мірою не обмежувати прав останнього.

На важливість ролі економічної сфери в розвитку української культури
звертають увагу й інші автори, зокрема, велику роль вона має у О. Пахльов-
ської. Вона вважає необхідним насамперед піднесення економіки України, і

вже на цій основі вважає можливим поступ української культури. Зокрема, автор зосереджується на зовнішньому аспекті розвитку української культури. В цій площині, говорить автор, є вкрай важливим заснування українських освітніх центрів в різних країнах, підтримка репрезентативної системи української культури, налагодження нею зовнішніх зв'язків, без яких ускладнюється комунікація української культури з іншими культурами, є майже неможливим подолання на міжнародному рівні впроваджених русистикою стереотипів на кшталт "Україна – це частина Росії".

Інший автор, Ю. Андрухович, пропонує розглядати Україну та її культуру приналежними до Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЕ), до якої належить простір від Албанії до Прибалтики і від Чехії до України, й розвивати українську культуру надалі у співпраці та діалозі з цими країнами, а не тільки із Західною Європою та США. Найбільше питань з приводу приналежності до цього простору виникає відносно Східної України. Тому як аргумент автор використовує повідомлення Птолемея про Сарматію, яка поділялася на дві частини – європейську та азійську, межею між якими був Дон. Відповідно, європейською Сарматією була територія від Дону до Дніпра, тобто Східна Україна, яка і досі є Європою, хоча й окраїною (на відміну від вже повністю "азійської" Росії), найменш окультуреною, а тому є викликом для Західної України. Додає впевненості авторові в долученні культури Лівобережної України до ЦСЕ й той факт, що після приєднання більшої частини ЦСЕ 2004 року до ЄС, може статися зсув її культурних кордонів на Схід.

Не заперечує європейської природи української культури (щоправда, з приставкою східно-) й О. Забужко. Але головний акцент вона робить на глибокій 650-річній провінційності нашої культури. І якщо в деякі періоди українська культура іще долучалася до "світу" – в "добі Парижа" його імпульси в Україні вловлювалися, то сьогодні вона є "провінцією в квадраті", бо з сьогоднішнього центру – Нью-Йорку в Україну такі імпульси вже не досягають. Тому авторка вважає найнеобхіднішим зруйнування нашої "Картагени провінційності".

Розуміє існування проблеми провінційності української культури й І. Дзюба. Тому він вважає вкрай потрібними модернізацію всієї інфраструктури української культури, модернізацію та універсалізацію її самої, народження нової інтелектуальної якості. І вже на цій основі автор бачить можливість культури України зіграти помітне місце у наступних процесах:

1) у створенні екологічної свідомості людства, до чого її зобов'язують Чорнобильська катастрофа, засмічуюча природу українська промисловість, напівзабуті традиції народної культури;

2) у забезпеченні симбіозу різнорідних культур, чому сприяє її розташування між Сходом і Заходом, між Півднем і Північчю, її історичний досвід засвоєння і поєднання різних культурних традицій;

3) у екуменістичному процесі – завдяки присутньому в неї досвіду протистояння православ'я та католицизму, а також примирення цих релігій (греко-католицька церква).

Нарешті, О. Гриценко пропонує вкрай обережну стратегію відносин між україномовною та російськомовною частинами культури України. Він наго-

лошує на багатоманітності, в тому числі й багатомовності української культури, в якій були наявні елементи польської, української, російської та інших культур (П. Могила, М. Гоголь, І. Франко, Ю. Федькович). Тому є неприпустимим у сучасному демократичному суспільстві обмеження окремих її частин, зокрема російськомовної української культури. Проте, забезпечуючи вільний розвиток усіх частин наявної культури, автор пропонує стимулювати певні елементи в ній, тобто, вважає необхідним запровадити протекціонізм щодо україномовних культурних практик.

Отже, прихильники західницької візії майбутнього української культури пропонують великий та цікавий спектр стратегій її розвитку, які, окрім багатокритикованої концепції М. Рябчука, не суперечать, а доповнюють одна одну.

***К.А. Кобченко, канд. іст. наук, наук. співроб., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
katrusiak@ukr.net***

"ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ": ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка здійснюється проект по створенню "Енциклопедії Київського університету" – масштабного науково-довідкового видання, яке має всебічно охопити та інформаційно представити за персоналіїним та тематичним принципами питання історії університету за вісь 175-річний період його діяльності. Тобто до "Енциклопедії" увійдуть усі періоди його існування – Університету Св. Володимира, Інституту Народної освіти – ІНО (1920-1933), Київського державного університету (з 1939 – імені Тараса Шевченка) та сьогоднішнього Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тематика статей охоплюватиме як постаті викладачів та науковців, які протягом названого часу працювали в університеті, так і навчальні та наукові підрозділи та установи (кафедри, лабораторії, наукові та студентські товариства, видання, наукові школи тощо), кількість яких за весь цей час вимірюється сотнями.

"Енциклопедія Київського університету" має стати універсальним енциклопедичним виданням, певним базовим джерелом знань про університет – джерелом "першої інстанції" при знайомстві з його минулим. Попри те, що історія Київського університету в різні періоди його діяльності знаходила висвітлення в історичних працях, універсальними енциклопедичними виданнями, які б охоплювали університет в цілому, а не його окремі підрозділи, досі залишаються праці, видані за редакцією проф. В.С. Іконнікова до 50-річчя Університету Св. Володимира в 1884 р. [Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834-1884) / Под ред. В.С. Иконникова. – К., 1884. – [4], XXXVI, 816, II с.; Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского Университета Св. Владимира / Под ред. В.С. Иконникова. – К., 1884. – III, 416, 68 с.]. Пізніше, особливо у наш час, виходили друком видання, присвячені окремим факультетам, галузям наук, за якими здійснюється викладання та дослідження в університе-

ті, або й окремим кафедрам. Саме тому постала ідея сучасного представлення Університету в його цілісності та неперервності його розвитку.

Слід відзначити, що така концепція видання є унікальною, адже решта відомих університетів України, а також Росії підготували лише енциклопедії або довідники, присвячені постатям своїх професорів (докторів наук) [Наприклад: Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник: У 4 т. / Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. Наукова бібліотека / В.А. Сминтина (відп. ред.), В.П. Пружина (упоряд. та бібліогр. ред.), В.В. Самодурова (упоряд. та бібліогр. ред.) – 2. вид., доп. – Одеса: Астропринт, 2005; Вчені університету: 1805-2005 / Харківський держ. медичний ун-т / А.Я. Циганенко (ред.) – Харків: Легат ЛТД, 2002; Заслуженные профессора Московского университета. 1993-1995 гг.: Биограф. слов. / Ред. группа : Е.В. Ильченко (сост.) и др. – М., 1996; Почетные члены, доктора и профессора Московского университета: 1804-1994 гг.: Биограф. слов. / Ред. группа: М.М. Сидорова, А.Ю. Гримза (сост.) и др. М.: МАЛП, 1996 та ін.]. Загалом більшість видань подібної проблематики має хронологічні або тематичні обмеження. Це дає підстави стверджувати, що настільки ж повне і всеохоплююче видання з історії університету, яке б висвітлювало усі аспекти його науково-навчальної роботи протягом цілого періоду існування, замислене вперше.

Підготовка матеріалів до "Енциклопедії Київського університету" відбувалася у декілька етапів, приурочених переважно до ювілейних дат Університету: 170-річчя (2004 р.) та 175-річчя (2009 р.). На сьогоднішній день вдалося створити базовий варіант видання, який потребує певного доповнення та доопрацювання. У роботі групи авторів-упорядників, які працювали у тісному зв'язку з підрозділами університету, була вимушена перерва в роботі, з наступним етапом інтенсивної праці протягом 2008-2009 років, тоді як такий фундаментальний проєкт, як створення енциклопедії, тим більше такої багатопланової, потребував би безперервної кропіткої підготовчої роботи багатьох фахівців. Проте досягнутий на сьогоднішній день результат дозволяє сподіватися на успішне завершення роботи в майбутньому.

Джерельна база майбутнього видання є різноманітною і включає крім опублікованих документальних та мемуарних матеріалів з історії університету (у т.ч. періодичне видання "Университетские известия", звіти університету, його наукових товариств тощо) також значно за більший за обсягом інформації масив архівних документів, значна частина яких, особливо стосовно навчально-наукових установ університету, ще потребує опрацювання.

Якщо сучасний етап історії Київського університету є досить добре представленим в енциклопедії, то діяльність багатьох наукових і навчальних установ Університету Св. Володимира потребує додаткових архівних розшуків та аналітичних розробок. Адже не всі підрозділи та особи, які працювали в університеті в різний час, стали об'єктами спеціального вивчення науковців, що змушує авторів-упорядників досліджувати маловідомі питання та вперше укладати енциклопедичні статті з питань, які є мало- та недослідженими. Певною нерівномірністю відзначається й джерельна база: найкраще висвітленим є сучасний період роботи університету; досить добрим є також інформаційне забезпечення періоду

Університету Святого Володимира. Особливо важким для вивчення є період історії Київського ІНО та Київського державного університету 1920-1930 років, переважно в тому, що стосується діяльності викладачів та науковців. Адже частину з них було репресовано, що ускладнює відновлення їх біограм.

Остаточного доопрацювання потребує також структурна концепція видання. Тобто належить з'ясувати: дотримуватись суцільного алфавітного принципу для усіх статей, чи вжити структурного розподілу за хронологічним принципом (приміром: Університет святого Володимира в 1834-1920 рр. та Київський університет у 1920 – на поч. III тисячоліття). Логіка такого розподілу полягає в тому, що в структурній та змістовній діяльності університету різних періодів існували суттєві розбіжності, які роблять доцільним їх окреме висвітлення. Інший можливий принцип структурування – розрізнення алфавітного та тематичного підходів, тобто виділення, за прикладом видань В.С. Іконнікова, в окремі томи персоналіїної та предметної частин, що мало б полегшити як сприйняття матеріалу, так і користування енциклопедією взагалі.

Л.І. Ковтун, здобувач, КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
uaznavstvo@univ.kiev.ua

КОЛОРИСТИЧНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Вагомою передумовою для дослідження ціннісного виміру української колористичної системи є сукупність філософських поглядів стосовно аксіологічного аспекту кольоровизначень. Аксіологія (від грец. *axios* – цінний, *logos* – вчення) – філософське вчення про природу цінностей і структуру ціннісного світу у їхніх взаємозв'язках і зв'язках соціуму та людини. "Axios" в грецькій мові позначає також і явище, яке сприймалося як вагомо значиме для суспільства. Ціннісні уявлення про красу, благо, добро, моральні вчинки, істину посідали важливе місце у філософській проблематиці античних мислителів. У греків виозначувалося філософське поняття *калокагатії* (від *calos* – прекрасний, *cagathos* – моральний) – як уявлення про ціннісне як таке. Давні мислителі вважали *калокагатію* основою світобудови, цілісності, доцільності та єдності світу. Ці принципи античні мислителі застосовували і у класичній систематиці кольоронайменувань. Першу систему кольоронайменувань як гармонійного світосприйняття запропонував Емпедокл (бл. 490-430 до н.е.), який залучив до класифікації піфагорійську теорію першоелементів-стихий, що набула статусу античного канону, визначивши: білий (земля), чорний (вода), червоний (вогонь) та вохряний (повітря). Ксенофонт (бл. 444 до н.е.) визначає колір як розуміння краси дивовижності речей, створених природою та усвідомлених людиною як гармонійне осягнення пізнавального процесу, де колір відігравав значущу роль.

Колористична система – це система колористичних уявлень людини про навколишній світ, яка класифікує основні категорії кольоронайменувань і специфіку проявленості кольору як ідеального у людській свідомості. Коло-

ристична система є однією із найважливіших складових світоглядних систем. Проблему дослідження специфіки кольоронайменувань у історичному аспекті вивчали Н. Ганіна (у готській мові), Т. Бочкарьова (у давньоанглійській мові), В. Кульпіна (у російській мові), А. Солопов (у латинській мові), В. Москович, П. Грищенко (в українській мові). Колористична система українського народу у історичному плині формувалася з досить давніх часів. Вона уособлювала та символізувала усі процеси життєдіяльності українців, виконуючи об'єднуючі та захисні функції у процесі державотворення, релігійних та ритуально-магічних обрядах та ін. М. Серов відзначає, що "...у колористичних концептах втілені цінності архетипу (глибинно значимі, які пов'язані з виживанням виду та продовженням роду) характеристики людини, природи та суспільства" [Серов Н.В. Цвет культуры: психология, культурология, физиология. – СПб.: Речь, 2004. – С. 402]. Колір у світоглядній системі українців як акт світосприймання навколишньої природи набував значиме місце у формуванні системи народних уявлень, впливаючи на життєдіяльність соціуму.

Ціннісні орієнтації – поняття духовності, моралі та естетики, проявлені як вищий сенс життєдіяльності соціуму, що спрямовують його подальший розвиток. Колористичні уявлення як перцептивні феномени матеріальної та ідеальної природи є складовими колективної свідомості у етнонаціональних формовивах і специфікують: ідеологію, ментальність, психічний склад нації, міфологічну та релігійну свідомість. Ієрархія колористичних уявлень ґрунтується на базових цінностях українського народу, які втілено у філософських поняттях: Бог, Істина, Любомудріє, Соборність, Справедливість, Слово, Серце, Воля та ін. Отже, колористичні уявлення українського народу можна розглядати як вияв духовних цінностей та репрезентант народного світогляду.

С.В. Форманова зосереджує увагу на думці, що у формуванні національнo-мовної картини світу українців задіяний закон полісемії, тобто у новому переносному значенні слова визначається основне колористичне уявлення (наприклад червона калина, червона китайка як багатозначущі символи України). Номінаційне значення у світоглядній системі українців належить *золотому кольору* (*Золоте* княже слово, *золоте* тло із зображенням Оранти у Софійському соборі як вияв софійності – мудрості – основного закону державотворення українців). "...Слову відводиться роль не тільки важливого фактора, що творить Людину як особистість. Воно вбачалося в давньоруській культурі як найважливіша характеристика, що творить народ як етнічну єдність" [Горський В.С. Философские идеи в культуре Киевской Руси. – К.: Наукова думка, 1998. – С. 9]. У Київській Русі виголошується філософське осмислення проблеми Любомудрія, а саме: "як розуміти непізнане, трансцендентного бога, як Людина може вступити в спілкуванням із таємним, потойбічним, сакральним... Серце є місцем ... пізнання, розуміння світу та діяльності в світі" [Там же. – С.101]. У національній символіці України домінують *золотий* та *синій* кольори. В основі вибору *синього* кольору Оранти (колір небесного тла, трансцендентності, мудрості) руськими князями як символу Любомудрості, софійності сформовані були головні засади побудови давньоруської держави. Синьожовті та червоно-білі кольори іконографічного образу Оранти репрезентували

національну самосвідомість українців також і в добу визвольних змагань. Підтримка А. Шептицьким національно-визвольної боротьби українського народу у ХХ ст. підкріплювалась релігійними уявленнями, у яких колористичні виміри Оранти набували світоглядного значення.

Українська колористична система структурована та систематизована у своїй багатопроявленості комплексом уявлень, що узагальнюються літературною українською мовою (за схемою, поданою В. Москвичем): *червоний, жовтий, зелений, блакитний/голубий, синій, білий, чорний, сірий, фіолетовий, коричневий, бурячковий, вишневий, оранжевий, цегельний, жовтогарячий, салаточий, сизий, рожевий, рудий, золотий, бузковий, ультрамариновий, малиновий, чорнильний*. Специфіка колористичних систем виявляється в українських говірках. Вони різняться своїми компонентами, але безперервний розвиток етнокультурних процесів зумовлює, з одного боку, процесу взаємного впливу і трансформаційних змін в означенні кольорів (*сірий, голубий, синій, червоний, фіолетовий, коричневий* кольори), а з іншого – дозволяє визначити стійкі кольоронайменування, що домінують та позначають основні поняття у даній системі (*білий, чорний, жовтий та зелений* кольори за В. Москвичем).

На переломі ХХ ст. плеяда дослідників української культури: Д. Горняк-кевич, З. Кузеля, Л. Ненадкєвич, Л. Бурачинська в "Енциклопедії українознавства" Володимира Кубійовича вперше зробили спробу вивести на загальний розсуд проблему систематизації колористичної системи українців у традиційних ремеслах, зокрема – у ткацтві, гончарстві, гутництві, стінопису, писанкарстві та вишиванні. Втім, зазначається, що у виготовленні українських обрядових рушників "багатству або лаконічності декоративного вислову, звичайно відповідають колористичні ефекти: нескладні геометричні орнаменти Полісся і Лемківщини обмежуються на одному або двох тонах – *червоному й чорному*. У численних місцевостях Поділля так само зустрічаються тільки монохромні чорні вишивки. Зате геометричні зори Гуцульщини дуже барвисті (до 7 кольорів). Рослинні мотиви користуються тільки 2-3 барвами" [Енциклопедія українознавства / Під гол. ред. проф. д-ра В. Кубійовича і проф. д-ра Зєнона Кузєлі. – К.: Віпол, 1994. – С. 296]. Надалі відзначається, що до цієї системи, яка функціонує у мистецтві вишивання, долучаються і металеві (золоті або срібні) кольори ниток на Буковині. Описана також і система кольоровизначень у виробках зі скла, а саме: "починаючи з білого скла, вона переходить у жовті, брунатні, зеленаві, аметистово-рожеві й голубі тони" [Там само. – С. 306] Автори досить ретельно описали техніки виготовлення фарб та способів фарбування у народних ремеслах, відзначаючи характерні особливості колірних ознак різних регіонів України.

Отже, цінним набутокм у дослідженні колористичної системи українців є аксіологічний підхід, адже колористичні уявлення тісно пов'язані з важливими цінностями: колір як уособлення національної ідеї та ідеї державотворення; колір як втілення світоглядних, антропоморфних і соціоморфних уявлень; колір як невичерпний образ трансцендентних ідей і поглядів і колір як специфічний феномен людського буття.

БИЛИННИЙ БОГАТИР ДУНАЙ

Серед героїчних образів давньоруських билин київського циклу виділяється своєю загадковістю постать богатиря Дуная. Про останнє свідчить, зокрема, розмаїтість трактовок генези і сутності цього персонажа у дослідників билин. Ряд авторів вважають, що в образі Дуная відобразились міфологічні уявлення давніх слов'ян, а сам персонаж є персоніфікацією ріки Дунай (або ж великої ріки взагалі). На користь цієї думки свідчить билинне вказання на те, що з крові смертельно враженого богатиря потекла ріка Дунай. Натомість видатний билинознавець кінця XIX ст. Всеволод Міллер – а за ним М.Грушевський, М.Плисецький та ін. – вважали, що в билинному Дунаї відобразився історичний воевода, що носив те саме ім'я і служив волинському князеві Володимирі Васильковичу (др. пол. XIII ст.). Окрім імен і служби князю *Володимирі*, обох Дунаїв об'єднує те, що обидва бували в Литовській та Польській ("*Ляховинській*") землях [Міллер В.Ф. Очерки истории русской народной словесности. – М., 1897. – Т. I. – С. 134-142]. На думку академіка Б.Рибаківа, витоки билинного Дуная значно архаїчніші: ім'я, а також те, що Дунай одружується з богатиркою Анастасією (яка їздить у *полі* верхи, при зброї) вказують на зв'язок зі степовим сарматським (аланським) світом (з аланами, що мешкали на Дону й Дінці, Русь сусідила у VIII – X ст., отже їхні представники могли потрапляли до оточення перших руських князів). На користь цієї думки свідчить і те, що Дунай трактується билиною як вихідець з чужих земель – воїн-найманець, що служив багатьом правителям. До того ж, у декількох варіантах билини ім'я героя замість *Дунай* звучить як *Дон* (Дон Іванович).

На протипагу іншим билинознавцям, В.Смолицький відносить зародження билини про Дуная до пізніх часів – доби Дмитрія Донського. Билина про Дуная є одночасно билиною про одруження князя Володимира з литовською (за більшістю варіантів) князівною *Апраксією*. Зображена подія, на думку В.Смолицького, відповідає одруженню брата Дмитрія Донського *Володимира Хороброго* з донькою литовського князя Ольгерда Єленою (у хрещенні *Євпраксія*). Згідно з літописними повідомленнями, напередодні цієї події багато литовських підданих перейшло на службу до Дмитрія – і це може бути зіставлено з билинним вказанням про те, що перш ніж перейти на службу до Володимира, Дунай служив литовському королю [Смолицький В.Г. Былина о Дунае // Славянский фольклор и историческая действительность. – М., 1965. – С. 109-131].

Проте, на думку більшості дослідників (крім згаданих вище, можна навести імена А.Веселовського, Д.Ліхачова, А.Астахової), билина "Одруження Володимира" (= "Дунай") відбиває подію X ст., а саме одруження Володимира I з дочкою полоцького князя Рогволода Рогнідою. На користь такої інтерпретації билинного тексту свідчить низка обставин: 1) подібно до Рогніди, що відмовляється вийти за Володимира, назвавши його "робочичем", билинний литовський король відмовляє сватам Володимира, мотивуючи відмову нері-

вність Володимира собі, 2) історичний Володимир, отримавши відмову, шукає Полоцьк і насильно бере Рогніду за себе – приблизно те саме відбувається в билині, 3) в обох випадках активну роль у діях зі "здобуття" нареченої відіграє Добрина: за літописом – вихователь і воєвода Володимира, за билинами – один з головних київських "богатирів". Не зупиняючись на деталях, можна сказати, що між свідченням літописів про одруження Володимира й Рогніди (у хрещенні Анастасії) і викладом билини майже немає суперечностей, які би заважали ототожненню двох сюжетів.

Найбільшою незрозумілістю є сам Дунай – чи то слов'яно-аланське річкове божество (згідно з частиною інтерпретацій), чи то волинський воєвода XIII століття, що невідомо як перенісся у X ст. і зробився військовим найманцем, а за сумісництвом сватом Володимира *Красна Сонечка*. В. Міллеру довелося побудувати цілу систему малообгрунтованих припущень, аби показати яким чином герой відносно пізньої *галицької* билини нерозривно злився з доволі раннім *київським* сюжетом [Міллер В. Ф. Очерки истории русской народной словесности. – М., 1897. – Т. I. – С. 136-140], адже билинний Дунай практично ніколи не діє поза "київським" оточенням (Добрина, Володимир, Ілля Муромець), а у всіх варіантах билини "Одруження Володимира" присутність Дуная є *неодмінною*.

Останнє виразно свідчить про хибність ідеї злиття первинно різних, неблизьких в часі й просторі сюжетів. Врешті-решт, між волинським воєводою і билинним сватом Володимира не спостерігається спільних сюжетних і ситуативних деталей, а збіг імен може бути випадковим. Крім того, для характеристики Дуная є важливим, що, за низкою варіантів, він прибуває "з-за моря", як правило – моря *Варальського* (*Віряйського*): "Я вєдь за морем... за синим жил да за *Варальськиим*" [Ончуков Н. Печорские былины. – СПб., 1904. – № 7].

Ключем до розуміння "сутності" Дуная – чужоземця-найманця і, водночас, свата самого Володимира може бути його ім'я. *Варальське* (*Віряйське*) море всіма дослідниками ототожнюється з літописним *Варязьким* (= Балтійським). Однією з країн за цим морем є Данія, що в давньоруських джерелах зветься "Донь", "Добньска земля", данці – "дони" (згадаємо варіант імені – *Дон*), польською мовою *данець* – "дунчик", "дунін". На те що "Добньска земля" могла у сказителів асоціюватися з "Дунайською" свідчить фактичне ототожнення однією з билин Варязького (Веряйського) моря з "Дунайським": "По тому морю по *Веряйскому*, По тому ли морю *Дунайскому*" (*Гильфердинг А. Онежские былины*. СПб. 1873. III. № 208). Те, що Володимир напередодні своїх походів на Полоцьк і Київ привів з-за моря найманців-варягів добре відомо з літописання. Отже, прототипом чужоземного (заморського) богатиря Дуная міг бути найманець з Данії, який отримав прізвисько за етнічною ознакою і пізніше зайняв поважне місце в князівському оточенні (літопис каже, що Володимир відібрав собі з варягів "ліпших мужів", відіславши решту до Візантії).

Батько Рогніди полоцький князь Рогволод теж був варяг, що, згідно з літописним вказанням, "прийшов з-за моря" – отже, не належав до обрусілих нащадків Рюрикових і Олегових поплічників. Виглядає цілком логічним, що головним сватом до варязького правителя мав бути посланий його співвітчизник з верхівки

володимирових найманців, що добре орієнтувався у звичаях та етикеті. Билина якраз і наділяє Дуная цими характеристиками: "Он бывал в чужих землях, видал чужих людей" [Гильфердинг, № 108], "А ведь знает Дунай заходы и выходы..." [Соколов Ю., Чичеров В. Онежские былины. – М., 1948. – № 79].

Як бачимо, билинний матеріал не лише доволі точно дотримується історичної канви, а й подекуди може заповнювати окремі прогалини у наших уявленнях про події раннього періоду історії Русі.

В.А. Личковах, д-р філос. наук, проф., ЧНПУ ім. Т. Шевченка, Чернігів

КОНЦЕПЦІЯ МУЗЕЮ-САДИБИ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА В С. ДІДІВЦІ ПРИЛУЦЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Микола Іванович Костомаров (1817-1885) – видатний український мислитель, історик, громадський діяч, один з фундаторів Кирило-Мефодіївського братства, був першим теоретиком української національної ідеї, створив наукові підвалини дослідження історії України як історії самобутнього етносу. Внесок М.Костомарова у національну духовну скарбницю у свій час високо поцінував акад. М.Грушевський, у наш час – акад.М.Попович та інші представники української інтелігенції.

Садиба в с. Дідівці під Прилуками належала нареченій, а згодом і дружині – Аліні Леонтіївні. Микола Костомаров неодноразово бував у неї в гостях, а 9 травня 1875 р. вінчався у церкві с.Дідівці. Будинок, в якому проживав Костомаров і церква, де він обручився, збереглись до цього часу. Наше завдання – зберегти ці пам'ятки історії та культури, перетворивши садибу М.Костомарова в єдиний в Україні музей Кирило-Мефодіївського братства, у лоні якого народилась українська національна ідея та українська історіософська думка – підвалини сучасного українознавства.

Експозиція музею-садиби буде відтворювати життєвий і творчий шлях Миколи Костомарова, його дружні зв'язки з іншими "братчиками" – Т.Шевченком, П.Кулішем, В.Білозерським, М.Гулаком. Основний смисловий акцент створюється програмним документом Кирило-Мефодіївського братства – "Законом Божим" (Книгою буття українського народу), про який можна сказати словами Кобзаря: Прочитайте знову / Тую славу. Та читайте / Од, слова до слова, / Не минайте ані тітли, / Ніже ті коми, / Все розберіть... та й спитайте / Тоді себе: що ми? / Чий сини? Яких батьків? / Ким? За що закуті?... ("І мертвим, і живим").

У музеї-садибі може бути репрезентована костомарівська концепція історії України в життєписах найвизначніших її діячів – від Володимира Великого до гетьмана І.Мазепи.

Отже, композиційно музей Миколи Костомарова повинен включати такі зали (розділи): 1) біографічний (з історією Кирило-Мефодіївського братства), 2) Книги буття українського народу (з ілюстративним матеріалом Біблійного, етнографічного та історичного характеру), 3) Великих українців, репрезентованих М.Костомаровим:

1. Князь Володимир Святий. 2. Київський князь Ярослав Володимирович (Мудрий). 3. Преподобний Феодосій Печерський. 4. Князь Володимир Мономах. 5. Князь Андрій Боголюбський. 6. Князь Мстислав Удатний. 7. Князь Данило Романович Галицький. 8. Князь Костянтин Костянтинович Острозький. 9. Київський митрополит Петро Могила. 10. Український гетьман Зіновій-Богдан Хмельницький. 11. Наслідники Хмельницького. 12. Галятовський, Радивілівський і Лазар Баранович. 13. Епіфаній Славинецький, Симеон Полоцький і їх наслідники. 14. Ростовський митрополит Дмитро Туптало. 15. Гетьман Павло Полуботок. 16. Гетьман Іван Мазепа.

Відеоряд садиби-музею починається з ікони святих рівноапостольних Кирила і Мефодія (на вході), а завершується (на виході) сучасною українською державною символікою і словами гімну "Ще не вмерла Україна...", написаним П.Чубинським – другом і сподвижником М.Костомарова.

***С.М. Ляшко, канд. іст. наук, пров. наук співроб.,
Інститут біографічних досліджень НБУВ, Київ***

ВНЕСОК ТВОРЦІВ "ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА" В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ БІОГРАФІСТИКИ

Урахування внеску української діаспори в українську історіографію дозволяють цілісно досліджувати, в тому числі, історію української довідкової біографістики у її загальноісторичному, цивілізаційному дискурсах. Це є наочним на прикладі видання "Енциклопедії українознавства", головним редактором якої був В. Кубійович.

Після Другої світової війни з ініціативи визнаних українських науковців в Мюнхені відновилася діяльність найстарішої української наукової установи НТШ (голова – І. Раковський, заступник – З. Кузеля, генеральний секретар – В. Кубійович). Одним з головних напрямів діяльності товариства від 1948 р. стали підготовка та видання "Енциклопедії українознавства" (далі – ЕУ), яка, за задумом ініціаторів проекту мала замінити українцям на еміграції та людям "неукраїнського світу" низку підручників і в одній книзі дати суму найнеобхідніших знань та правдивої інформації про минуле і сучасне України, відомості про осіб українського походження, що живуть у діаспорі, а також протистояти фальсифікаціям у радянських довідкових виданнях [Енциклопедія українознавства : Систематична частина / Під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля : в 2 т. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 5].

ЕУ виявилася вдалою спробою побудови загальної українознавчої енциклопедії за алфавітно-систематичним принципом, що дозволило редакторському колективу кращим чином реалізувати задум усебічного представлення країни (структурна частина), а через гасла (алфавітна частина; ЕУ-2, Т. 1–10, 1955–1984; понад 4000 стор., близько 20 тис. статей) – додати більш поглибленні відомості до першої частини, зокрема про регіони України (Буковина, Галичина, Волинь, Підляшшя, Холмщина тощо), а також про українську діаспору.

Підготовкою ЕУ займалися провідні науковці української еміграції на чолі з В. Кубійовичем — З. Кузеля, А. Жуковський, А. Фіголь, В. Маркусь, В. Голубничий, І. Кошелівець, М. Чубатий, Ю. Шевельов, Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблін, М. Міллер, П. Одарченко, Л. Окіншевич, Я. Пастернак та багато інших, об'єднаних Європейським центром НТШ у Мюнхені, потім у Франції (м. Сарсель).

При створенні словникової частини енциклопедії редакційна колегія виходила з того, що "...природничі, медичні, точні, технічні, науки в Україні розвиваються в незрівнянно в кращих умовах, ніж гуманістичні, та що інформації з цих ділянок представлені в СРСР (зокрема в УРЕ та УРЕС) на загал вірно. Натомість відомості з української історії, історії церкви, культури, а частково і з народного господарства та мистецтва, інформація про українську еміграцію появляються в СРСР у тенденційному перекрученні..." [Кубійович В. Мені 85. — Мюнхен: Молоде життя, 1985. — С. 262].

В. Кубійович та очолюваний ним редакторський колектив доклали багато зусиль до того, щоб у виданні увага приділялася історичним діячам минулого і сучасності, які брали участь в громадських рухах, українських визвольних змаганнях, церковним діячам, представникам різних сфер діяльності. В основу багатьох гасел ЕУ було покладено гасла "Української загальної енциклопедії" (1930-1935), зокрема гасла про політичних, громадських та військових діячів 1920—30-х рр. У цілому в кількісному відношенні у виданні переважають західноукраїнські діячі, представники діаспори, діячі, які своєю діяльністю в еміграції уславили Україну. Персоналії осіб, що вперше з'явилися в "Українській загальній енциклопедії", були доповнені фактичним матеріалом, який замовчувався або був тенденційно представлений в історичних працях в УРСР.

Низка біографічних довідок належить І. Кошелівцю, зокрема про Г. Квітку, Ю. Клена, О. Кониського, Г. Косинку, М. Коцюбинського, Ю. Меженка тощо. Багато біографічних довідок створено А. Жуковським, на той час — науковим секретарем та заступником голови НТШ у Європі. Серед них — довідки про Омеляна Поповича, П. Скоропадського, О.-Ю. Федьковича, І. Франка, Ханенків, О. Телігу тощо. Автором багатьох праць з історії та історіографії України з кінця XVIII ст. і до 1917 р., серед яких близько 120 — біографічних, був відомий український історик, один з авторів і редакторів видання у 1948—1992 рр. — О. П. Оглоблін [Жуковський А. Участь Олександра Оглобліна в Енциклопедії Українознавства // На службі Клію: збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. — К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. — С. 337—346]. У біографічних статтях особливу увагу автор акцентував на діяльності, пов'язаній із національними питаннями. Так, у великих за обсягом статтях про Ярослава Мудрого (Т. 10, с. 3989—3990) та Ярослава Володимировича Осмомисла (Т. 10, с. 3988—3989) автор зосереджується на політичній діяльності князів та на їхніх головних досягненнях у розбудові держави.

Біографічні довідки мають усі атрибути енциклопедичної статті (дефініція, дати життя, походження, освіта, внесок у конкретну сферу діяльності, бібліографія праць всередині тексту або окремим блоком). Разом із тим, біографічні довідки не уніфіковані: вони різні за розміром та наповненням фактичним матеріалом. Великим позитивом і прикладом для творців українських біо-

графічних довідкових видань залишаються біографічні гасла, не забарвлені політичними оцінками діяльності презентованих у виданнях осіб.

ЕУ є майже єдиним українським довідковим виданням ХХ століття, в якому у "Передньому слові" роз'яснюється використання в біографічних статтях термінів "російський", "росіянин". Редколегія дає пояснення, що ці терміни використовуються не в значенні взагалі, " мешканця Російської імперії в різних її формах, а на означення приналежності до певного етнічного комплексу народу, що називає себе "руськими" [Енциклопедія українознавства. – Т. 1. – С. 5, 6].

У цілому біографічний блок ЕУ і дотепер зберігає самостійне й самодостатнє значення як цінне історіографічне джерело з української біографістики. Відомості про багатьох історичних українських діячів і досі можна знайти лише в "Енциклопедії українознавства", а сама енциклопедія залишається важливим джерелом для вивчення історії української довідкової справи. У той же час, ЕУ, хоча і була створена українськими вченими в умовах творчої свободи, але відсутність їхнього доступу до першоджерел, необхідних наукових контактів з ученими з материкової України, позначилося на повноті біографічних статей.

У цьому контексті досить слушною є оцінка цього унікального проекту Г. Грабовича: "Еміграційні намагання виправити такий стан речей були приречені на неповноту й незавершеність – адже материк, його архіви та джерела були деінде. Проте осягнення еміграції/діаспори – чи то "Енциклопедія українознавства", чи видання творів різних письменників і науковців, які були під особливо гострою цензурою в Україні... – залишаються важливими ланками наукового процесу. Але сам факт, що подекуди ці видання надалі є найповнішими... стає докором для сучасної української науки" [Грабович Г. Джерела та контексти // Відкритий архів: Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури. – К.: Критика, 2004. – Т. 1. – С. 11].

Підсумовуючи здобутки цієї групи довідкових видань, зазначимо наступне. Попри невеликі номенклатуру і наклади, українські енциклопедичні видання цього періоду, створені за межами України, мали суттєві інформаційні, народознавчі, культурологічні, державницькі і наукові наслідки. Вони успішно виконували свою інформаційну, пізнавальну та наукову функції для тієї частини українців та іноземців, які були позбавлені джерел знання про Україну, а також склали певний корпус джерел з української історії і культури, доступу до яких були позбавлена материнська Україна. Творці довідкової справи, виходячи з історичної ситуації, одним з головних завдань ставили не меті представлення і пропаганду світові українських діячів і, в їх особі, національну історію та культуру.

Відомий український історик О. Оглоблин (один з авторів та редакторів ЕУ у 1948–1992) у статті "Завдання української історіографії на еміграції", висловив думку, що українська еміграційна історіографія за цілями і завданнями є невід'ємною частиною цілісної історії України. У періоди занепаду історичних досліджень в Україні зростала роль і відповідальність зарубіжних дослідників. Така ситуація виникла після розгрому української науки і культури на початку 30-х рр. У цей складний період науковцями Галичини було репрезентовано "Українську загальну енциклопедію" (1930–1935). Підготовку ЕУ було розпочато після Другої світової війни, коли "внаслідок відомого па-

ралічу української історичної науки на батьківщині репрезентація української історіографії в світі фактично припала на долю еміграції". В такі часи головним завданням українських істориків "у вільному світі" було – "...творити, підносячи на вищий щабель українську історичну науку й гідно репрезентувати її перед широким і вільним світом" [Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції // Український історик. – 1978. – Ч. 4. – С. 59–63]. Цю думку поділяє інший український історик з Канади – О. Субтельний. Він підкреслює, що після Другої світової війни професія історика в Україні знаходилася у критичному стані. В такі скрутні часи інтереси українських істориків діаспори зосереджувалися на проблемах нації та національного самовизначення [Subtelni, O. Current State of Ukrainian Historiography // Journal of Ukrainian Studies. – 18. nos. 1–2 (Summer – Winter 1993). – P. 38].

Енциклопедичні й біографічні довідкові видання, створені за межами України, залишаються важливими чинниками загальноукраїнського наукового процесу. Об'єктивним фактом залишається те, що за кількістю персоналії (наповненням) "Енциклопедія українознавства" (Т. 1–3, 1949–1952) залишається найповнішим українським довідковим виданням.

М.І. Обушний, д-р політ. наук, проф., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
uaznavstvo@univ.kiev.ua

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ – СИСТЕМАТИЗОВАНЕ ДЖЕРЕЛО НАУКОВИХ ТА ПРИКЛАДНИХ ЗНАТЬ

Поява енциклопедичних видань є найнаочнішим свідченням рівня культури будь-якого суспільства. Об'єктивно "Енциклопедія" не може з'явитись за відсутності певної кількості накопичених знань та відповідного їх рівня. Європейський розвиток енциклопедичних видань сягає до стародавньої Греції. Найповніше він представлений у 37 книгах, написаних у 70-ті роки I ст. н.е. Плінієм Старшим під назвою "Природна історія". Свої книги Пліній радив використовувати як довідниковий матеріал, який дасть можливість вивільнити читача від проблем безперервного читання.

Сам термін "енциклопедія" – грец. поход. (enkyklos paidéia – коло загальноосвітніх знань) – науково-довідникове видання, яке містить найістотнішу інформацію з усіх галузей знань (універсальна енциклопедія) або будь-якої однієї (галузева енциклопедія) та практичної діяльності. Енциклопедичний матеріал зазвичай розміщується в алфавітному або в тематичному порядку.

У сучасному розумінні термін "енциклопедія" став уживатися у середині XVI ст. (Іоахим Рингельберг "Плоды ночной работы или, лучше, полнейшая энциклопедия (1541); Скалих Ликийський "Энциклопедия или круг наук как духовных, так и светских (1559).

Європейський енциклопедичний рух розпочинається дещо пізніше у XVIII ст., коли мислителі епохи Просвітництва переконалися у важливості систематизації у алфавітному порядку наукових понять, біографічних даних тощо.

Першим власне енциклопедичним виданням вважається "Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел", яка була видана у другій половині XVIII ст. (1751–1780 рр.) у 35 томах за редакцією Д.Дідро та Ж.-А. д'Аламбера. У її написанні та підготовці до видання брали участь близько 150 авторів. Серед них відомі французькі мислителі епохи Просвітництва: Вольтер (Ф.М. Аруе), Ж.Ж. Руссо, П. Гольбах, К. Гельвецій, Е. Кондильяк, Ш. Монтеск'є, Ж. Бюффон та ін.

У передмові до видання "Енциклопедії..." керівники редакційної колегії Дідро та д'Аламбера чітко визначили головну його мету "...об'єднати знання, що розсіяні по земній поверхні, викласти їх у загальній системі для людей, з якими ми живемо і передати їх людям, які прийдуть за нами: щоби праця минулих століть не була безкорисною для майбутніх століть, щоби наші нащадки стали освіченішими, також добродішнішими та щасливішими і щоби ми змогли померти з усвідомленням виконаного перед людством обов'язку" [Цит по: Энциклопедический словарь // Брокгауз и Эфрон. – СПб., 1900. – С. 879].

Публікація перших томів "Енциклопедії..." наочно засвідчила, з одного боку, позитивне ставлення більшості французької громадськості до такого видання, а, з іншого, викликала небачений раніше гнів всіх тих, хто категорично виступав проти видання "Енциклопедії...", насамперед, ієзуїти і навіть окремі французькі урядовці. Вони прямо заявляли про її шкідливість для французького суспільства, оскільки "...вона повсюди сіяла насіння анархії і атеїзму". [Энциклопедический словарь. – 7-е изд. – М.: Гранат, 1948. – Т. 54. – С. 310].

На захист "Енциклопедії..." виступив Вольтер, який писав: "Енциклопедія є пам'ятником, який робить честь Франції. Тому її стали переслідувати з самого її початку... Ця праця була обрідана перш ніж вона з'явилася" [Там же. – С. 307].

Насправді "Енциклопедія..." користувалася великою популярністю, особливо у освіченої частини французької громадськості, стала незамінним джерелом інформації з різних галузей знань, а спосіб її викладу був зрозумілим для читача.

Вихід у світ "Енциклопедії" Дідро та д'Аламбера позитивно вплинув на розвиток енциклопедичного руху на європейському континенті у тому числі і в Україні.

При цьому зауважимо, що праці енциклопедичного характеру в Україні мають давню традицію і немалі здобутки. Перші праці такого типу з'явилися на території нашої країни ще в Київській Русі як збірники законодавчих правил (Ізборник Святослава), у XIII ст. словники незрозумілих слів (азбуковники). У 1627 році Памва Беринда у Києві укладає перший друкований словник "Лексиконъ Славенороссій и именъ тлѣкованіє". Він містив 4000 слів, що були розмішені в алфавітному порядку і розділені на 2 частини: перша включала слова загального змісту, друга – власні імена та географічні назви.

У 1674 р. Інокентій Гізель видає "Синопис", у якому вперше систематизуються відомості про Україну. Ця книга протягом XVII–XVIII ст. видавалася 30 разів.

У другій половині XVIII ст. П. Симоновський опублікував "Краткое описание о козацком народе". Ця праця містить цікаву інформацію про козацьку Україну в ретроспективі історії.

Цінні матеріали енциклопедичного характеру ХІХ ст. містяться у працях Д. Бантиш-Каменського, П. Куліша, М. Костомарова, М. Максимовича, В. Антоновича та багатьох інших українських дослідників.

У 1910-1914 рр. Харківське товариство поширення в народі грамотності видало "Народную энциклопедию научных и прикладных знаний".

Першим систематичним енциклопедичним довідником – предтечею сучасної енциклопедії слід вважати працю авторського колективу під керівництвом М. Грушевського "Український народ в його минулому і сучасному", яка була опублікована російською мовою у Петрограді в 1914–1916 рр. У підготовці цього енциклопедичного довідника брали участь відомі українські вчені: С. Рудницький, О. Русів, В. Охрімович, С. Томашівський, Ф. Вовк, О. Єфименко та ін.

До перших же українських енциклопедій у сучасному розумінні слід віднести тритомну "Українську Загальну Енциклопедію", яка була видана у 1930–1935 рр. за редакцією професора І. Раковського, переважно авторами – членами Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ). Активну участь у її написанні та підготовці до видання взяли: В. Сімович, В. Дорошенко, М. Рудницький та ін.

На початку 30-х років ХХ ст. у Харкові розпочиналася робота над виданням Української Радянської Енциклопедії під керівництвом М. Скрипника. Проте ця спроба зазнала невдачі через припинення політики "українізації". Майже у повному складі через звинувачення у "націоналістичних ухилах" автори і редактори були репресовані, а видавництво у листопаді 1934 р. було ліквідовано.

У 1949-1952 рр. за редакцією В. Кубійовича у Німеччині (Мюнхен) вийшло три томи "Енциклопедії Українознавства" (ЕУ-1). Наступні 10 томів енциклопедії (ЕУ-2) були написані та опрацьовані українськими вченими діаспори: В. Кубійовичем, А. Жуковським, С. Янівим, М. Глобенко, І. Кошелівцем, Ю. Шевельовим, О. Горбачем, О. Оглоблиним, В. Маркусем, В. Витвицьким, С. Гординським та ін. Майже 40 років підготовку до видання "Енциклопедії Українознавства" очолював В. Кубійович. Останній том вийшов з друку за редакцією А. Жуковського.

Активну участь в редагуванні матеріалів "Енциклопедії Українознавства" брали В. Голубничий, Є. Глобінський, Б. Кравців, Н. Полонська-Василенко, М. Стахів, А. Фіголь та М. Чубатий.

У 1957–1967 рр. в Аргентині проф. Є. Онацьким видається 8 томна "Українська Мала Енциклопедія" (УМЕ). Особливістю цього видання є те, що її матеріали висвітлюються з позицій християнської етики та української духовності. В УМЕ перевага віддана не біографічним матеріалам, а розкриттю змісту суспільно-політичних ідей та явищ.

У 1959-1964 рр. у 16 томах видається "Українська Радянська Енциклопедія", ідейною основою якої, як зазначено у передмові до видання, "...є всеперемагаюче вчення Маркса, Енгельса, Леніна, збагачене і розвинуте у рішеннях з'їздів комуністичної партії". Далі сказано, що УРЕ "...має показати братерську єдність українського народу з великим російським народом...". УРЕ також спрямована "проти будь-яких проявів буржуазної ідеології і насамперед українського буржуазного націоналізму...". [Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1959. – Т. 1. – С. 5].

Коментарі до цих висловлювань зайві, оскільки вони говорять самі за себе. Ідеологічна зашореність багатьох матеріалів вміщених в УРЕ, а іноді і їх упередженість, є очевидною.

Проте, це ідеологічно спрямоване видання – УРЕ партійне керівництво Радянського Союзу не задовольнило, оскільки воно побачило в окремих статтях недостатню наступальність, зокрема, про "український буржуазний націоналізм", "протидії державницько-самостійницьким тенденціям" [Романов О. Довгий тернистий шлях українців до самопізнання // Енциклопедія Українознавства. – Львів. – 1993. – Т. 1. – С. 1] українців тощо.

Для виправлення виявлених недоліків у 1974 р. приймається рішення про друге доповнене 12 томне видання УРЕ з одночасною публікацією його українською та російською мовами. "Без сумніву, друге видання УРЕ досконаліше за попереднє, доповнене новою інформацією з розширеними довідками про розвиток індустрії, науки та культури. Проте, незважаючи на деяке зменшення ідеологічного тиску на цьому відтинку постсталінської епохи, виданню притаманні всі головні імперсько-більшовицькі стереотипи" [Там само. – С. 1].

З проголошенням незалежності України енциклопедична справа одержала новий імпульс для свого розвитку. З'являються багаточисельні українські енциклопедичні видання як універсальні, так і галузеві.

До найгрунтовніших універсальних видань слід, насамперед, віднести "Енциклопедію сучасної України" (ЕСУ), у якому Україна представляється читачу в усіх її вимірах від початку ХХ ст. до сьогодення. У передмові до видання ЕСУ зазначається: "Ми принципово уникали будь-якої політичної заангажованості, ідеологізованих оцінок явищ і постатей. До цього нас зобов'язує неодмінна вимога енциклопедичного жанру: наукова об'єктивність і виваженість" [Енциклопедія Сучасної України. – К., 2001. – Т. 1. – С. 6].

Свою історію енциклопедична справа має і у Київському університеті. У перші роки заснування Імператорського університету св. Володимира енциклопедичні видання широко використовувалися у освітньому процесі. Професорсько-викладацький склад університету добре розумів непересічне значення для розвитку й примноження духовного та інтелектуального потенціалу студентів праць енциклопедичного характеру.

Окремі із них зуміли підготувати винятково цінні енциклопедичні видання, які хоч і не названі "Енциклопедією", проте зміст статей, форма викладу, наукова їх достовірність і т.ін. з повним правом заслуговують бути віднесеними до такого роду публікацій.

Це, насамперед, "Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета св. Владимира" (1834-1884) / Под ред. В. Иконникова. – К., 1884; Академические списки университета св. Владимира 1834-1884. – К., 1884; Владимирский-Буданов М.Д. История императорского Университета св. Владимира. – Т.1; Университет св. Владимира в царствование Николая Павловича. – К.: Тип. ун-та, 1884; Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета св. Владимира 1834-1884. – К., 1884; К 50-летию юбилею Университета св. Владимира: Очерки и заметки по истории Универ-

ситета. – К., 1884; Розвиток науки в Київському університеті за сто років. – К.: Вид. Київ. держ. ун-ту, 1935 тощо.

Публікації, що вийшли друком в університеті у наступні роки, зокрема у післявоєнний період і особливо в умовах незалежності України, дають підстави стверджувати, що ідея написання та ідея видання "Енциклопедії Київського університету" завжди була присутня у середовищі науковців. Підтвердженням цьому є публікація: *Alma mater: Університет святого Володимира напередодні та в добу Української революції 1917-1920: матеріали, документи, спогади*: В 3-х кн. – Кн. 1,2. – К. 2000-2001; 3 іменем святого Володимира: В 2-х кн. Кн. 1,2. – К. 1994; *Історія Київського університету*. – К.: Вид. Київ. ун-ту, 1959; *Киевский университет. Документы и материалы 1834-1984*. – К.: Вища школа, 1984; *Київський університет імені Тараса Шевченка. Сторінки історії і сьогодення*. – К.: Вид.-полігр. центр "Київський університет", 1994; *150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті*. – К., 1993.

Ці та ряд інших праць, котрі за своєю суттю мають енциклопедичний характер створили добре підґрунтя для написання "Енциклопедії Київського університету" – видання яке об'єктивно б висвітлювало найрізноманітніші аспекти університетського життя. Напередодні відзначення 175-ліття з Дня заснування університету ректор акад. Губерський Л.В. ініціював підготовку до видання "Енциклопедії Київського університету".

Головною Редакційною Колегією, колективом редакторів-упорядників, відповідальними за збір та підготовку матеріалів у підрозділах університету проведена необхідна робота з тим, щоб передати матеріали "Енциклопедії Київського університету" до друку. Поява такого видання розширить та збагатить знання про університет, стане важливим науково-інформаційним джерелом його представлення в світі.

В.М. Піскун, д-р іст. наук, ст. наук. співроб., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ЦІЛІСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СВІТУ ТА ЙОГО НАУКОВЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ: З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

Поява цілісної концепції України й українців у просторі й часі підготувало ґрунт для зростання національної самосвідомості й появи політичних вимог існування окремої держави, що знайшло втілення в політичних маніфестах "Ukraina Irredenta" (1895) Ю. Бачинського та "Самостійна Україна" (1900) М. Міхновського. Водночас утвердження наукового підходу бачення України й українців у світовому загалі спільнот потребувало узагальнювального знання як для самих себе, так якомога ширшого вплетення в світову історію та культуру.

На кінець XIX ст. припадають перші ширші спроби енциклопедичного охоплення знання про Україну в статтях українських науковців в російських, польських енциклопедіях та французькому географічному лексиконі Е.Реклю і О. Огоновського (1885), насамперед статті М. Драгоманова.

Перша модерна українознавча енциклопедія, що відповідала тодішньому рівню розвитку науки і досі не втратила свого значення, з'явилася в 1914-

1916 рр. у Петрограді "Украинский народ в его прошлом и настоящем". Ініціатором і натхненником її створення був О. Лотоцький. Він залишив спогади про реалізацію цього надзвичайного українознавчого проекту. "Умови для співробітників та редакторів були вигідні – по 100 крб. од аркуша для авторів та по 25 крб. – для редакторів. Видавці Гранати спочатку планували втиснути наше підприємство як відділ у ширше многотомове видання "Народы России", але врешті погодились на видання окремої української енциклопедії в чотирьох томах.

На редакторів були запрошені Ф. Вовк (антропология, етнография, мистецтво), М. Грушевський (історія, географія, статистика), М. Ковалевський та М. Туган-Барановський (економіка), Ф. Корш, О. Шахматов, А. Кримський (мова, література) [Див.: Олександр Лотоцький. Сторінки минулого. Ч. III. – Видання Української православної церкви в США, 1966. – С.155-166]. Вийшло лише два томи енциклопедії, проте уже статтями М. Грушевського, Ф. Вовка, О. Шахматова було охоплено найважливіші ділянки українознавчого знання: українознавчі студії та історія України, антропология українців та українська мова.

Поразка Української революції (1917–1923 рр.) не тільки не дозволила втілити в життя проекти з розвитку українознавства як цілісної системи знання, а й поставила під сумнів усі попередні здобутки українських вчених, а тих із них, хто перебував в СРСР, було репресовано. На початку 1930-х років українознавство в самій Україні як цілісна система знання перестало існувати, залишившись на рівні краєвизму, окремого українознавчого підходу в різних галузях гуманітарного знання та мистецького самовираження з відповідним підтекстом, що відповідав радянській ідеології. Такий стан зберігався аж до кінця 1980-х рр. з відповідними хвилями посилення краєзнавчого підходу, особливо в 1960-х початку 1980-х років у зв'язку з виданням УРЕ та реалізацією багатотомного проекту "Історія міст і сіл УРСР".

Українські політичні емігранти упродовж 1920-х – 1980-х років доклали чимало зусиль, щоб не тільки зберегти й донести до світової спільноти здобутки українознавців попередніх часів, а й розвивати наукові дослідження відповідно з поступом загальноцивілізаційних процесів у науці і практиці. Опинившись в еміграції, українські політичні діячі й науковці зосередили свої зусилля не лише на власному (особистому) виживанні, а й долучилися до потужного розвитку українознавства в країнах проживання та інформування про свої здобутки світової спільноти. Головним інструментом забезпечення спадкоємності знання вони вважали освіту. Так в країнах проживання українських емігрантів постали школи різних типів, вищі навчальні заклади, бібліотеки, музеї. Інший спосіб відстоювання національних інтересів – розвиток науки, яка є рушійною силою суспільства. Отже, у 20-х роках ХХ ст. у Чехо-Словаччині були засновані: Український Вільний Університет, Українська Господарська Академія в Подебрадах, Український Високий Педагогічний Інститут імені Драгоманова. Саме ці інституції готували кваліфіковані кадри з різних спеціальностей, формували українську людину в чужоземному середовищі, закладали могутнє підґрунтя присутності України у світі. У Варшаві було створено Український науковий інститут, у Берліні Науковий інститут, у Парижі засновано Бібліотеку імені Симона Петлюри.

У всіх цих наукових центрах і навчальних закладах було продовжено роботу з розвитку українознавства.

Важливою особливістю розвитку українознавства в міжвоєнний період стало: відстоювання уже виголошених концептуальних базових засад, доповнення й подальший розвиток історичної схеми М. Грушевського, вироблення концептуальних засад розвитку нації й націології (О. Бочковський, В. Старосольський, Д. Донцов), розробка базових чинників економічного забезпечення українознавчих розробок (кооперація як спосіб економічного незалежнення).

Перша українська енциклопедія, яка охоплює цілість знань, є "Українська загальна енциклопедія", що з'явилася в 1930-35 рр. в трьох томах у Львові (головний редактор І. Раковський).

Головні зусилля вчених було зосереджено на себепредставленні в іншонаціональному середовищі. Зокрема, спроба подачі енциклопедичного узагальненого знання про Україну й українців. Здебільшого вони не реалізовувались, або реалізовувались частково переважно через матеріальні причини. Чималу працю в ділянці енциклопедій виконав Український Науковий Інститут у Берліні. Його Лексиконова комісія під керівництвом Д. Дорошенка (до 1930) і З. Кузеля, в складі І. Мірчука, Ю. Крупницького, М. Антоновича, взяла на себе співробітництво в німецьких енциклопедіях Брокгауза, Маєра і Гердера, вмістивши там статті про Україну. Найбільшим вкладом УНІ була однотомова українознавча енциклопедія німецькою мовою, що вийшла у 1942 р. у Лейпцігу "Handbuch der Ukraine" за ред. І. Мірчука. Ця енциклопедія охопила різні ділянки українознавства 21 розвідці дев'ятох фахівців.

Після Другої світової війни українським вченим в еміграції вдалося підготувати й видати "Енциклопедію українознавства, а саме тритомну загальнопредметову частину. Своєрідний підручник, складений з низки статей з різних галузей українознавства, і другу, словникову (алфавітну) частину, скорочено ЕУ-2, що охоплює 11 томів (10 основних і 1 з доповненням). Головну редакцію очолили Володимир Кубійович і Зенон Кузеля, проте ініціатором, складачем програми, організатором редакційної колегії, бюро та колективу авторів був В. Кубійович. Разом з управою НТШ він також дбав про фінансову базу Енциклопедії.

Матеріали опрацьовували 120 авторів. Робота над ЕУ-1 розпочалася навесні 1948 року, а в червні 1952 року вже було закінчено видання тритомника. Над 10-ма томами словникової частини робота тривала 37 років.

У 1977 р. В. Кубійович підписав угоду з Канадським інститутом українських студій при Альбертському університеті в Едмонтоні про видання ЕУ англійською мовою, що згодом було здійснене. Від самого початку роботу над Енциклопедією фінансував Пластовий рух, а в пластовому видавництві "Молоде життя" в Мюнхені під керівництвом Атанаса Фіголя виходили всі три томи ЕУ. У 1967 р. було створено Патронат НТШ – Сарсель у Торонто (Канада), головою Патронату став бізнесмен Євген Борис, який у подальшому опікувався фінансовою стороною роботи. Після смерті В. Кубійовича згідно з його заповітом було створено "Фундацію Володимира і Дарії Кубійовичів" при КІУС, за умови, що основний капітал (100 000 доларів) буде нерухомим, а відсотки від нього перш за все мають витратитися на закінчення ЕУ.

Виданню ЕУ В. Кубійович присвятив усе своє життя. Він вважав, що український вчений повинен присвятити свою працю на розв'язання тих проблем, яких жде нація і сучасне життя. ЕУ дає читачеві синтезу досягнень науки, цілісність знання про Україну й українців. Вона є одночасно і показником рівня культурності народу.

Одним із неординарних проєктів зі створення Української малої енциклопедії стала праця видатного українського журналіста, перекладача, громадського діяча Євгена Онацького. Сам автор у передмові до першого тому так писав: "чим вона відрізняється від попередніх двох українських енциклопедій – Української Загальної Енциклопедії (Книги знання) виданої у 1932 р. у Львові старанням "Рідної школи" та "Енциклопедії українознавства (Головна частина), що ще досі не закінчена друком. а) – індивідуальна праця; б) відпадає вся технологія й інженерія, відпадають у значній частині природні науки, майже вся економіка і майже вся географія... "– подаю й цікаву книжку для читання, що збуджувала б у нього думку й спонукувала самостійно заглиблюватись у порушені теми..." [Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Літери А – В. – Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1957. – С. 3-4]. Загалом Українська мала енциклопедія складається з 8-ми томів (16 кн.). Видавалася в Аргентині (Буенос-Айрес) упродовж більше 10 років (друкувалася починаючи з лютого 1954 р. у "Дзвоні", органі Братства і до 1967 р. Наклад видання, що охоплює 2148 сторінок, – 1000 примірників.

В УРСР були спроби в 1930-х рр. видати "Українську радянську енциклопедію" (УРЕ), розраховану на 20 томів, але у зв'язку з репресіями проти української культури та її діячів уряд припинив її видання. Планувалось, що головним редактором буде Микола Скрипник. У 1931-32 рр. виходив "Бюлетень УРЕ". Підготовка Української Радянської Енциклопедії стала своєрідною відповіддю на видання "Енциклопедії українознавства" українськими політичними емігрантами.

Отже, у ХХ ст. українська громадська ініціатива домінувала у творенні енциклопедичного представлення (довідково-наукового) про Україну й здобутки українців в різних галузях знання, що давало змогу філософського осмислення загальних тенденцій проявів української ментальності та особливостей самоідентифікації українців.

**В.І. Попик, канд. іст. наук,
Інститут біографічних досліджень НБУВ, Київ
v_popuk@voliakable.com**

ЗАВДАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Нові можливості, що їх створює використання сучасних комп'ютерних технологій, відкривають незнані раніше перспективи розвитку науково-інформаційної справи в цілому, й у галузі біографічної інформації зокрема. Йдеться як про історико-біографічну, так і актуальну персоналістику (матеріали про наших сучасників), яка за своїм значенням належить до першорядних складових вітчизняного електронного гуманітарного інформаційного простору, цілеспрямована розбудовою

ва якого є нині одним з пріоритетних завдань. Без ґрунтового знання людського потенціалу нації крізь віки нині важко уявити розвиток відкритого, демократичного суспільства, задоволення зростаючих інформаційних потреб сфер освіти і виховання, науки, культури, державного управління.

Нині в Україні вже чимало зроблено для репрезентації в електронному середовищі "колективного портрету" нації, – перш за все, сучасників: представників органів державної влади і місцевого самоврядування, політикуму, відомих діячів і, значною мірою, – широкого кола працівників науки і освіти, культури і мистецтва. Динамічно поповнюються провідні вітчизняні електронні інформаційні ресурси, зокрема, "Довідники про сучасну Україну" Інформаційного видавництва "К.І.С." (www.dovidka.com.ua), що містять бази даних "Офіційна Україна сьогодні", "Хто є хто в Україні", "Політична Україна сьогодні", "Лідери України"; веб-сайти Українського видавничого концерну (www.who-is-who.com.ua); біографічні досье порталів Liga.net: Бізнесінформ – "Персони" (<http://file.liga.net/person>) та Openbiz: Источник деловой информации (<http://openbiz.com.ua/summary/people>) тощо, а також численні бази персональної інформації, розміщені на веб-сайтах владних структур, академічних наукових установ, вищих навчальних закладів. Одним з найкращих у цьому розумінні є портал Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

На жаль, історико-біографічна інформація в електронному просторі України займає більш скромне місце. На відміну від країн з давніми, розвиненими традиціями довідкової біографістики, Україна не мала можливостей швидкого й широкого оприлюднення на електронних носіях матеріалів з власних енциклопедій і біографічних словників (як це зроблено у країнах Західної Європи та в Росії). Старі видання, через притаманні їм цензурно-ідеологічні обмеження, містять інформацію, що у більшості випадків не зможе задовольнити пізнавальні потреби громадян країни, яка здобула незалежність. Нині є надія, що зі створенням і поступовим оприлюдненням в Інтернеті томів "Енциклопедії історії України", "Юридичної енциклопедії", "Енциклопедії історії України" та інших фундаментальних довідкових видань, це відставання вдасться подолати.

Однак поки що освітні й культурно-інформаційні потреби значної частини населення України задовольняють переважно зарубіжні, насамперед – російські ресурси біографічної інформації, які створюють відчутно викривлену ретроспективу українського минулого та його постатей. Достатньо сказати, що українці й представники інших етнічних груп населення України, частина яких у російських біографічних довідкових виданнях сягає третини, трактуються у них майже виключно як діячі російської національної історії і культури, нерідко – з наданням їм, за принципом замовчування, характеристик етнічних росіян. Зазначене виступає за нинішніх умов проявом певного психологічного тиску і становить інформаційну небезпеку для України [Остання публікація з цієї проблеми: *Полук В.І.* Біографістика та дослідження українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків // *Українська біографістика: Зб. наук. праць.* – К., 2009. – Вип. 5. – С. 7-49].

Слід зважати також на те, що зростання ролі електронних ресурсів біографічної інформації порівняно з традиційними, книжковими, супроводжується їх якісною трансформацією. Поряд з відтворенням у електронній формі завер-

шених довідкових видань (енциклопедій, словників, переважно старих), поступово окреслюється тенденція до розбудови комплексів "живих", тобто постійно поповнюваних, досить складно структурованих ресурсів, які поєднують у собі довідкові біографічні матеріали, іконографічні джерела, біобібліографію, повнотекстові публікації біографічних досліджень і матеріалів, аудіо- та відеодокументи, книготоргівельну інформацію. Початковий етап цього процесу демонструють в Україні, зокрема, такі відомі пізнавальні ресурси, як "Мислене древо" [Мислене древо: Українські інформаційні ресурси для освіти і науки // <http://www.myslenedrevo.com.ua/>], український сегмент "Вікіпедії" – всесвітньої "відкрито" або "вільної" електронної енциклопедії // <http://uk.wikipedia.org/wiki/>], якими досить широко користуються для одержання початкової інформації науковці, викладачі, студенти, працівники закладів культури. Чимало зроблено у цьому плані університетськими та регіональними науковими бібліотеками. Більш високі академічні вимоги закладаються нині в проєкт електронної "Шевченківської енциклопедії", над яким працює Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Працюючи над формуванням фундаментального електронного "Українського національного біографічного архіву" (УНБА), Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського враховує згадані тенденції розвитку інформаційного простору. Створена нині робоча модель УНБА поєднує у собі функції науково-довідкового біобібліографічного ресурсу академічного рівня, електронної бази вітчизняної іконографії, віртуальної бібліотеки наукових праць та інших видань з біографічної проблематики. Разом з тим, функції УНБА як інтегруючого національного ресурсу біографічної інформації передбачається реалізувати шляхом перетворення його на дієвий інструмент оперативної інформації про наукове життя, "вертикальної" і "горизонтальної" координації наукових досліджень, творчої кооперації праці наукових установ, спеціалістів та дослідників-аматорів, які працюють у різних регіонах України та у зарубіжжі.

Завдяки цьому в Україні може бути створене єдине інформаційне й дослідницьке "поле" у галузі біографістики. Вирішальну роль у виконанні цього завдання повинно відіграти об'єднання зусиль академічних наукових установ, науковців провідних університетів, спеціалістів архівів, музеїв та бібліотек на основі формування всеукраїнської "віртуальної біографічної лабораторії", інструментальне забезпечення якої розбудовують на базі УНБА Інститут біографічних досліджень НБУВ та Український мовно-інформаційний фонд НАН України.

***Л.В. Сорочук, канд. філол. наук, наук. співроб.,
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ***

ПОДВИЖНИЦЬКА ПРАЦЯ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА В ЦАРИНІ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Видатний український історик, географ, енциклопедист, громадський діяч, видавець Володимир Кубійович належить до когорти тих вчених, котрі працювали й творили заради своєї Батьківщини.

В.Кубійович після Другої світової війни змушений був емігрувати до Німеччини, а пізніше (1951 р.) до Франції, де створив наукові осередки, в яких гуртувалися представники української інтелігенції.

Вся його подвижницька праця, наукова робота, громадська діяльність були спрямовані на розвиток українознавчих досліджень. Склалося так, що життєві негаразди та утиски правлячої комуністичної влади змусили В. Кубійовича емігрувати і, в такий спосіб, рятуватись від переслідувань за межами України. Незважаючи на виклики долі, суворі еміграційні умови, фінансові нестатки та відірваність від Батьківщини, В. Кубійович та його однодумці ініціювали відновлення діяльності Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) в Мюнхені (30 березня 1947 р.). В той час В. Кубійовича було обрано Генеральним Секретарем НТШ. Період 1947-1951рр. – це час організаційного і наукового відновлення та становлення НТШ в Європі. В Науковому Товаристві ім. Шевченка потужно працювало три основні секції: Історико-філософська, філологічна та математично-природолікарська. Багато зусиль вчений приклав і для утворення нових структур в роботі НТШ, а саме: Інституту Українознавства, який очолював З. Кузеля, а після його смерті у 1952 р. – В. Кубійович; Інституту Національних Дослідів; Інституту Української мови, Бібліографічного та Публіцистичного інститутів.

Варто зазначити, що великою заслугою В. Кубійовича є те, що він, об'єднавши навколо НТШ багатьох вчених-однодумців, зумів організувати великий творчий колектив, в доробку якого було багато наукових напрацювань. Але найвагомішою роботою в царині українознавства стала підготовка, укладання та видання багатотомної "Енциклопедії українознавства". ЕУ була стрижнем, основою наукової діяльності передусім В. Кубійовича і очолюваного ним Європейського НТШ. Рішення про видання ЕУ членами НТШ було прийнято на загальних зборах у вересні 1947 р.

Активними помічниками В.Кубійовича у титанічній роботі зі збиранню матеріалів та редагування були: Юрій Шерех-Шевельов, Василь Маркус, Олександр Оглоблин, Аркадій Жуковський, Іван Лисняк-Рудницький, Наталія Полонська-Василенко, Богдан Кравців та ін.

Сам Володимир Кубійович був впевнений у своїх задумах й наполегливо працював... Він говорив, що "справи першої ваги є ті, щоб зберегти себе, як еміграція, і діяти позитивно на край, якщо ясно знатимемо, хто ми, що притаманне нам, що можемо внести до загальноукраїнської скарбниці духа" [*Антін Корнієвський (Кубійович В.)*]. Питання української еміграції у Європі. – Мюнхен, 1947]. Такою скарбницею стала "Енциклопедія українознавства", головним редактором якої був В. Кубійович. Працюючи з українознавчими матеріалами, авторський склад ставив своїм завданням керуватися принципами наукового об'єктивізму, а метою було бажання підготувати універсальний довідник знань про Україну й українців. Весь матеріал довідника поділений на 20 розділів, присвячених багатьом галузям українознавства. Отже, завдяки великим зусиллям багатьох дослідників, справжніх патріотів, вдалося зберегти та примножити інформацію про Україну й українство, надрукувавши ЕУ, яка стала настільною книгою багатьом українцям.

Таким чином, "Енциклопедія українознавства", головним редактором якої був В. Кубійович, дійсно стала інформаційним джерелом про минуле й сучасне України, історію, мову, право, культуру, народне господарство, людину, церкву, науку й освіту, географію, природу, видатних діячів та вчених. Титанічна праця, наукова діяльність В. Кубійовича в царині українознавства увінчалась виданням численних наукових статей, мемуарів, монографій і безперечно – україномовної та англійської "Енциклопедії українознавства", яка є безцінною скарбницею духовної культури нашої держави. Можна впевнено сказати, що великий вчений своє життя присвятив ширенню знань про Україну в світовому просторі.

А.О. Степанов, асп., ЛНУ ім. І. Франка, Львів
Kurt_27@inbox.ru

"УКРАЇНСЬКИЙ НІГІЛІЗМ": З'ЯСУВАННЯ СМИСЛОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ ТЕРМІНУ

Трудність охоплення нігілізму на українському ґрунті зумовлена непростим механізмом його функціонування. Нелегко описувати його структуру, адже такий нігілізм не вичерпується процесом категоричного відписування від "звичаєвих" цінностей. У такому випадку сама традиція як усталений світ "звичаєвого" буття вихолощується б, набуваючи консервативних рис, тим самим, перетворюючись на процес владного утворення у визначених межах. Це була б традиція "прихованого", штучного існування [Лютий Т.В. Нігілізм: анатомія Ніщо. – К.: Парапан, 2002. – С. 158].

Навпаки, категорична й відверта анігіляція "звичаєвих" цінностей видавалась би несамовитою спробою обернути цінності. Тому кожна спроба побудувати нову систему цінностей може бути приреченою на нігілізм. Коли ж у проблемі з'ясування рис українського нігілізму під останнім розуміти вибір, за яким здійснюється відкидання та заперечення національної самоідентичності, а також пасивний погляд на подальший розвиток національного континууму, то подоланням цього явища може видаватись чітке дотримання меж усталеного способу українського життя. Це той момент, коли сходяться точки, з одного боку – повноти приналежності до національного буття, а з іншого – замороженості від усвідомлення такої приналежності [Там же].

Стан і розвиток культури завжди перебуває у прямому і зворотньому зв'язку із загальним духовним тонусом суспільства. Якщо в суспільстві правда, справедливість, елементарні етичні норми не є вищими цінностями, невідповідними раціональним ревізіям та інтелектуальним маніпуляціям, – то таке суспільство перебуває в глибокій духовній кризі, негативна еманация якої пронизує всю сферу культури. Таку ситуацію ми спостерігаємо в Україні, де останнім часом все чіткіше вимальовується сумна картина духовного упадку, знеособлення й втрати смислу. Прикро, що сучасна українська культура повинна утверджуватись серед обставин глибокої моральної і поведінкової деградації суспільства. Механізми сус-

пільної підтримки їх не сформовані, натомість серед значної частини населення країни панують байдужість або неприйняття, що часто переходять в агресивну ворожість й цинізм.

Невід'ємною рисою сучасного українського життя є глобальний правовий нігілізм. З огляду на це проблема його подолання стає чи не найактуальнішою на сьогодні, адже не може йти мова про правову державу в тому суспільстві, де ігноруються права та свободи людини і громадянина, де право взагалі не належить до першорядних цінностей. Правовий нігілізм є ознакою глибокої соціально-політичної кризи у суспільстві, яка викликана передусім тривалим пануванням в його політичному житті радикалістських політичних установок.

Нігілізм як феномен ситуації кризи культури присутній в Україні в таких видах (виділимо окремі з них): економічний нігілізм як дестабілізація сфери економіки країни, відсутність механізмів регулювання економічної ситуації й покращення загального добробуту населення; політичний нігілізм як рух у напрямку відчуження від політики, зумовлений розчаруванням, розпачем й зневірою громадян України в існуючій владі взагалі й делегованими народом її представниками, зокрема; національний нігілізм як хвороба національного духу, відсутність національної ідеї як формотворчого чинника української нації, як проблема національної ідентичності; моральний нігілізм як моральний вакуум й різноманітні деформації в моральній сфері, заперечення загальнообов'язковості моральних норм, імморальне відношення до життя.

Т.С. Сторожко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ФЕДІР ВОВК І ПЕРШИЙ ПРОЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Ім'я Федора Кіндратовича Вовка (1847-1918), одного із сновоположників української етнографії та антропології, видатного археолога, музеєзнавця, видавця, літературознавця та громадського діяча, сьогодні, на жаль, мало відоме широкій громадськості. Проте, це був вчений світового рівня.

Наукова спадщина вченого становить понад 600 праць. По ньому збереглися рукописи, креслення, малюнки, близько 5 тис. листів та ін. матеріалів. Переслідований царським урядом за участь у національно-визвольному русі, Федір Кіндратович свого часу вимушено покинув Україну і майже 30 років жив за кордоном. Працюючи у провідних народознавчих центрах Європи, Ф. Вовк поєднував викладацьку роботу з науковою, вивчав етнографічні колекції музеїв Відня, Риму, Неаполя, Франції, Берна, Женеви, Цюриха, Парижа.

В його громадській і науковій діяльності прослідковується три періоди: *перший* (1871-1887) з центрами Київ – Львів – Відень – Женева – Бухарест (ці контакти скоріше готували підґрунтя для встановлення майбутніх наукових зв'язків); *другий* – паризький період (1887-1905) – характеризується встановленням широких міжнародних наукових контактів і *третьий* (1905-1918) – з центром у Петербурзі, де вчений створив власну наукову школу.

Київський період його життя характеризується Учасю в Старій Громаді та науковими працями в галузі етнографії. На формування світогляду Федора Кіндратовича мали безпосередній вплив Володимир Антонович, Павло Чубинський та Михайло Драгоманов.

Другий період життя і діяльності Ф. Вовка – паризький (1887-1905) характеризується розгортанням ґрунтовних наукових досліджень в галузі антропологічних наук. Саме в Парижі, під керівництвом видатних вчених того часу Габрієля та Андріана Мортільє, Л. Манувріє, Й. Денікера та інших представників еволюційної школи, остаточно формується науковий світогляд дослідника. На початку ХХ ст. Ф. Вовк був досить відомим вченим європейського рівня, користувався авторитетом серед колег.

Цей період відзначається насиченістю міжнародних контактів в науковій діяльності вченого. У 1891-1892 рр. в журналі "L'Anthropologie" вийшла друком ґрунтовна праця Ф. Вовка "Шлюбний ритуал і обряди на Україні".

Третій період життя і діяльності Ф.Вовка – петербурзький (1905-1918) – теж був надзвичайно насичений активною науковою і громадською роботою. Вчений заклав основи антропологічних наук в Російській імперії. Вперше подав комплексну характеристику фізичних, матеріальних і духовних рис українського народу, його особливостей і цим довів його право на самостійне існування серед європейських народів. Ф. Вовк разом з О. Русовим та іншими громадівськими діячами створив в Петербурзі український Політичний клуб, згуртував українські демократичні сили в столиці Росії та сприяв створенню Академії Наук в молодій українській державі.

Наукові інтереси Ф.Вовка були пов'язані, головним чином, з дослідженнями в галузі антропології, етнографії та археології, які дуже тісно переплелись. Тому тільки комплексний підхід до вивчення спадщини вченого може з'ясувати його наукові здобутки.

На основі аналізу численних документів і матеріалів можна дійти висновку, що Ф. Вовк та його наукова школа учнів і послідовників сформували фундамент загальноукраїнської національної етнологічної науки з центрами у Львові, Києві, Санкт-Петербурзі, Чернігові, Полтаві та інших містах. Вчений взяв на себе складну місію продовження діяльності в цьому напрямку своїх учителів М. Костомарова, В. Антоновича, П. Чубинського, які розпочали цю справу в Києві і частково в Петербурзі в межах Південно-Західного відділення Російського географічного товариства (1873-1876); проведення фронтальних експедицій, публікація семитомних (в 10 книгах) "Трудов статистическо-этнографической экспедиции..." (1872-1878), організація ІІІ Археологічного з'їзду, де вперше перед міжнародною науковою аудиторією постала, серед інших наук, і українська етнографія; проведення одноденного перепису населення Києва (1874), який показав, що переважна частина складу населення міста – українці; збирання і укладання першого словника української мови, збірників пісень та дум, написання підручників тощо. В ту пору молодий вчений Ф.Вовк активно включається в процес започаткування основ етнографічної науки в Україні.

З початком 1910 р. продовжувалась напружена праця по складанню першої української енциклопедії, в якій подавався усебічний систематизований нарис українського народу. До роботи були залучені кращі наукові сили України, Петербурга і Москви: М. Грушевський, С. Єфремов, В. Гнатюк, В. Охримович, О. Русов, брати Д. та В. Щербаківські, К. Широцький, М. Біляшівський, А. Кримський, М. Сумцов та ін.

В ході роботи над енциклопедією академік О. Шахматов їздив на засідання редколегії в Москву. В листі до Ф. Вовка він пише: "В кінці березня, коли приїде Ф.Є. Корш, ми доповімо редакції Української енциклопедії те, що вироблене нами на нараді в Москві". Редакція мала декілька відділів. Відділ українського мистецтва спочатку очолював академік О. Шахматов, а з 1911 р. вів Ф. Вовк. Він же був ініціатором і душою цієї грандіозної справи. Для того, щоб надати комісії і редакції наукової ваги, головами обрали авторитетних людей з високими званнями – академіків О. Шахматова і М. Ковалевського.

З початком війни і встановленням цензури воєнного часу, нависла загроза закриття української енциклопедії. Для Федора Вовка це було найстрашнішим ударом. Скільки років виношувалась сама ідея створення ґрунтовної праці про Україну, яка б змогла заявити на весь світ, що є такий народ, така нація, що має багатовікову культуру. Величезними зусиллями волі, після важких перемовин з видавництвом Федору Вовку вдалося зберегти видання, обмежившись двома томами енциклопедичної книги "Украинский народ в его прошлом и настоящем", що вийшла в 1916 році в самий розпал війни. Книга подавала широкі географічні, кліматичні, історичні, юридичні, культурні та інші відомості про Україну.

У цьому фундаментальному енциклопедичному збірнику Федір Вовк опублікував свої дві великі праці "Етнографічні особливості українського народу" та "Антропологічні особливості українського народу". В архіві Вовка зберігаються рукописи цих робіт, проспект видання і його коректури.

Ще з кінця XIX ст. українською інтелігенцією виношувалась ідея створення української Академії наук. Це питання ставилось М. Грушевським та його оточенням в перші ж дні приходу до влади. Ф. Вовк в свою чергу всіляко сприяв створенню Академії Наук в молодій українській державі, працював над виробленням академічного статусу.

Вболіваючи за розвиток етнографічної науки та етнографічного музейництва в Україні, Хведір Вовк в 1917 р. після обрання його професором Київського університету по кафедрі географії та антропології, не вагаючись і не зважаючи на поважний уже вік, вирушив в Україну. Тут він мав намір закласати науковий осередок систематичних антрополого-етнографічних досліджень – Інститут антропології в Києві. Проте намірам його не судилось здійснитись – 1918 року по дорозі в Україну вчений помирає у місті Жлобині, де і був похований. Задум свого вчителя втілив О. Алешо, який став засновником і першим директором Кабінету-музею антропології та етнології.

Отже, можна констатувати, що детальне вивчення життєпису Федора Вовка та його багатогранної спадщини переконливо доводить величезну роль його постаті в житті суспільства.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОСОФІЇ

Дослідники, які цікавляться початком сучасної національної свідомості, нерідко зосереджували свою увагу на вивченні й усвідомленні суспільством своєї історії. Це, насамперед, пов'язано з тим, що сприйняття історії дозволяє виділити основні складові національної свідомості та прослідкувати їх еволюцію. Сприйняття минулого є тим доступним для вивчення аспектом, який дозволяє визначити роль нації як суспільного явища. Поряд з цим, історію визначають і як форму політичної культури та відгалуження національної свідомості. В цьому аспекті особливої уваги заслуговують праці, які не лише відображають, але й формують ставлення суспільства до минулого.

Дослідження української історії, як історії певної самосвідомої спільноти, вперше прослідковується у вже "Слові про закон і благодать" Іларіона, а згодом "Повісті временних літ", через українських гуманістів та полемістів до козацьких літописів. Проте першим більш чи менш узагальненим баченням української історії, як окремого цілісного процесу, ми бачимо в істориків народницької школи (М.Костомаров, В.Антонович, М.Грушевський). Загалом, лише починаючи від М.Грушевського ми можемо говорити про певний синтез української історії, основним пунктом якої є думка про те, що всі періоди Русі-України тісно й нерозривно сполучені між собою... як одні і ті ж народні змагання. Однак, праці істориків народницької школи довели виклад подій до кінця XVIII ст., і той же М.Грушевський, лише в останнє десятиріччя своєї наукової діяльності почав активно працювати над тематикою XIX ст., заявивши у 1925 р. про можливість, в головних рисах, доповнити свою стару схему української історії новою схемою XIX ст., відповідно до етнічного бачення української історії та національно-культурного відродження, яке пережили українці у складі Російської та Австрійської імперій. Внаслідок такого підходу, писав О.Оглоблин, широка й повноводна ріка історичного процесу переходила у вузький, хоча і сильний потік, за межами якого залишалося майже ціле суспільне життя тогочасної України. Й, що головне, українська національно-визвольна революція XX ст. та відродження української державності уявлялося не як наслідок історичного розвитку України в XIX ст., а як щось випадкове, залежне від сторонніх обставин, подій і чинників, без яких його могло б не бути.

Досвід Першої світової війни та революції 1917-1921 рр. привів до зміни парадигми писання української історії. Потреба створення концепції національної держави прискорила кристалізацію консервативної школи в українській історіографії (В.Липинський, С.Томашівський, Д.Дорошенко). Дослідження істориків консервативної школи зосереджувалися в основному на періодах, коли українці жили своїм державним життям або ж збройно боролися за відродження Української держави – Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Хмельниччини, Гетьманщини.

Слабким місцем консервативної школи було звуження предмету української історії до діяльності українських національно свідомих еліт. Обнадійливою з цього погляду стала поява у міжвоєнний період соціологічних і політологічних робіт ("Вступ до націології" О.Бочковський, "Теорія нації" В.Старосольського) узагальнюючого характеру, які, хоч і не стосувалися безпосередньо історії України, розвивали ряд дуже суттєвих, для розуміння особливостей українського націотворення, теоретичних положень, які диктували необхідність відмовитися від державницької схеми писання національної історії "зверху вниз".

Доповнити цей підхід, аналізуючи хід історичного процесу "знизу вгору" спробували українські історики у добу національного відродження 1920-х рр. у Радянській Україні. Їх дослідження були зумовлені практичною потребою університетського викладання, яке не могла задовольнити, на той час найбільш повна, теоретична конструкція М.Грушевського, що сягала лише XVIII ст. Саме тому перші наукові спроби створити наукову схему XIX ст. вийшли саме з викладацьких кіл (М.Слабченко "Матеріали до економічно-соціальної історії України 19 століття в 2-х тт.", М.Яворський "Україна в епоху капіталізму"). Безперечно, були й інші роботи, всі вони могли тимчасово задовольнити проблеми академічного викладання, проте, дуже мало давали для наукового пізнання. Значна частина цих робіт перебувала під впливом марксистської методології. Незважаючи на догматичність ряду підходів, сильним моментом історичних досліджень радянського періоду був аналіз соціально-економічної історії. Безперечно, цілковито успішними дані роботи не були, але вони окреслювали загальні контури майбутньої теоретичної побудови.

У теоретичному відношенні радянська історіософія цього періоду була безплідною, адже її розвиток полягав виключно у пошуку ілюстрацій до окремих (відповідно дібраних) положень із праць Маркса, Енгельса, Леніна та тез партійних документів. На радянських інтерпретаціях української історії негативно позначилися як сильні проросійські тенденції офіційної історіографії, так і загальне вороже ставлення марксизму до ідеології й практики націоналізму. Український національний рух визнавався "прогресивним" лише в тій мірі, в якій він допомагав ліквідувати пережитки феодального ладу.

Намагаючись позбутися недоліків радянської історіографії та історіософії українська діаспора ХХ ст., з різних теоретико-методологічних позицій, прагнула дати власне "незаангажоване" бачення проблем української історії, а відтак поставила українське питання перед світовою науковою спільнотою.

Отже, ми бачимо, що перший науковий синтез української історії дає М.Грушевський. Його теоретична конструкція була побудована на ідеї спільності усіх історичних етапів українського народу і завершена XVIII ст. Процес націостановлення за М.Грушевським відбувався "знизу вгору". Звернемо увагу, що державотворчі проблеми, за винятком епохальних історичних подій (XVII ст.) не займали центрального місця в його дослідженнях. Теоретична конструкція М.Грушевського була доповнена і уточнена дослідженнями консервативного напрямку поч. ХХ ст. Процес формування української державності розглядався тут "зверху вниз", а головна увага зосереджена на ве-

ршкових шаблях української державності (Княжа Доба, Галицько-Волинське князівство, українська козацька держава гетьмана Хмельницького, революційні події 1917-1920-го рр.). Наступним етапом досліджень була ідеологізована радянська історіографія та історіософія, головною метою якої було вписати український історичний процес у загальну історичну концепцію марксизму-ленінізму. Цей останній період мав найменше значення для аналізу українського націостановлення.

Н.О. Ткаченко, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

УКРАЇНСЬКА МАСОВА КУЛЬТУРА

Сьогодні масова культура не має кордонів, а її продукти, незалежно в якій країні були створені, майже одразу стають надбанням широкого кола людей багатьох країн. Хоча, на нашу думку, все ж існують певні територіальні відмінності і в функціонуванні та адаптації світових здобутків масової культури (імпорт масової культури) і в виробленні власних культурних продуктів (експорт). Цікавим є питання конкретно-історичного коріння даного феномену на тому чи іншому національному ґрунті і поєднуючись з яким власне відбувається осмислення цього феномену. Інтернаціональність масової культури в жодному разі не відміння її національного колориту і своєрідності. Саме на тенденціях та закономірностях розвитку масової культури на окремій території, а саме в Україні, ми маємо намір зупинитися.

Існують різні точки зору стосовно часу виникнення масової культури, але більшість науковців сходяться на думці, що масова культура почала зароджуватися в кінці XIX століття в Європі, а в розвинутому вигляді сформувалася у США в 30-50 роках XX століття. Виникненню масової культури сприяло багато факторів: поява телеграфу і масового друку, друк популярної літератури, бульварних романів і детективів для широкого кола читачів; індустріалізація виробництва та урбанізація; виникнення масового фабричного виробництва і відповідно і масового споживача; попит на культурні цінності серед простого населення та збільшення вільного часу робітників; падіння визначальної ролі релігії; технічний прогрес (більшою мірою винахід радіо та телебачення); збільшення ролі засобів масової комунікації.

Майже все XX століття Україна була у складі СРСР, формування масового суспільства і масової культури на радянському ґрунті проходило в основному тим самим шляхом, що в західній Європі і США. Однак цей процес в СРСР почався набагато пізніше і мав свої певні специфічні особливості. Перебуваючи у складі Радянського союзу українська народна культура всіляко припинувалась, звичаї та традиції викорінювались. І лише після падіння залізної завіси почалася розбудова національної культури і повернення традицій. Культурний простір пострадянських країн перетворився на вакуум, який активно почав заповнюватися продуктами культурного споживання іноземного виробництва, в першу чергу західними фільмами, музикою, книгами, телепередачами. Оговтавшись від політичних пережи-

вань, українська еліта взялась за створення власного культурного продукту, та виявилось, що відповідним споживачів обмаль, адже світовий ринок вже розподілив українських споживачів між собою. Єдиним виходом із ситуації, що склалася, було перевиховання вітчизняного споживача та прищеплення, або навіть нав'язування національних культурних традицій, та, в першу чергу, переорієнтація діячів культури.

Нажаль, ми можемо сказати, що наша держава не контролює виробництво власного масового культурного продукту та його поширенням, віддавши це майже повністю на відкуп західним, насамперед американським, та російським виробникам. Майже тотальне переважання американських кінофільмів, західної та російської популярної музики, російського радіо- та телепродукту, або українського, але за суттю калькованого з американського, – все це є, на жаль, реаліями українського сьогодення. Також гостро стоїть питання україномовної масової культури, адже і нині значна кількість продуктів масової культури створених на теренах нашої країни є російськомовними, вони не лише липнуть до свідомости, занурюються у підсвідомість людини, роблячи свою руйнівну справу морального спустошення і зубожіння. Крім всього цього, вони витісняють українську мову і пов'язаний з нею спосіб мислення і поведінки. Хоча є і позитивні зрушення. Не можна не визнати значних досягнень у творчості численних виконавців чи гуртів, які саме завдяки незалежності позбулися ідеологічного пресу і мають умови для вільних творчих пошуків, хоча часто знаходяться у матеріальній скруті. Ці досягнення засвідчують всеукраїнські та міжнародні фестивалі сучасної музики.

Останнім часом Київ може пишатися, що долучився до всесвітніх експозицій, виставок, турів, гастролей за участю світових зірок та визнаних фахівців. Майже у кожній зірці світового масштабу у гастрольному графіку є Київ, будь то виступ симфонічного оркестру чи популярного виконавця (Пол Маккартні, Елтон Джон та інші) або гурту. Також частими гостями на різних фестивалях і мистецьких заходах є ціла плеяда голлівудських зірок (Морган Фрімен, Кевін Спейсі, Жан Клод Ван Дам, Софі Лорен, і т. д.), яких запрошують у якості журі чи суддів. До того ж збільшилася частка приватних капіталовкладень в сферу мистецтва, хоча меценати в нашій країні ще й досі рідкість. Прикладом вищеперерахованого є PinchukArtCentre, який вже декілька років функціонує у Києві, і який відвідали кожен другий мешканець столиці та численні гості. Як зазначається на сайті PinchukArtCentre – є проектом Фонду Віктора Пінчука у галузі культури і є одним з найбільших Центрів Сучасного Мистецтва у Східній Європі. Основною місією PinchukArtCentre є модернізація української художньої сфери та розвиток нової генерації митців. Центр реалізує масштабну програму виставок, як визначних світових та українських художників, так і молодих авторів; реалізує освітні проекти та здійснює підтримку культурних проектів.

Також знаним культурним осередком став культурно-мистецький та музейний комплекс "Мистецький арсенал", створений за підтримки Віктора Ющенка. Як зазначено на офіційному сайті "Мистецький арсенал" – це вікно в Україну для світу і вікно у світ для України. Пріоритетними напрямками

діяльності культурно-мистецького комплексу є відновлення цілісності культурного простору України, зменшення розриву між культурною традицією та повсякденними культурними практиками суспільства, створення умов для проведення активного і змістовного дозвілля на території Комплексу, формування бази для надійного і взаємовигідного партнерства між державним і недержавними секторами культури, розроблення найефективнішої моделі використання культурних ресурсів Києва і України та творення на їх основі символічного капіталу нації та ін.

Але захист та меценатство у сфері культури не може мати поодинокі приклади. Це має бути системний підхід на рівні держави. Для того щоб масова культура була справжньою культурою, а не фальшивкою, не підробкою під культуру, вона має підпорядковуватися вищим духовним цінностям, а не кидати їм виклик, не руйнувати їх. А духовні цінності мають захищатися на вищому державному рівні. Масова культура може бути якісною, здоровою та взірцевою, але за нинішніх умов вона має для цього знаходитися під захистом справді компетентних державних інституцій, які діяли б на основі ретельно розробленого законодавства, що регламентувало б цей захист. Необхідно посилити увагу державних органів, що визначають культурну політику України, до масової культури як до важливої галузі сучасного культурного життя світу. Активізувати з боку держави процес створення масового культурного продукту шляхом ініціювання та проведення творчих конкурсів, особливо в галузі літератури, музики та кіно.

І.М. Федорченко, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР: ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР

Відомо, що національний характер (як найбільш стійкий компонент психічного складу нації) являє собою специфічну, історично утворену системну цілісність стійких і типових для даної спільноти рис та властивостей, які утворюють не просто суму чи сукупність характеристик, а внутрішньо зінтегровану єдність, системну цілісність характеристик, які не тільки надають цій спільноті якісної визначеності, але й системно відображають специфіку культурно-історичного поступу даного народу (мова йде про історичну зумовленість цивілізаційного поступу спільноти, про риси, які формуються у представників даної спільноти на кожному конкретному етапі її розвитку). Національний характер не є вічною, незмінною субстанцією, він змінюється під впливом екологічних, історичних, соціокультурних, політичних факторів. Спосіб життя структурує та ієрархізує характерологічні особливості народу, зумовлює організацію активної взаємодії етносу з природним середовищем, соціокультурним оточенням, а також вплив природно-географічних, культурно-історичних, соціально-економічних та інших факторів на процес націєтворення.

Порівняльні емпіричні дослідження ментальності й характерології українців і росіян (проведені Т. Воропаєвою, С. Іванченко, І. Кареліною, В. Павленко та іншими дослідниками) не підтверджують досить великий масив теоре-

тичних уявлень про український національний характер: українці не є переважно інтровертами й меланхоліками. Найбільше емпіричне підтвердження одержали такі позиції: українська ментальність характеризується високою толерантністю міжособистісних та міжнаціональних відносин (тобто толерантність практично являє собою універсальний духовно-моральнісний принцип українського національного характеру); українці є доволі миролюбними, поступливими, витривалими й працьовитими, вони гостинні й вільнолюбні, їм властивий спокійний оптимізм і раціональний консерватизм, вони рефлексивні, не люблять насильство, схильні до позиції пасивного протесту, більше налаштовані на діалогові (а не монологічні) форми взаємодії; вони прагнуть рівності і партнерства, а не домінування чи насильства; "типові українці" частіше ніж "типові росіяни" схильні визнавати справедливості точки зору протилежної сторони, а також унікальність і цінність іншої особи та представників інших національностей. У "типових українців" більш виражені адаптаційні можливості та інтернальний тип контролю (який проявляється у відчутті особистої відповідальності за власне життя і благополуччя). "Типові українці" більш схильні до індивідуальних форм виживання, "типові росіяни" – до колективних (така схильність росіян до колективних форм життєдіяльності пояснюється великим значенням селянської общини в Росії). "Типовим росіянам" властива схильність до інвективної (лайливої) соціолінгвістичної експансії, яка пояснюється запереченням загальноприйнятих культурних цінностей, постійними починаннями російської історії "з нуля" (в добу Петра I, після революції 1917 року тощо), а також досить виразним соціокультурним нігілізмом. "Типовим росіянам" властиве імперське мислення і потяг до месіанства, колективна агресивність і войовничість, а також персоналістичний глобалізм (відчуття, що вони можуть все). "Типові українці" більш консервативні і самокритичні, "типові росіяни" – більш радикальні і самовпевнені. Ментальні стратегії досягнення успіху у "типових росіян" і "типових українців" також відрізняються: перші прагматичніші і більш схильні до ризику, ніж другі. У "типових росіян" більш деформовані ставлення до сьогодення, до майбутнього і до самих себе, ніж у "типових українців", перші часто прагнуть поєднувати непоєднане, взаємовиключне і протилежне, у них сильний потяг до крайнощів і "граничних" явищ, до розростання і розширення, а не до укорінення і глибокої прив'язаності, як у "типових українців". Якщо основними російськими темами є теми виключності, богообраності, особливого призначення російського народу, "ощасливлення" інших народів, пошуки російського шляху до вселюдськості, то основними українськими темами є захист власної самобутності і обстоювання своїх культурно-історичних коренів, збереження духовних основ народу і прагнення до кращої долі, оборона своєї землі та її господарливе облаштування. Для "типових росіян" головний вибір – це "велич чи приниження", а для "типових українців" – "гідність чи рабство". Цікаво, що стабільність етнопсихологічних відмінностей між праросіянами та праукраїнцями, помічали протягом кількох століть і вчені, і релігійні діячі, і митці, і політики, і мандрівники, а новітні наукові дослідження показують, що сучасні українці є спадкоємцями тих ментальних настанов, тієї релігійної спадщини,

християнської етики і тих духовних цінностей (які за своєю сутністю є виразно європейськими), які були започатковані ще в добу Київської Русі.

Проведені нами в 2004 – 2009 рр. емпіричні дослідження були присвячені вивченню основних рис національного характеру сучасних українців. Нами був використаний метод співпадіння авто- і гетеростереотипів, який вважається доволі надійним інструментом для дослідження домінуючих характерологічних рис суб'єкта. Адже якщо автостереотипи (тобто уявлення представників певної нації про самих себе) та гетеростереотипи (уявлення інших народів про представників тієї ж нації) співпадають більше, ніж на 50 %, то вважається, що дані характерологічні риси є стійкими і стабільними упродовж тривалого часу. Всього було обстежено 500 громадян України (по 100 осіб у Київській, Кіровоградській, Херсонській, Харківській та Львівській областях) і 500 громадян сусідніх держав (по 100 громадян з Російської Федерації, Білорусі, Молдови, Польщі і Словаччини), які інтенсивно взаємодіють з українцями. Проведене дослідження показало, що авто- і гетеростереотипні уявлення про національний характер українців співпадають більше, ніж на 50% за такими показниками: працелюбність (0,97); доброзичливість (0,94); витривалість (0,90); патріотизм (0,85); толерантність (0,83); розсудливість (0,81); релігійність (0,78); товариськість (0,77); відповідальність (0,74); музикальність (0,73); волелюбність (0,71); заповзятість (0,70); національна гідність (0,69); поміркованість (0,68); почуття гумору (0,65); хазяйновитість (0,64); гостинність (0,63); чуйність (0,61); мужність (0,61); обережність (0,61); справедливість (0,59); гордість (0,59); скромність (0,59); наполегливість (0,58); сердечність (0,58); принциповість (0,57); самокритичність (0,57); щирість (0,57); відкритість (0,57); хитрість (0,56); емоційність (0,55); заздрісність (0,55); комунікабельність (0,54); стриманість (0,54); передбачливість (0,53); улєртість (0,53); схильність до компромісів (0,52); заздрісність (0,51); жертівність (0,51); прагматичність (0,51).

Для емпіричного дослідження національного характеру українців була також застосована методика культурно-ціннісного диференціала, яка дозволяє виявити наявність колективістичних або індивідуалістичних орієнтацій та їхню специфіку в середовищі українців. Адже Г. Тріандіс, Дж. Мілз і М. Кларк емпірично довели, що як індивідуалізм, так і колективізм може бути і горизонтальним, і вертикальним. Було обстежено 500 громадян України (у тих самих регіонах). Проведене нами дослідження показало, що для 88 % українців властивий горизонтальний індивідуалізм (який спрямований на розуміння унікальності кожної людини при рівності усіх), і для 80 % українців властивий горизонтальний колективізм (для якого характерні установки і норми м'якої, а не жорсткої статусної ієрархії у відносинах між людьми). Дослідження російських етнопсихологів свідчать про те, що вертикальний колективізм домінував і в добу соціалізму, і домінує в наш час на теренах Російської Федерації. Тільки у 2006 р. були зафіксовані перші трансформації у напрямку до горизонтального колективізму. Таким чином, проведені емпіричні дослідження суттєво доповнюють теоретичні розвідки, присвячені вивченню національного характеру українського народу.

**О.Г. Церковняк-Городецька, канд. філол. наук,
Міжнародна школа україністики НАН України, Київ**

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА ЗА РЕДАКЦІЄЮ В. КУБІЙОВИЧА У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ НАУКИ САМОПІЗНАННЯ НАРОДУ

У формуванні національної самосвідомості українського народу все більшого значення набуває відновлення історичної пам'яті, очищення ментальності від усього наносного, того, що суперечить його природо-соціальної сутності, плекання інтелектуального потенціалу, осмислення історичної місії в контексті загально-цивілізаційного поступу. Це виключно важливі й відповідальні завдання. І вирішити їх можна лише на засадах цілісної науки про український етнос, націю й народ України. Такою наукою з кінця ХХ ст. все більш виразно постає українознавство, яке, на засадах інтеграції й синтезу знань, все повніше поєднує в собі здобутки в окремих його галузях. Вихід його на нинішній, більш високий, рівень самопізнання народу був складним і тривалим у часі. Фундамент його закладався у працях визначних учених-українознавців – М.Максимовича, М.Грушевського, В.Вернадського, В. і Д.Дорошенків, С.Єфремова, Д.Багалія та ін.

У процесі формування й розвитку українознавчої науки виключно важлива роль відводилась і відводиться розробленню наукового інструментарію, основних її понять. З цією метою твориться і система довідкових, зокрема енциклопедичних видань. У перекладі з грецької "енциклопедія" – "безперервне, систематичне навчання" – це і довідкові видання з різних галузей знань (скажімо, техніки, медицини, літератури, мистецтва, історії, релігії й віри тощо), систематизовані в алфавітному чи тематичному порядку.

Після Другої світової війни справу видання енциклопедії українознавства перебирає на себе визначний вчений-українознавець, демограф, географ В.Кубійович. При підготовці статей до нового видання автор керувався виключно принципами наукового об'єктивізму, уникаючи будь-якого політичного та ідеологічного тиску. Така енциклопедія мала здійснити три основні завдання: 1) бути основним універсальним науковим довідником з українознавства для українців і осіб українського походження, які живуть поза межами України; 2) бути джерелом знань про Україну, її народ, територію, історію, культуру, господарство і спосіб життя для інших народів, – цю роль мала виконати англійська енциклопедія українознавства; 3) бути джерелом правдивої інформації про минуле й сучасне України для українців на рідних землях.

Це третє завдання було найважливішим, бо в Україні за радянських часів істотно фальшувалися історичні факти, сучасна дійсність та діяльність наукових, культурних і політичних діячів. В.Кубійович був людиною високої ерудиції, активності, наполегливості, мав неабиякі організаційські здібності. Саме йому вдалося об'єднати навколо ідеї створення "Енциклопедії українознавства" найкращі наукові сили української діаспори, професорів УВУ, членів НТШ, УВАН, що перебували в Європі, США та Канаді (зокрема, О.Оглоблина, Ю.Шевельова, Н.Полонську-Василенко, Б.Кравціва, І.Кошелівця,

Ю.Луцького, А.Жуковського та багатьох ін.), фахівців з різних галузей знань, які могли б написати відповідні статті до видання. Статті для I й II томів опрацьовували 109 науковців, а для III тому – 121 науковець. Знайдено було й фінанси для видання тритомника (видало його видавництво "Молоде життя"). Це була перша науково-довідкова праця, що містила найістотнішу інформацію з усіх галузей українознавства. Протягом 1949 – 1952 рр. вийшло три загальних томи "Енциклопедії українознавства-1" (Словникова частина).

Перший том був складений з низки великих статей, що містили відомості про територію, природу й географію України, її населення, етнографію і мову. У другому томі були статті з історії, релігії, права, літератури України. Відомості про українську науку, освіту, театр, музику, музеї, архіви, про розвиток народного господарства, суспільства, українське військо подавалися у третьому томі. В ЕУ-1 українознавчі матеріали охоплюють всю етнічну територію України, включаючи й ті місцевості, що знаходилися поза кордонами УРСР. Три її томи налічують 1230 сторінок, серед яких 1197 сторінок займає основний текст та 33 сторінки – додатки. Весь цей матеріал поділений на 20 розділів, які присвячені окремим галузям українознавства. Це : 1. Загальні відомості; 2. Фізична географія і природа; 3. Людність; 4. Етнографія; 5. Мова; 6. Археологія, історія; 7. Церква; 8. Право; 9. Культура; 10. Література; 11. Просторове мистецтво; 12. Театр, музика, танець; 13. Кіно, фото, радіо; 14. Наука, освіта, виховання; 15. Видавництво і преса; 16. Бібліотеки, архіви, музеї; 17. Народне господарство; 18. Суспільство; 19. Охорона здоров'я, фізична культура; 20. Військо. Був передбачений і 21 розділ про еміграцію, але його перенесли до другої, словникової частини. Перенесли до ЕУ-2 і розділи, присвячені техніці, геральдиці, нумізматиці, філателії, місцевому господарству.

У зв'язку з переїздом багатьох науковців із Німеччини до США й Канади та з фінансовими труднощами, європейський осередок НТШ на початку 1950-х рр. перемістився до Парижа, до його північної околиці Сарселю. Сюди переїхав і В.Кубійович, який разом із своїми помічниками А.Жуковським, С.Яновою, М.Глобенком, І.Кошелівцем приступив до реалізації свого наступного проекту – ЕУ-2, тобто десятитомної словникової частини. Робота по створенню та виданню ЕУ-2 тривала до 1986 р. Перший том цієї словникової енциклопедії вийшов у світ 1955 р., а останній 10т. побачив світ уже після смерті В.Кубійовича у 1985 р. В ній доповнюється й поглиблюється відомості, подані в ЕУ-1. Тисячі заміток і численні статті присвячено українським діячам історії, церковного, громадського, наукового, літературного, мистецького життя, містять дані про окремі історичні, природо-географічні краї (Буковину, Волинь, Галичину, Гуцульщину, Закарпаття, Поділля, Полтавщину, Чернігівщину), про міста й села, промислові й навчальні заклади, театри, органи преси і т.ін. ЕУ-2 подає також інформацію про інші країни, народи, етноси, міста, окремих діячів у їх відношенні до України. Враховуючи те, що природничі, медичні, технічні науки в Україні розвивалися у незрівнянно кращих умовах, ніж гуманітарні, їм приділено менше місця.

Оскільки відомості з історії, релігії, різних ділянок культури, української еміграції, господарства та ін. або взагалі не з'являлися, або з'являлися у

спотвореному вигляді, їм приділено більше уваги. Зокрема, автори подавали правдиві відомості про тих українських науковців, громадсько-політичних діячів, яких в УРСР свідомо забороняли. Весь цей матеріал містить 18223 наукових статей, написаних близько 200 співробітниками на 4010 сторінках.

Значення виходу цього видання у світ для становлення й розвитку науки самопізнання й самотворення українського народу, якою є українознавство, полягає: по-перше, в тому, що автори його статей переходять від висвітлення окремих етнокультурних, етнографічних сюжетів, опису окремих історичних подій, галузей людської діяльності, регіонів, діячів – до системного, цілісного відображення всієї палітри життя народу, країни, історичного процесу в цілому; по-друге, наука не може виникнути і плідно розвиватися без відповідної джерельної та історіографічної бази, її системного осмислення. ЕУ – одне з найбільш українознавчих джерел правдивих відомостей про Україну та її народ, де зібрано великий масив бібліографічних покажчиків та рекомендаційних списків літератури.

В такому обсязі фактично вперше в одному виданні було подано системний реєстр з усіх основних галузей україністики, і в цьому його значення у формуванні джерельної та історіографічної бази як основи розвитку науки; по-третє, ЕУ стала неочищенням доробком у розробленні понятійно-термінологічного апарату українознавства; по-четверте, поява ЕУ сприяла розгортанню комплексного пізнання й самопізнання українського народу та його країни, мала важливе наукове і практичне значення. Вона стала надійним підґрунтям для науково-дослідної та освітньої роботи, сприяла практичному розв'язанню завдання широкого впровадження українознавства в освітній процес.

*Т.Л. Шептицька, канд. філол. наук, наук. співроб.,
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
shept@univ.kiev.ua*

УКРАЇНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ: НАУКОВИЙ ПОСТУП І СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Поява в інтелектуальному просторі нації видань енциклопедичного типу є, поза сумнівом, уречевленням доказом її високого духовно-культурного потенціалу, належного рівня самопізнання та себепредставлення світові. Окрім цього, створення загальних та галузевих енциклопедій також стає промовистим свідченням наукової зрілості спільноти, яка потребує систематизації накопиченого обширу знань, оприлюднення відомостей про свої найважливіші здобутки у доступній широкому загалу формі. Зрештою, упорядкування різноманітних енциклопедій, довідників, словників сприяє виробленню чіткої наукової термінології та введенню у науковий обіг малознаних джерел.

Упродовж ХХ ст. українці продемонстрували значний поступ на енциклопедичній ниві, адже спромоглися започаткувати й видати як фундаментальні знакові проекти ("Енциклопедія українознавства" за ред. В. Кубійовича, "Українська Радянська Енциклопедія", "Енциклопедія сучасної України" (на

сьогодні – 8 томів)), так і вужчі, спеціалізовані (Енциклопедія "Українська мова", "Енциклопедія історії України", "Енциклопедія кібернетики" тощо). Серед останніх на окрему увагу заслуговують українські літературні енциклопедії, що, безумовно, пов'язано із націоконсолідувальною, етно- і культурно-зберігальною функціями красеного письменства.

Попри те, що окремі відомості про українську літературу та її творців подавалися у поетичній антології "Українська муза" (1908), енциклопедично-довідковому виданні "Десять років української літератури (1917-1927)" (1928), "Енциклопедії українознавства" (1949-1984), першою повноцінною узагальненою працею стала "Українська літературна енциклопедія", започаткована 1988 р. (вийшло друком 3 томи). На її змісті, принципах добору позицій, характеристиках письменників гостро позначилися суспільні трансформації того часу. "У другій половині 80-х років в українському літературознавстві чимдалі більшого поширення здобуває думка про пріоритет у мистецтві загальнолюдських цінностей; про обмеженість марксистсько-ленінського погляду на суть творчості як повну підпорядкованість її політичним міфам, з'являються статті з серйозною переоцінкою тих чи тих літературних явищ" [Історія української літератури. ХХ століття: У 2 кн. Кн. 2. Ч. 2: 1960-1990-ті роки. – К., 1995. – С. 489]. Поступове вивільнення з-під радянського ідеологічного диктату дозволило авторам у редакційному слові позиціонувати УЛЕ як "національну літературну енциклопедію універсального типу", що "включає національну літературу у світовий контекст" [Від редакційної колеґії // Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. – К., 1988. – Т. 1: А-Г. – С. 5]. Однак, включення української літератури у заявлений контекст було радше механічним, адже замість ретельного аналізу можливих художніх паралелей, перегуків із західною культурою було вміщено інформацію про інші національні літератури (аргентинську, вірменську тощо). Звісно, наявність довідкового матеріалу про розвиток письменства в різних країнах світу не є недоліком чи негативом видання, але у поєднанні з відсутністю деяких постатей, зокрема, пов'язаних з українською еміґрацією (напр., Р. Єндик, О. Жданович, С. Караванський), із застарілими оцінками та штампами (напр., "частина праць Грушевського О. позначена бурж.-націоналістичним спрямуванням"), із рецидивами соцреалізму як методології (особливо ґрішить І том), із замовчуванням обставин і приховуванням дат смерті репресованих митців (напр., М. Воронний) – це применшує ваґомість і важливість енциклопедії.

Енциклопедичний довідник "Українська література у портретах і довідках: Давня література – література ХІХ ст." був спробою подати незаанґажовані оцінки творчих постатей і художніх явищ та врахувати сучасні теоретико-методологічні розробки, зокрема й українознавства як науки. Проте, відсутність властивої для енциклопедій уніфікаційності, вільна манера авторського викладу не пішли на користь виданню. На глибоке переконання О. Гриценка, численні повтори з УЛЕ, вміщення статей про сумнівні й досі дискутовані тексти (зокрема, "Велесову книгу") говорить про неузгодженість позицій, понятійну та дискурсивну строкатість довідника. Як твердить критик, "Одні автори намагаються спокійно, об'єктивно

й повно висвітлити предмет, інші – недбало перефарбовують власні чи чужі тексти радянських часів, викидаючи найодіозніші звороти, але залишаючи майже без змін логіку викладу й висновків, ще інші – розпочинають "евроремонт" української культури, не надто слідкуючи за сумісністю старих стін та нових блискучих причандалів" [Гриценко О. Черговий триумф українського радянського літературознавства? // Критика. – 2001. – №6. – С. 16]. Зауважимо, що видання мало й привабливі та вкрай актуальні для нинішньої гуманітаристики починання, до яких слід зарахувати оприлюднення маловідомих імен, зокрема давнього та барокового письменства, та прагнення здійснити деколонізацію української свідомості, показавши багатство, повноцінність та конкурентоздатність культурних досягнень минулого. На жаль, український літературний процес ХХ ст., періоду найбільш показового щодо утвердження українства у світовому культурному, політичному, економічному просторі, не отримав належного осмислення, бо наступний, запланований та частково написаний том довідника не побачив світ. Нинішня економічна криза та відсутність розвинутого громадянського суспільства, яке б забезпечувало наукову та книговидавничу сфери від зазіхань скоробагатків, неналежна ресурсна підтримка зумовили занепад видавництва "Українська енциклопедія", тож і УЛЕ так само позбулася перспектив свого завершення. Незважаючи на таку скрутну ситуацію, українська літературознавча наука ще має приховані резерви. Доказом її спроможності стала "Літературознавча енциклопедія" за авторством Ю. Коваліва, який одноосібно написав понад 6 тис. статей, врахувавши надбання світової наукової думки, подавши інформацію із суміжних галузей знань, охопивши найважливіші поняття та категорії, витворивши "широку картину сутнісних процесів літературного життя від античності до нашого часу" [Гнатюк М. Літературознавча енциклопедія – духовний запит часу // Слово і Час. – 2007. – Ч. 12. – С. 77].

**О.М. Яценко, канд. іст. наук, ст. наук. співроб.,
Інститут біографічних досліджень НБУВ, Київ
olehjats@bigmir.net**

ДАНИЛО ГУСАР-СТРУК – ПОСЛІДОВНИК ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СПРАВИ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА

Вихід у світ 5-ти томної "Encyclopedia of Ukraine", презентація якої відбулася у вересні 1993 р. у Торонто, за участі визначних представників із України і діаспори, став триумфом для української науки. Данило Струк так казав про Енциклопедію: "Encyclopedia of Ukraine" задумана як скарбниця знань про країну, яка була на межі зникнення, а стала джерелом знань про країну недавно вдруге народжену" [PITTSBURGH – The 1997 Ukrainian of the Year Award was presented to Danylo Husar Struk, editor-in-chief of the Encyclopedia of Ukraine... // The Ukrainian Weekly. 1997. – № 51. –<http://www.scribd.com/doc/12846710/The-Ukrainian-Weekly-199751>]. На сьогодні "Encyclopedia of Ukraine"

– один з найважливіших і далекосяжних наукових заходів українських учених на Заході, найбільш об'єктивне джерело знань про Україну англійською мовою.

"Encyclopedia of Ukraine" створювалася впродовж 18 років, з 1975 до 1993. Цей проект мав назву "Англomовна енциклопедія (АЕУ2)", фінансувався на громадські кошти і за допомогою Канадського інституту українських студій та Канадської фундації українських студій. "Encyclopedia of Ukraine" була задумана як переклад 10-томної "Енциклопедії українознавства: Словникова частина", що її почало готувати НТШ у Європі в 50-х роках 20 ст. Але згодом з'ясувалося, що це не переклад, а адаптація україномовної енциклопедії. Засновником і головним редактором перших двох томів був професор В. Кубійович. Після його смерті, з 1989 р. головним редактором став Данило Гусар-Струк – талановитий організатор, новатор та впроваджувач новітніх технологій у цю галузь. Він переніс Редакцію з Сарселю до Торонто, здійснив низку реформ у способі підготовки Енциклопедії. Над статтями працювало близько 30 галузевих редакторів і близько 100 авторів. Усі фахівці працювали безплатно. Також було створено редакційну раду, яка доводилася дорадчим і допоміжним органом для головного редактора [Струк Д. Про видання "Encyclopedia of Ukraine" // Укр. біографістика. – К. : РІО, 1999. – С. 277]. Чудовий організатор, він добре володів новими інформаційними технологіями, осучаснив увесь технологічний процес підготовки енциклопедії: на всіх етапах редакційного процесу активно використовувалася комп'ютерна та фотокопіювальна техніка, була створена комп'ютерна база даних статей, для зв'язку з авторами та редакторами застосовувалися телефакси та електронна пошта. Ці заходи й титанічна праця – головний редактор разом із редакцією працювали чотири роки майже без вихідних та відпусток – дали можливість у короткий термін закінчити підготовку й випуск останніх 3-х томів видання по тисячу сторінок кожний, досягнути більшості якості і зменшити витрати на підготовку.

У процесі роботи з'явилися труднощі відносно авторства Головного редактора. Для того, щоб не було питань щодо привласнення собі заслуги відносно "Encyclopedia of Ukraine", Струк писав у 1991 р.: "Англomовна "Енциклопедія України" є доповненням, і осучасненням "Енциклопедії українознавства". Твори виринають з того самого джерела, але різняться так, як різняться батьки і діти... Треба все таки підкреслити, що хоч може виконання і сам твір змінився, все таки сама концепція "Енциклопедії українознавства" як і англomовної "Енциклопедії України" лишається заслугою, в першу чергу, НТШ та його довголітнього голови професора В. Кубійовича" [Струк Д. НТШ і Encyclopedia of Ukraine // Від наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету : Міжнар. наук. конф. (Пряшів – Свидник, 12–15 червня 1991). – К., 1992. – С. 204].

Роботу над Енциклопедією Д. Струк порівнював зі створенням автомобіля: "Енциклопедія, так як і автомобіль, призначена для наших потреб. Винахідником і виробником дослідного зразка був професор В. Кубійович. Моя роль, як Генрі Форда – я створив систему і виробництво, щоб у короткий термін виконати усі обсяги видання і створити умови, в яких буде можливість підготувати нову, кращу і більш сучасну Енциклопедію. При виготовленні

автомобіля постає потреба в інженерах, конструкторах, дизайнерах, різних фахівцях і робітниках, так і у випадку з виданням Енциклопедії є необхідність у редакторах, авторах, інших фахівцях" [PITTSBURGH – The 1997 Ukrainian of the Year Award was presented to Danylo Husar Struk, editor-in-chief of the Encyclopedia of Ukraine... // The Ukrainian Weekly. 1997. – № 51. – <http://www.scribd.com/doc/12846710/The-Ukrainian-Weekly-199751>].

За свою титанічну працю над англомовною "Енциклопедією України" Д. Струк був нагороджений почесними відзнаками: Призом Канадської Фундації Українських Студій (КФУС) за саме високе досягнення в Українських студіях (вересень 1993) та званням "Українець року, 1997" Українського Технологічного Товариства в Пітсбургу (США).

XV загальні збори НТШ в Європі, у травні 1997 р., обрали Д. Струка своїм головою. Насамперед, новообраний голова старався знайти засоби які б забезпечили існування осередку. Першим завданням нового голови стало знаходження коштів для подальшої праці НТШ у Сарселі і його наукової діяльності. Д. Струк звернувся до української громади через засоби масової інформації, він намагався підкреслити важливість збереження наукового центру у Франції [Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка у Європі. – Львів; Париж, 2000. – С. 51]. Одним із заходів вченого було доведення необхідності створення на базі НТШ у Європі Інституту українознавства у Франції. Такий Інститут мав би своїм завданням розвивати українознавство французькою мовою, на зразок того, що подібні інститути (Гарвард і Едмонтон) зробили за океаном [Там само. – С. 52]. 30 травня 1998 р. цей Інститут офіційно засновано при НТШ у Сарселі, і його очолив Д. Струк. Метою Інституту було вивчення України у всіх виявах: історії, економіці, мові, культурі, релігії, літературі, мистецтві і т. д. Планувалося видавати ці дослідження українською, французькою, англійською мовами; створювати умови у Франції для зустрічі між французькими і українськими вченими; представляти у Франції українську науку і культуру.

Раптова смерть порушила плани цієї чудової людини. Помер Данило Струк 19 червня 1999 р. у Мюнхені, де брав участь у конференції в Українському Вільному Університеті. Похований у склепі НТШ у Сарселі поруч з науковцями української діаспори – творцями "Енциклопедії українознавства": В. Кубійовичем, В. Яневим, З. Кузелею та ін.

Після смерті заслуженого викладача, літературознавця, перекладача і невтомного працівника української науки було створено фонд Данила Струка при Канадській Фундації Українських Студій. На його пошану Канадський Інститут Українських Студій створив Програму української літератури імені Данила Гусара-Струка при Торонтському бюро. Основна мета Програми – поширення знання про українську літературу в англомовному світі. Вона буде підтримувати літературознавчі досліді, наукові твори, переклади; сприятиме організації занять, публічних виступів, авторських читань; проведитиме у Торонто щорічний Меморіальний виклад ім. Данила Гусара-Струка [Програма Української літератури ім. Данила Гусара Струка // Електронна бібліотека української літератури. – <http://www.utoronto.ca/elul/donors-ukr.html>].

Секція

"ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК"

*О.В. Амінова, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Формування техногенної цивілізації та обумовлені специфікою її функціонування процеси глобалізації пов'язані з розгортанням дієво-творчого начала "homo faber", з тією сутнісною прикметою людини, яка зумовлює її активно-перетворювальну життєдіяльність у світі. Глобалізація економічних процесів – це наслідок функціонування капіталу, виробництва у формі діяльності транснаціональних корпорацій та мінливого розподілу праці при якому конкретна продукція виготовляється кількома країнами. Глобалізаційні процеси визначаються також через домінування високотехнологічних галузей: інформаційно-комунікативних та комп'ютерних технологій, нанотехнологій, біотехнологій, безвідходних та екологічно чистих технологій у базових галузях промисловості тощо. При цьому ті сектори економіки, які пов'язані з інформацією, продукуванням знань, розвиваються більш швидкими темпами [Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: Монографія: у 2 ч. / За ред. *В.М. Гейця, А.А. Мазараки*. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – Ч. 2. – С. 5]. В глобалізаційному суспільстві знань кожна людина має потенціал до володіння й розпорядження засобами праці: ними виступають інформація, досвід, вміння.

Проте, система нестійка до криз, найзахищенішими виявляються країни-лідери, для інших кризи несуть катастрофічні наслідки. Л. Грінін зазначає, що саме процес глобалізації визначив специфіку сучасної економічної кризи. "Швидке поширення кризи пов'язане з процесом економічної глобалізації, що далеко зайшов, зокрема поглибленим процесом міжнародного поділу праці, який сьогодні став не тільки сильним, але і ризикованим" [Гринин Л.Е. Глобальный кризис как кризис перепроизводства денег // Философия и общество: науч.-теор. журнал. – М.: Учитель, 2009. – № 1 (53). – С. 21]. Відбувається трансформація засадничих принципів ринкової економіки: зникає конкуренція. Накопичуються лише переваги країн-лідерів, відсталі вже не заохочуються до конкурентних відносин, адже не є конкурентноздатними. Дослідники глобалізаційних процесів підкреслюють очевидність автодеструктивності окремих держав, культурних регіонів. "Глобалізація резервує низку рішень для наднаціональних і наддержавних інститутів, стимулює регіоналізацію і дезінтеграцію системи національного управління. Більше того, такі дії можуть водночас викликати сегрегацію одних регіонів і прискорену інтеграцію з розвиненими центрами світової системи інших" [Кремень В. Україна: про-

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Приятельчук А.О.

блеми самоорганізації: В 2 т. Т. 2. Десятиріччя суспільної трансформації / Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. – К.: Промінь, 2003. – С. 186].

В результаті глобалізації характер економічного та соціального порядку змінився. "Прагнення залучення міжнародних капіталів стало домінувати над іншими соціальними цілями" [Сорос Дж. Мыльный пузырь американского превосходства. На что следует направить американскую мощь. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – С. 88]. Підкреслюється вседозволеність, нівелювання загальнолюдськими духовними цінностями, зайвість інтимного світу особистості, дружніх стосунків тощо. "...цивілізація, оскільки в ній немає нічого, що містило б цей критерій моральності, морально індиферентна", зазначає Е. Дюркгейм [Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1990. – С. 55]. П. Друкер відмічає, що "як тільки знання стали ключовим економічним ресурсом, інтеграція інтересів – а поряд з нею й інтеграція сучасного суспільства – зупинилась" [Друкер П. Энциклопедия менеджмента. – М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2006. – С. 379]. Відсутня цілеспрямована економічна діяльність людини, адже є розпорошеною між нагромадженням постійно зростаючих потреб та забаганок, не наявна чітка ієрархія цілей та пріоритетів діяльності. Строката та еkleктична дійсність формує суспільство бездумних споживачів, що живуть примітивними потребами та бажаннями. "Суспільство споживання робить людей лінивими, індиферентними, егоїстами, індивідуалістами, міщанами. Одним словом, людина примітивізується, і за своїм кодексом поведінки мало чим відрізняється від тварин" [Гобозов И.А. Глобализация и примитивизация общества // Философия и общество: науч.-теор. журнал. – М.: Учитель, 2009. – № 2 (54). – С. 12]. "...індивід як такий сьогодні вимагається і є практично незамінним саме як споживач" [Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – С. 114]. "Індивід розпадається на функції. Бути означає бути у справі; там де відчувалась би особистість діловитість була б порушена" [Ясперс К., Бодрийяр Ж. Призрак толпы. – М.: Алгоритм, 2008. – С. 39]. Буття людини зводиться до всезагального; до життєздатності як виробничої одиниці, до тривіальності насолоди.

Отже, хоча внаслідок глобалізації активізувалися економічні трансформаційні процеси, перед людством відкрилися величезні можливості в розширенні обміну товарами, послугами, технологіями та капіталом, що проходять під потужним тиском інформаційних активів; вони зумовили різку соціально-економічну диференціацію держав, у зворотному напрямку від рівноправності та доступності до загальносвітових здобутків цивілізації.

*Р.В. Балюк, асп. КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**

АНТРОПОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТРАДИЦІЇ ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРИНЦИП

З зародженням культурної історії, традиція стала символом особливої і безумовної зацікавленості людини (суспільства) в певному першопочатку,

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Огнев'юк В.О.

що забезпечує надійний та стійкий світ, стабільність та порядок в ньому. Буття в традиції дає людині відчуття впевненості, що все в її житті має глибинну основу, захищено від випадковостей та хаосу. Орієнтація на традицію як ідейно-психологічний феномен існувала на всіх етапах соціальної та культурної еволюції. Будь-яка програма (економічна, соціально-політична, освітня, культурна) повинна орієнтуватись не стільки на прогнозоване майбутнє, скільки виходити з минулого та теперішнього своєї власної історії. Щоб здійснити сьогодні правильний вибір розвитку країни, потрібно "радитись" зі своїм власним минулим досвідом, критично осмислюючи все негативне і зберігаючи все цінне. Бути людиною та народом своєї традиції – означає зберігати свою культурну та національну суверенність.

При аналізі традиції ми будемо керуватись філософсько-антропологічним підходом. Цей підхід повинен розкриватись як система понять та цінностей, смислів і значень людського буття, представлених в контексті соціально-духовної атмосфери буття соціуму та етносу. Філософсько-антропологічний підхід – це аксіологічне світосприйняття. Потрібно підкреслити усвідомлення традиції як тотальної людської якості або як універсальної екзистенційної цінності. Традиція – це не даність, якою живе людина, навіть не помічаючи цього. Традиція набувається, усвідомлюється, і це не тільки феноменологічний процес, що є предметом дослідження соціолога або етнографа. Традиція – це первинна та природна "територія" накопичення, збереження, піднесення та трансляції екзистенційних цінностей людини (життя, смерті, кохання, сім'ї, свободи і т.д.). Ми осмислюємо традицію виходячи з розуміння людини як суб'єкта матеріального та духовного виробництва, в якому реалізуються потреба в праці, пізнанні, оцінці, спілкуванні. Звідси виникає потреба в системній інтерпретації ролі людських потреб у виникненні та розвитку традиції. Таким чином, проблема її походження та функціонування повинна бути осмислена з точки зору людських потреб. З цієї точки зору, в традиції відображається основне протиріччя людського буття – між усвідомленням сили і невідворотності людських потреб та їх конкретно-історичною й обмеженою реалізацією. Філософсько-антропологічний підхід повинен використовувати "ідеальний тип" (М. Вебер) традиції, дослідження якого можливе при відносній абстракції від її конкретно-історичних утворень. Як відомо, під "ідеальними типами" М. Вебер розумів ідеальну модель того, що доцільно та відображає інтереси людини "тут" і "тепер" [Вебер М. Избранное. Образ общества: Пер. с нем. – М., 1993. – С. 641]. "Ідеальні типи" виступають в якості критеріїв та орієнтирів, на основі яких потрібно коректувати духовне, політичне і матеріальне буття суспільства. Хоча "ідеальний тип" не завжди відповідає дійсності і містить утопічний момент, але він є суспільно значимою сутністю і привносить доцільність та впорядкованість в мислення та вчинки людей, а також слугує певним методологічним орієнтиром осмислення соціального життя і вирішення практичних задач по орієнтації та впорядкуванню особистого та суспільного буття.

Ми розглядаємо традицію в якості цілісного духовно-практичного модусу індивіда, що слугує специфічним засобом пізнання, оцінки і регуляції індивідуального та суспільного буття. Онтологічно, традиція – це те, що дозволяє

існувати окремому індивіду, залишаючись самим собою; в ній людина знаходить опору для свого матеріального та духовного існування (набуває довіри до життя); те, що дозволяє зберегти цілісність і вільний простір свого духу; те, в чому людина осмислює своє життя, виявляє ціль, тобто знаходить центр життя, якими для неї є вірування, цінності та ідеали свого народу; те, що є еталоном належної громадянської поведінки. Традиція, на нашу думку, є системою цільових та нормативних антропологічних (світоглядних та ментальних) уявлень та установок, опосередкована культурою народу, що виражає сутнісне ядро людського існування. Традиція виникає та існує в контексті духовно-світоглядної і матеріально-соціальної реальності. Антропологічна сутність традиції полягає в тому, що вона забезпечує людину почуттям захищеності, надійної опори та осмисленості існування, постаючи універсальною можливістю задоволення її глибинних екзистенційних антропологічних потреб. Буття в традиції наповнюється значеннями та смислами, гармонізує діалектичне протиріччя природного та соціального в людині, яка занурена в повсякденне емпіричне буття. Мова йде про суперечливу єдність людини та буття: з одного боку, вона включена в буття, а з іншого – відчужена від нього. В традиції осмислюється діалектика відносин людини з природним буттям. Традиція забезпечує включеність людини в буття як істина (смысл), опора, надія, мрія про належне буття. Розриви в цих лініях всередині повсякденного емпіричного життя індивіда стають джерелом трагічних (екзистенційних) суперечностей, "життєвої драми", яку вона переживає тут і зараз. Отже, змінити та замінити традицію, не порушивши онтологію людини, неможливо. Антропологічний сенс буття традиції є єдиною можливою основою для діалогу різних світоглядів, культур, для розуміння загальнолюдського змісту (як основи цього діалогу) різних цивілізаційних, етнічних, релігійних форм та модифікацій традиції.

О.М. Бегаль, ст. лаборант, КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ФОРМА ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СПІВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ТА СПЕЦИФІЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Соціальну роботу як правило, розглядають у якості професії, яка виникла й утверджується з метою задоволення насущних потреб суспільства і його громадян. Вважається, що вона покликана створювати умови не лише для забезпечення необхідними потребами окремих індивідів, груп, громад, а для розвитку спроможності вибудовувати власне життя. Відповідно з таким розумінням, соціальна робота – галузь наукових знань і професійна діяльність, спрямована на підтримання і надання кваліфікованої допомоги будь-якій людині, групі людей, громаді, що розширює або відновлює їхню здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав, запобігає соціальному виключенню [Вступ до соціальної роботи: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Т.В.Семигідної, І.І.Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – С. 9].

Однак, таке розуміння соціальної роботи обмежене меркантильністю. Знаттям цього обмеження настає її розгляд в двох наступних вимірах – філософському і специфічному (зокрема в психологічному і соціологічному плані).

Основна ідея в філософському плані така: соціальна робота – це будь-яка людська дія, яка має свої результати у суспільно – історичному процесі.

Соціальний працівник в будь-якій з сфер своєї діяльності так чи інакше пов'язаний зі взаєминами між особою і колективом, між соціальними групами і т.д. Тобто вся його діяльність спрямована на вдосконалення людських відносин, на те, що ми називаємо проведенням в життя високих ідеалів гуманізму. Саме через розвиток ідеї гуманізму і необхідно розглядати соціальну роботу у філософському вимірі, хоча, природно, не виключається і наявність інших "виходів" розуміння соціальної роботи щодо системи філософського знання.

Адже, будь-який сучасний філософ, як у минулому, так і сьогодні, неминуче приходив і приходять до необхідності обговорення проблем людини, сенсу її життя і діяльності, її відношення до інших людей, колективу і природи, його суспільної активності і т.п. Тобто у різних культурах і епохах, течіях і філософських школах, хоч і по-різному, але в той же час вирізнявся, виявлявся і реалізовувався загальнолюдський сенс соціальної діяльності. [Теорія і методологія сциальної работы:пособие Для высших учебных заведений. Под редакцией профессора С.И. Григорьева Издательство "Наука" 1994].

В соціології і психології соціальна робота розглядається як специфічний вид людської діяльності уповноважених органів з надання державного і не державного сприяння людині з метою забезпечення матеріального, соціально – культурного рівня її життя, надання індивідуальної допомоги людині, родині чи групі осіб. Соціальна робота має п'ять ключових аспектів: Соціально-економічний, національно – географічний, політичний, культурний, духовний. Національно – географічний аспект полягає в тому, що діяльність відбувається в середовищі окремого народу у рамках визначених кордонів – установи, країни, регіону, муніципалітету. Політичний аспект соціальної роботи пов'язаний з тим, що кожна країна має свою політичну систему, яка незалежно від того, чи є вона ліберальною чи репресивною, соціалістичною чи капіталістичною, визначає умови практичної діяльності соціального працівника. Соціально-економічний аспект соціальної роботи виходить з того, що основними сподіваннями людини є належні умови життя, доступ до трудової діяльності, система охорони здоров'я, та освіти, соціального забезпечення та соціального обслуговування, тоді як соціальна згода в будь-якій групі чи країні залежить значною мірою від справедливого розподілу наявних ресурсів. Культурний аспект соціальної роботи постає у повазі до традицій, переконань, культурних цінностей окремої країни, соціальної групи, спільноти, світових культурних надбань і цінностей [Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. – К.: ДЦССМ, 2002. – С. 417-418].

Таким чином, соціальна робота є сферою гуманітарної діяльності людини, а також назвою визнаної в усьому світі спеціальності, заснованої на гуманному ставленні людини до людини.

ИСТИНА ЯК ПРОБЛЕМА ФІЛОСОФСЬКИХ РОЗМИСЛІВ

Проблема істинності знання, критерії істини споконвіку цікавили людство. Істина розглядалась як ідея, досліджувалося її соціальне буття, а також, розроблялися різні концепції у філософії та методології науки. Уточнювалося і співвідношення категорій "істина" і "хиба", значення істинності інтуїції. Проблеми істини досліджували такі видатні філософи, як: Демокрит, Платон, Арістотель, Гегель, Флоренський, Хайдеггер, Бредлі та інші. Впродовж багатьох століть розвивалися різні напрямки дослідження істинності знання, в тому числі і матеріалістична традиція аналізу пізнання. Найчастіше вона була пов'язана з природничими науками і містила у поясненні пізнання як досягнення, так і помилки науки свого часу. Істина – поняття, змістом якого є оцінна характеристика знання в контексті його співвідношення з дійсністю, з одного боку, і з сферою мислення – з іншого. У філософії оформилися дві принципово альтернативних парадигми трактування істини. Одна з них – концепція кореспонденції, що трактується як відповідність знання предмету об'єктивного світу (Арістотель, Ф. Бекон, Спіноза, Дідро, Гельвецій, Гольбах, Фейєрбах), інша – концепція, що розуміється як відповідність знання знанню, людському або божественному: ідеальному вмісту Абсолюту (Платон, Гегель та ін.), природженим розумовим атрибутам (Августин, Декарт), достовірній очевидності інтуїції (Теофраст), суб'єктивним відчуттям (Юм), апіорним формам мислення (Кант), цільовим установкам особи (прагматизм), інтерсуб'єктивним конвенціям (А. Пуанкаре).

Категорія істини є однією з центральних у філософії, тому її розгляд видається таким важливим і водночас складним. На запитання "що таке істина?" навряд чи можна одразу дати відповідь. З цього приводу існує влучне висловлювання про те, що кожен знає, що таке істина, доки не починає задумуватися над змістом цього поняття.

В історії філософської думки даному питанню приділено надзвичайну увагу, практично кожний філософ намагається зрозуміти і пояснити зміст даної категорії. Як наслідок існує безліч визначень цього поняття, деякі з яких доповнюють одне одного, інші ж – суперечать. Кожна розглянута в ході дослідження філософська концепція чи теорія істини (гносеологічна, онтологічна, семантична тощо) має певний "корисний зміст" і в цьому є важливою як для цілісного розуміння проблеми істини, так і для практичного використання даної категорії. Деякі концепції є надто радикальними і не можуть бути безпосередньо оцінені як правильні й раціональні. Поряд з цим жодна концепція не може сприйматися безумовно як така, що повністю охоплює зміст феномену істини, і є правомірною лише в певних межах, по відношенню до певної сфери буття та свідомості. Саме у поєднанні таких "вірних сторін" кожної теорії істини із зазначенням умов їхньої справедливості полягатиме повне і об'єктивне розкриття змісту категорії істини. Будь-яка філософська категорія має зв'язок з реальним людським життям, в якому вона набу-

ває дещо іншого забарвлення, більш практичного та конкретного. Отже, якщо у філософському розумінні істина має безліч різних значень, то для практичної діяльності люди найчастіше користуються класичним її визначенням – "істина є відповідність нашого знання дійсності", тобто істина виступає характеристикою знання про об'єктивний світ, що дає можливість розглядати істину як обґрунтування людської діяльності, адже саме знання про світ відображають також і його недосконалість, і можливі шляхи перетворення дійсності відповідно до потреб людини.

*М.І. Бойченко, канд. філос. наук, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
mykhaj@ukr.net*

СИСТЕМНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

За умов все більшого залучення України до процесів світової та європейської інтеграції, необоротними стають процеси інтеграції вітчизняної системи освіти до світового і європейського освітнього простору. Водночас характер цих процесів ще до кінця не визначено: або ж національна освітня система може стати маргінальним доважком до близьких за способом організації та змістовим наповненням систем освіти (передусім, російської), які займають свій сегмент у світовому освітньому просторі, або ж національна освітня система може стати невід'ємною складовою світового освітнього простору забезпечивши її власним специфічним незамінним внеском. Такий внесок має бути пов'язаним зі змістовою специфікою національної системи освіти. Саме такий національний (в тому числі національно орієнтований) зміст освіти може стати складовою забезпечення національної безпеки і більш впевнених перспектив України як суверенної держави.

Дійсно, за умов повноцінного включення України до світового та європейського освітнього простору вона має, передусім, прийняти формат міжнародної комунікації, вже напрацьований світовою та європейською спільнотами. Навряд чи Україна зможе суттєво змінити цей формат, наближаючи його до власної національної освітньої традиції. У кращому випадку для України може йтися про успішне пристосування національних стандартів освіти до світових, коли, приймаючи основні світові освітні стандарти, залишати національні елементи (на зразок збереження поділу на декілька рівнів у системі вищої освіти – асистент, викладач, старший викладач, доцент та професор, а також поділ на два рівні наукових ступенів як базового для фахівців, які працюють у сфері освіти – кандидат і доктор).

Але крім формальних умов взаємодії з іноземними ВНЗ, так званого прийнятного формату освітньої взаємодії, є змістова сторона проблеми, простіше кажучи: заради чого іноземним студентам або професурі їхати в Україну? Пошук відповіді на це питання можливий рух у трьох основних напрямках, причому далеко не завжди можна здійснювати цей рух одночасно. Перший напрям – опанування кращими здобутками європейської та світової вищої освіти. Другий – збережен-

ня вже наявних вітчизняних освітніх традицій. Третій – збагачення змісту освіти за рахунок звернення до останніх досягнень сучасної науки. Перший напрям навряд чи зробить Україну самобутнім і незамінним учасником світового освітнього простору, хоча слідування йому, безумовно, є необхідною передумовою включення до нього. Щодо двох інших можливе як рутинне, так і критично-інноваційне слідування визначених цими напрямами цілям.

Звертаючись до вітчизняних освітніх традицій, слід пам'ятати, що Україна цікава вже як особлива країна і знання про неї – починаючи від українознавства і завершуючи вивченням її природного та геополітичного потенціалу – найкраще здобувати саме в Україні. Однак, якою стане Україна перед світом, залежить не в останню чергу від національної системи освіти. З іншого боку, самі освітні традиції України, виплекані на її теренах педагогічні школи (Макаренка, Сухомлинського тощо) знані і шановані у світі. Тому варто зберегти цей культурний набуток України якщо не як базовий для всієї системи освіти, то хоча б на рівні окремих педагогічних спільнот.

Позитивним напрямом розвитку змісту вітчизняної вищої освіти слід визнати її спрямування на залучення до навчального матеріалу результатів новітніх наукових досліджень. За цього слід дотримуватися двох пріоритетних цілей: дослідження досвіду такого залучення за кордоном, з одного боку, та орієнтації вітчизняних ВНЗ на вітчизняні наукові центри, які здійснюють наукові дослідження і відкриття, які визнані як піонерні не лише в Україні, але і за кордоном. Щодо орієнтації на вітчизняну науку слід зауважити, що локомотивами для вищої освіти можуть бути не стільки ті наукові центри, які колись мали наукові здобутки, але на сьогодні безнадійно відстали від світових досягнень у відповідних галузях знання, але саме ті, які мають такі здобутки сьогодні, є "живими" науковими лабораторіями. Саме завдяки таким науковим центрам вітчизняна вища освіта може здобути свою нішу у світовому та європейському освітньому просторі і завдяки цьому витримувати конкуренцію з ВНЗ провідних країн світу. Саме завдяки цьому Україна може утримати на батьківщині кращих студентів, які у протилежному випадку за умов відкритості освітніх кордонів виїжджати у провідні ВНЗ інших країн.

За умови пріоритетності цього напрямку, очевидно, можливо визначення критеріїв як для збереження та віднайдення нового потенціалу певних елементів традиційного змісту вітчизняної вищої освіти, так і для запозичення певних елементів змісту вищої освіти інших країн. Таким чином, саме цей напрям розвитку змісту вищої освіти слід визнати пріоритетним для України. Другим за пріоритетністю на перших порах залишатиметься опанування кращими здобутками європейської та світової вищої освіти. Поки інтеграція національної вищої освіти у світовий освітній простір не набуде необоротного характеру, це завдання залишатиметься другим за пріоритетністю. З часом його неминуче і цілком виправдано потіснить напрям, який на сьогодні залишається третім за пріоритетністю – збереження вже наявних вітчизняних освітніх традицій. Умовно останнє місце за пріоритетністю за ним зберігається внаслідок таких причин: по-перше, ще певний час зберігатиметься інерція його самовідтворення як у окремих осередках (педагогічні школи), так і у системі освіти в цілому (ад-

міністративний консерватизм), по-друге, на сьогодні світ більше цікавлять наші піонерні наукові розробки, аніж наше культурне надбання.

Саме у цьому сенсі можна говорити в загальному плані про системність трансформації змісту національної вищої освіти в контексті світової та європейської інтеграції: не лише визначивши основні напрями такої інтеграції, але й розподіливши зусилля національної педагогічної спільноти відповідно до рівня пріоритетності кожного з цих напрямів. Системність має постати не стільки як стратегія збереження наявного стану національної освіти, скільки як створення нею нового, більш сприятливого навколишнього світу – від національної і світової кон'юнктури, до більш відповідної часу ціннісно-мотиваційної структури особистості, що навчається і навчає.

***Н.М. Бойченко, канд. філос. наук, доц., УМО АПН України, Київ
n_boychenko@ukr.net***

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОДНА З УМОВ ОСВІТНЬОГО ДІАЛОГУ

В сучасному світі ми повсякчас маємо справу з тими чи іншими моделями поведінки людини у тій чи іншій сфері її діяльності. Нажаль, останнім часом, форми та методи досягнення особистістю своєї мети стають все більш агресивними. Відповідно до вимог сучасного суспільства основними рисами сучасної людини повинні стати освіченість, вихованість, компетентність. Освіченість найчастіше розуміють не тільки як сукупність необхідних для життя та успішної діяльності знань і вмінь, але й як внутрішнє спонукання до їх застосування на основі вироблення особистістю моральних установок, індивідуально-значущих цінностей, особистісних смислів, як загальну функціональна грамотність і компетентність у певних сферах. Вихованість – це відповідність поведінки людини моральним нормам конкретного соціуму та загальнолюдським моральним принципам. Як і в інших сферах людської діяльності в освіті дуже важливе значення мають принципи толерантності.

Розгляд толерантності як принципу поведінки та діяльності дозволяє краще зрозуміти її загальнозначимість та цінність не тільки у моральному сенсі, але й у правовому. В першому випадку це належність до загальнолюдських цінностей, самовизначення та відкритість людини у комунікативному діалозі (зокрема й в освітньому) з пошуком досягнення згоди та порозуміння ненасильницькими засобами та методами. В другому – правова захищеність людини, надання кожному можливостей для соціального та економічного розвитку без жодної дискримінації.

Діяльнісний підхід до суб'єкта толерантності ґрунтується на активному відношенні людини до свого існування та співіснування з іншими та дозволяє знайти найбільш суттєві механізми розповсюдження гуманістичних відношень у суспільстві, і, у відповідності до цього механізми ефективної адаптації людини до соціального середовища. Суб'єкта толерантності на нашу думку, можна розуміти як людину, що здатна до саморефлексії та готова до сприйняття усього багатоманіття світу та здатна чинити спротив відчуженню свого власного буття.

Тема толерантності вже досить давно не є новою ні для вітчизняної науки ні для суспільства. Розгляду толерантності з точки зору принципу поведінки присвячені роботи, що розкривають різні моделі етичної поведінки, в цьому відношенні хотілося б виокремити праці таких авторів Дж. М. Б'юкенен, М. Вебер, Е. Фромм, Дж. Ролз, П. Козловські, Ю. Хабермас, Ф. Хайєк та ін. Варто зазначити, що поняття толерантність більшість дослідників пов'язують з такими поняттями, як діалогізм, мультикультурність, полікультурність діалог культури, тощо.

Освіта є такою ж необхідною передумовою демократії, як і високий рівень участі громадян у добровільних організаціях, відкрита класова система, економічне багатство, егалітарна система цінностей, капіталістична економіка. Так принаймні стверджує американський соціолог Сеймур М. Ліпсет у своїй праці "Політична людина". Освіта є стовпом сучасної "економіки знань", бо тільки освічене і добре навчене населення здатне ефективно розробляти, впроваджувати і використовувати новації.

Неможна не погодитися з думкою відомого дослідника у галузі філософії освіти С.Ф. Клепка, що: "сучасний світ вимагає творчих лідерів широкого кола, творців інноваційних знань." Дійсно, до універсальних здібностей можна зарахувати такі, що дають молодим людям можливість мислити й діяти, здійснювати власний вільний вибір, не піддаючись ідеологізації та маніпулюванню. Універсальна освіта надає змогу значно швидше освоїти нові професійні знання, *вести діалог з представниками різних професій*, знаходити нетривіальні рішення, неможливі в рамках тих або інших конкретних дисциплін. Універсальність і міждисциплінарність освіти стає важливим елементом інтелектуального капіталу особистості.

Порівнюючи освітні системи різних країн можна визначити ті складові які безумовно присутні у кожній з таких систем: це й концентрація уваги на гуманістичному, етичному, інтелектуальному способі життя, що тісно пов'язаний з культурою кожного народу, з теоріями, ідеями, в яких сконцентровано самостійний стиль мислення, світосприйняття, засоби досягнення дійсності, нормативні моделі поведінки, прийняті у даному соціумі, особливості ціннісних орієнтацій.

Усвідомлення того загального та універсального що існує в різноманітних освітніх концепціях через шлях діалогу та толерантного ставлення дасть змогу та відкрис шляхи для створення нових перспективних освітніх моделей та вдосконалення вже існуючих, що в свою чергу сприятиме інтеграції України до світового освітянського простору.

Основним критерієм поведінки для сучасної людини повинна стати наявність таких принципів, що здатні зменшувати конфліктні прояви як не насилля, діалог, взаєморозуміння й толерантність. Пошук компромісних рішень передбачає й усвідомлення можливості моральної недовіршеності людини, що є учасником діалогу. Принцип взаєморозуміння слід розглядати як моральний імператив для вирішення конфліктних ситуацій. Взаєморозуміння потрібне для усвідомлення всіма необхідності досягнення справедливості.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

Проблема специфики гуманитарного знания зависит от предмета и методов познания. Текстовая природа гуманитарных наук обуславливает некоторые особенные признаки, характерные для всех гуманитарных наук и являющиеся одновременно отличительными признаками, несвойственными естественным и общественным наукам. К таким признакам относится принципиальная невозможность изъятия текстов из мира культуры, вне которого они теряют свою значимость. Гуманитарное явление существует только в мире культуры, как вещь для нас. Кроме того, предмет гуманитарного знания генетически зависит от человека, но, будучи создан, он обладает способностью к объективации, может противостоять человеку как вещь, внешняя по отношению к нему (и в этом смысле она ничем не отличается от природных предметов и может изучаться средствами естественных наук).

Во-первых, отметим, что положения, принимаемые в гуманитарных науках, зависят от социально-культурных условий. Каждый индивид не просто принимает созданные в прошлом произведения, но интерпретирует их в собственном духе, смотрит на них через свои собственные социально-психологические и идеологические призмы. Познание природы направлено на постижение ее независимо от социокультурных факторов и имеет целью получение объективно-истинного знания. Ни один из физических законов не подлежит интерпретации, он работает вне зависимости от того культурного контекста, в котором оказался.

Таким образом, гуманитарное познание всегда исходит из широкого горизонта предпосылок и убеждений. Зачастую познающий субъект действует на чувственном, эмоциональном и даже бессознательном уровне. Получается, что исследователь постоянно работает в определенном познавательном контексте. В акте познания участвует не просто субъект и познаваемый объект, но и целый пласт других предпосылок и условий, которые связаны с объектом лишь косвенным образом.

Итак, для того чтобы гуманитарное познание стало адекватным, ему еще нужно "обрасти" знанием о многих сопутствующих моментах, которые для естествознания несущественны. От них последнее сознательно отвлекается, так как его целью является достижение объективной истины. К таким моментам относятся культурно-исторический контекст, языковые характеристики, психологические, мировоззренческие, жизненные установки автора текста и его исследователя и прочие условия, выбор которых предопределен задачами конкретного исследования. Вопрос об истинности знания уходит в гуманитарных науках на второй план. Гораздо важнее здесь аксиологическая оценка изучаемых явлений и событий.

* Рецензент – чл.-корр. РАН Миронов В.В.

С совершенно иной ситуацией мы сталкиваемся в случае научного познания. Здесь мы имеем дело с предельным опредмечиванием, огрублением действительности. Изучаемый предмет вырывается из широкого контекста множества явлений, что и обуславливает точность науки относительно собственной предметной области, но ее неадекватность относительно выявления сущности предмета как такового. Не случайно точные науки – это монологическая форма знания: интеллект созерцает вещь и высказывается о ней. Здесь только один субъект – познающий (созерцающий) и говорящий (высказывающийся). Ему противостоит только безличная молчащая вещь. Любой объект знания (в том числе человек) может быть воспринят и познан как вещь. Но нельзя забывать и том, что полное огрубление и овеществление приводит к исчезновению всякого глубинного смысла.

В связи с этим важной чертой гуманитарного познания является его диалогичность: субъект как таковой не может восприниматься и изучаться как вещь, ибо как субъект он не может, оставаясь субъектом, стать безличным. Впервые диалогичность, как свойство гуманитарного познания была введена Шлейермахером, а в методологию гуманитарных наук – М.М. Бахтиным. В своих набросках "К методологии гуманитарных наук" М.М. Бахтин пишет: "Точные науки – это монологическая форма знания: интеллект созерцает вещь и высказывается о ней. Здесь только один субъект – познающий (созерцающий) и говорящий (высказывающийся). Ему противостоит только безгласная вещь. Любой объект знания (в том числе человек) может быть воспринят как вещь. Но субъект как таковой не может восприниматься и изучаться как вещь, ибо как субъект он не может, оставаясь субъектом, стать безгласным, следовательно, познание его может быть только диалогическим" [*Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук.* – М., 1986. – С. 430].

Таким образом, согласно М.Бахтину, объект познания в гуманитарных науках не просто принадлежит к той же действительности, что и познающий, но что он не менее активен, чем познающий субъект [*Бахтин М.М. Из записей 1970-1971 годов // Эстетика словесного творчества.* – М., 1979]. Предмет науки о духе, – пишет Бахтин, – "не один, а два «духа» (изучаемый и изучающий, которые не должны сливаться в один дух). Настоящим предметом является взаимоотношение и взаимодействие «духов»" [*Розин В.М. Типы и дискурсы научного мышления.* – М., 2000].

Особый интерес представляют тексты, являющиеся памятниками. Памятники – это тексты, которые от исследователя отделяет большая временная, историческая, культурная, языковая дистанция. Памятники обычно принадлежат к далекой и чуждой исследователю культуре. Существует множество "барьеров", которые препятствуют проникновению в смысл памятника. Именно поэтому исследователю необходимо уметь переводить, интерпретировать, классифицировать и комментировать.

Объектом гуманитарного познания всегда выступает бытие человека, его общество, история, творения человеческого духа. Все это может быть выражено не иначе как по средствам текста, который выступает как особое смысловое единство, целостность. В этом пункте мы приходим к еще одной

важнейшей черте гуманитарного познания: его предметом всегда является текст. И здесь вновь можно привести слова М.М. Бахтина: "Текст – первичная данность (реальность) и исходная точка всякой гуманитарной дисциплины. Конгломерат разнородных знаний и методов, называемых филологией, лингвистикой, литературоведением, науковедением и т. п." [Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук. – М., 1986. – С. 431]. Уже сама возможность гуманитарного познания заложена в том, что человек (его поступки, внутренний мир, его творения), являясь объектом исследования, предстает перед познающей личностью как совокупность текстов, которые составляют объективную сторону познания. Вот почему текст выступает как первичная данность (реальность) и исходная точка всякой гуманитарной дисциплины.

**С.С. Винтонів, спеціаліст з науково-дослідної роботи,
КУКМІТ, Сімферополь
fvsz@ukr.net**

МЕТОД "СИТУАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ" В ГУМАНІТАРНОМУ ТА СОЦІАЛЬНОМУ ПІЗНАННІ

Відтоді як стало зрозуміло, що гуманітарне та соціальне знання істотно відрізняються від природничого, питання про застосування відповідної методології є одним з найважливіших. Намагаючись об'єктивувати думки і вчинки людини, мотиви її дій, багато вчених вдаються до поняття "ситуації". Особливо це стосується гуманітарного та соціального знання, в якому кожне явище повинне мислитись у своїй неповторності та ситуаційній, історичній і соціальній перспективі. Проте, у такому разі виникає закономірне питання: чи можливо серед величезної кількості переживань, мотивів, емоцій різних індивідів знайти щось загальне для всіх?

Пізнання поза координатами є принципово неможливим, тому пізнавальна ситуація включає не лише суб'єкт і об'єкт, але і всі ті передумови, якими детермінована когнітивна діяльність людини. Отже одна з важливих методологічних вимог полягає в тому, щоб правильно обрати пізнавальну позицію. Так само як і в точних науках, де пізнавальна позиція не є лише абстракцією, в гуманітарному і соціальному знанні, вона залежить від історичної і соціокультурної ситуації до якої включений індивід. Хоча пізнавальна ситуація присутня вже на буденному рівні, проте вона не є відрефлектованою.

Труднощі, що виникають по відношенню до методології гуманітарного знання, полягають також в тому, що історична думка має справу з певним предметом, яким є минуле, що складається з окремих подій (фактів), які сталися у просторі та часі, і не відтворюються в цю мить. Методологія точних (математичних) наук не підходить для історичного мислення, оскільки вони пізнають об'єкти, що не мають конкретної локалізації у просторі та часі, і якраз відсутність визначеної просторово-часовій співвіднесеності і робить ці об'єкти такими, що підлягають пізнанню. Осягнення історичної істини за допомогою природничонаукової методології виявляється неможливим. Тоді як дані точних наук можуть бути верифіко-

вані, то наші припущення щодо минулого неможливо перевірити в такий спосіб. Безповоротність часу і історичних подій, що є однією з головних характеристик гуманітарного і соціального знання, робить неможливою подібну верифікацію, і ставить під сумнів науковість ряду гуманітарних дисциплін.

Якщо розглядати гуманітарну і соціальну методологію, що її було запропоновано для більш ефективного пізнання, то слід згадати метод "ситуаційної логіки" К. Попера. На думку вченого, об'єктивно розуміюча соціальна наука може розвиватись незалежно від суб'єктивних або психологічних ідей. Вона полягає в тому, що достатньою мірою піддає аналізу ситуацію діючої людини не вдаючись до допомоги психології. Завданням соціальної теорії вчений вважає побудову і аналіз соціологічних моделей в термінах індивідів, їх установок, очікувань, стосунків тощо, – цей постулат він називає "методологічним індивідуалізмом". Об'єктивне "розуміння", в даному випадку, полягає в тому, що ми бачимо, як поведінка об'єктивно відповідає ситуації, яка "аналізується таким чином, що всі психологічні моменти, що мали спочатку вигляд значення, наприклад, бажання, мотиви, спогади, асоціації, трансформуються в моменти ситуації. З людини з тими або іншими спогадами чи асоціаціями ми отримуємо людину, з ситуації якої виходить, що вона об'єктивно наділена тими чи іншими теоріями, тією чи іншою інформацією" [Лоплер К. Логика социальных наук // Вопросы философии. – 1992. – № 10. – С. 74]. Метод "ситуаційного аналізу" ("situation logic" або "logic of the situation") хоча і є індивідуалістичним, проте виключає психологічні моменти і заміщує їх об'єктивними ситуаційними елементами.

Своєрідний погляд на проблему соціальної дійсності притаманний напряму історико-філософської думки, представники якого бачили особливість реальності гуманітарного знання в його обумовленості – йдеться про "соціологію пізнання". Згідно позиції засновника цієї школи "не треба уникати релятивізму в науці, будь-який продукт мислення є обумовленим" [Манхейм К. Диагноз нашего времени. – М., 1994. – С. 219]. Знання про ці обставини мають бути введені в рамки самої науки, а не відкинуті як зайві. Сприйняття одних і тих самих об'єктів різними спостерігачами в тій чи іншій перспективі виникає не стільки через відсутність об'єктивної істини, скільки завдяки різному положенню суб'єктів в соціально-історичній сфері. В основі теорії пізнання, таким чином, знаходиться сукупність соціально-гуманітарних дисциплін, теорії яких створюють початкову схему, що накладається на аналізоване знання і потім перекладається мовою соціальної гносеології. Така гносеологія є соціальною в справжньому розумінні слова: вона підкреслює факт соціальної обумовленості знання. Гносеологічна проблематика розглядається у рамках конкретного суспільства. Соціологічний інтерес до проблем "реальності" і "знання" пояснюється, передусім, фактом їх відносності. Для особливих соціальних контекстів характерне специфічне розуміння "реальності" і "знання", а вивчення їх взаємозалежності є предметом відповідного соціологічного аналізу. Важко сказати з визначеністю, чи є обумовленість знання відмінною рисою власне гуманітарних та соціальних наук, адже будь-яке наукове знання обмежене системою передумов.

Проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

1. Поняття "ситуації" є найбільш прийнятним для гуманітарного та соціального пізнання.
2. Поняття "ситуації" фіксує не лише гносеологічний, але й певний онтологічний інтервал.
3. Серед тих чинників, що є складовими соціокультурної ситуації, автор виділяє наступні: соціально-економічна система; культурні традиції; система цінностей тощо.

*І.І. Вржеснєвський, ст. викл., НАУ, Київ,
В.І. Пахомов, ст. викл., НАУ, Київ*

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Фізичну культуру прийнято розглядати як вид культури, який являє собою специфічний процес та результат діяльності людини, засіб і спосіб фізичного вдосконалення людей для виконання ними своїх соціальних обов'язків. В той же час фізична культура, у сучасному її розумінні, є субсистемою глобалізованої культури. Її найважливішими структурними елементами слід вважати системи цінностей і настанов, пов'язаних зі ставленням соціуму та індивіда до тілесності, здоров'я, фізичних можливостей, а відтак – до перспективи людства, спортивної діяльності та організації спорту, існуючих у суспільстві, практик і форм фізичного виховання. Ставлення українського соціуму до фізичної культури та тілесності в цілому досі повністю не сформовано. У цьому контексті в українському соціумі існують протилежні позиції – від підтримки поглядів Декарта: "Я – це зовсім не те, що моє тіло" (для нього "Я" – це не тіло, а думка); до прагматичного розуміння Гольбаха: "Людина – творіння природи, не вільне від неї й нею обмежене". Більшість людей нашого суспільства продовжують вважати тіло інструментом або пристосуванням розуму. Подібний підхід, у контексті "віртуального світу" інформаційного суспільства, часто приводить сучасну людину до феномена "зради тіла". Доки Его не схилиться перед тілом, до тих пір людина не зможе пережити всю повноту відчуття (А. Лоуен).

За умов трансформації інформаційного суспільства та розгортання глобалізаційних процесів ускладнюються соціокультурні контексти фізичної культури (Олімпійських рух, Паралімпійський рух, поєднання східних і західних практик у фізичному вихованні; уніфікація норм і стандартів спортивних досягнень, тестів та нормативів; феномени фітнесу і т.інш.). Деякі науковці пропонують охопити єдність фізичної культури за допомогою поняття освіти (В.І. Григор'єв), але такому охопленню заважає прив'язування поняття освіта до освітньо інституціалізованих форм фізичного виховання. Також цей термін перевантажується тим, що до його обсягу включається професійна фізкультурна освіта, тощо. Але у сучасних контекстах відбувається вихід за ці межі. Тут радше має сенс говорити про фізкультурне просвітництво, у якому відчуває гостру потребу суспільство, що трансформується на постіндустріальний зразок.

Якщо у філософії культури і соціальній філософії вже давно здійснюється критика утопізму, то у площині фізичної культури все ще є недоторканим гумбольдтіанський ідеал всебічного і гармонійного розвитку. У західній літературі з філософії та соціології спорту та фізичної культури він вже давно став предметом критики (Шпангер, В. Гайнеман, Н. Еліас та інш.). Цей ідеал має насамперед метафізичне значення як своєрідне над завдання суспільства і людства в цілому. Конкретна ж система фізичного виховання та професійної фізкультурної освіти на пострадянському просторі все ще намагаються узгодити свої навчальні плани і програми з цим абстрактним ідеалом. Конструктивною метою фізичного виховання різних груп населення (спорт і спортивну професійну діяльність залишимо тут поза увагою як приклад принципової неможливості досягнення гармонійного розвитку) має стати здоров'я і раціональне ставлення сучасної людини до свого тіла.

*В.В. Гаджиєв, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
Sыma22@ukr.net*

КОМУНІКАЦІЯ ЯК РЕГУЛЯТИВНИЙ ПРИНЦИП АРХАЇЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Дослідники, які вивчають становлення людської психіки, неодноразово звертали увагу на ту роль, яку відіграє у цих процесах спілкування. Обмін усними чи письмовими текстами дозволяє людині усвідомити самого себе як джерело, що викликає певні перетворення в навколишньому світі, оскільки поведінка одержувачів повідомлення (тексту) може змінюватися під його впливом. Науковці, які досліджують міфологічне мислення, неодноразово відзначали, що безліч вербальних закликів і загроз було звернено або до духів-охоронців, або до ворожих сил. Набутий досвід переносився потім у практику повсякденного життя спільноти.

Більша частина організації колективного життя в архаїчних спільнотах будувалася за допомогою мовних впливів членів цих спільнот один на одного, що сприяло придушенню чисто інстинктивних форм поведінки і витісненню їх регуляторами, що мали якісно інший характер. Соціалізація пралюдей супроводжувалася поступовою заміною біологічно запрограмованих реакцій на об'єкти та явища зовнішнього природного середовища поведінкою, обумовленою в першу чергу мовним спілкуванням членів спільноти. Впливаючи один на одного структурно організованими наборами звуків, давні люди викликали не тільки певні предметні дії оточуючих, а й стимулювали у відповідь їхню мовну поведінку. Сприйнятті сигнали піддавалися деформації, могла відбуватися перестановка складових їхніх звуків, заміна деяких з них іншими і таке інше. Так, дитина, не бажаючи підкорятися якоїсь вимозі, зверненої до неї, відповідає фразою: "Сам зроби".

Спочатку мови стародавніх спільнот формувалися як засіб організації конкретних звукових комплексів, що ставали потім головним засобом репрезентації предметів та опису дій з ними. Подібні конструкції, закріплюючись і стаючи стійкими засобами вказівки на важливі для людини характеристики світу і поведінки в ньому, впливали на формування стандартних способів сприйняття дійсності.

Психологи та фізіологи, стверджують, що зорове сприйняття людини істотно визначається його попередніми очікуваннями. І подібна вихідна установка істотно визначалася і визначається мовним спілкуванням людей один з одним.

У результаті формувалися своєрідні "образи", що дозволяло людям фіксувати в своїй свідомості стійкі структури колективних дій, які не є прямими відображеннями реальності.

Стійкість будь-якої спільноти забезпечується циркуляцією різних повідомлень, що транслюються від одних членів групи до інших. Суспільна комунікація являє собою постійне створення та обмін якимись словесними конструкціями, які можна розглядати як "тексти", що є основною одиницею комунікації. Текст є виразом цілісного сенсу, що регулює спільні дії різних людей. Слова та мовні вирази, передані членами однієї групи один одному, не тільки сприяють об'єднанню зусиль кожної окремої людини в єдину систему, але й забезпечують формування і збереження однакового розуміння у всіх членів того, що люди хочуть досягти.

В процесі спілкування і складається якийсь однаковий образ бажаного результату, що володіє явною наочністю для всіх учасників дійства.

Дослідження в різноманітних наукових галузях свідчать про те, що в процесі становлення людського інтелекту спочатку домінують ті психофізичні механізми, які пов'язані з реагуванням на чуттєво оформлені уявлення, і лише пізніше на перший план виходить здатність сприймати всілякі абстрактні знаки, що визначають соціальну поведінку людей. Щось подібне виявляється і сьогодні в арабській культурі при оволодінні мистецтвом читання Корану.

Давно помічено, що функція позначення з'являється лише на вищих стадіях мовного розвитку. Спочатку людина використовує такі форми мовного спілкування з оточуючими, які є виразом її внутрішніх станів і несвідомого емоційного світосприйняття. Перші форми міжлюдського спілкування в давніх спільнотах ще тісно пов'язані з невизначено сприйнятими предметами і явищами дійсності. У зв'язку з цим міфологічна свідомість багато в чому не чутлива до протиріч, в ній немає ще явного і чіткого поділу можливого і неможливого, реального і уявного, бажаного і дозволеного. Персонажі стародавнього фольклору могли приймати будь-яку форму: людина стає твариною, тварина хмарою. Тому хоча архаїчний опис дійсності і розбиває світ на протилежні класи явищ, проте члени таких класів могли мінятися місцями.

Тексти, що формується на такій основі і стають, в решті-решт, основним засобом впливу членів співтовариства один на одного.

Н.А. Гончаренко, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРИ, ДОВІРИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ Ф. ФУКУЯМИ

Цивілізація XXI ст. є спробою впровадження "нового гуманізму", вираженого не "конфліктами культур", а "творчою взаємодією та переродженнями". Традиції не можуть залишатися незмінними, а потребують змін та впровадження в

життя якісно нових ідей, проектів, задумів.... Це не "кінець історії", а лише новий погляд і новий підхід у стосунку "Людина – Світ". Адже соціальний розвиток суспільства виявляється як діяльнісно-практичне перетворення дійсності, де реальність розглядається в якості системи цінностей людської культури. Американський соціальний філософ Френсіс Фукуяма в одній із своїх останніх робіт "Наше постлюдське майбутнє" (Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution, 2002), продовжує тему соціальних відносин людської спільноти, розглядаючи перспективи і наслідки технологічної могутності людства. Він зазначає: "Істинна свобода означає свободу політичної спільноти захищати цінності, які їй дорожче за все, і саме цією свободою ми повинні скористатися сьогодні по відношенню до біотехнологічної революції" [Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Пер. с англ. М.Б. Левина. – М.: ООО "Издательство АСТ"; ОАО "ЛЮКС", 2004. – С. 308]. Вважається, що соціальний капітал формується внаслідок домінування довіри у суспільстві, що, на думку економістів, є зовнішньою умовою. Фукуяма ж наголошує на домінуванні *культурних витоків соціального капіталу*: "У соціального капіталу, цієї матеріалізованої довіри, що відіграє принципову роль у створенні здорової економіки, – культурне коріння [Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М.: АСТ: ЗАО НПП Ермак, 2004. – С. 64]. Соціальна згуртованість як складовий елемент системи соціального капіталу виявляється властивістю нового типу суспільства не традиційного типу – постіндустріального (інформаційного) із наявними інститутами права власності та договірної права. Організації, що виконують функцію соціальної згуртованості можуть існувати не тривалий час, але корегувати поведінку завдяки мобілізації чи самоуправлінню. Взаємозацікавленість різних особистостей об'єднує різноманітні інтереси в єдину систему, що об'єднуються на основі такого "соціального клею" як *довіра*. Довіра – етико-моральна категорія, на основі якої базуються людські стосунки та взаємини у різних сферах діяльності, із особистісного виміру переходить до виміру суспільного. Для підтвердження цього факту, американський дослідник наголошує: **"Взаємна довіра необхідна для цивілізованого життя"** [Стеланенко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 29]. Довіра визначається як перепустка у світ певного кола людей, тобто має радіус простору впливу. Відповідно до "радіусу довіри", терміну запропонованого Ф. Фукуямою, існує коло людей, серед яких діють спільні (кооперативні) норми. У випадку позитивного впливу соціального капіталу на оточуючий світ, радіус довіри може бути розширений і бути більшим за безпосередній радіус цієї вже існуючої групи. Довіра – це моральний ресурс, що не може бути зведений до інформації як мережі існуючого знання, хоча передбачає обмін та поширення інформації як такої. Певні очікування та зобов'язання (довіра), поряд із дією соціальних норм та спонтанної соціалізації (спонтанне спілкування) описують структуру соціального капіталу. Такі відносини, що породжують діяльність, спрямовану на доцільне існування соціальних практик взаємодії та інтеграції індивідів у єдине об'єднання на рівні спільноти, громади чи суспільства. Радіус довіри або пози-

тивна "екстернальність" може виходити за межі мережі соціального капіталу. Прикладом може слугувати пуританська етика, яка чесність відносить до якості чеснот не лише людей, приналежних до даної релігійної спільноти, але й вважає її чеснотою людини як живої істоти. Смісловим значенням терміну "екстернальність" є прибуток чи витрати як наслідки для індивідів, що не є приналежними до діяльності мережі відносин довіри. Різні культурні середовища США та Японії в постіндустріальній добі розвиваються за подібними законами, які демонструють активний розвиток приватного сектора та залученості суспільства до участі у громадських організаціях. Дане твердження Ф. Фукуями знаходить підтримку у інших мислителів таких як П. Сорокін та Р. Льюїс, які для позначення даного явища дали назву "культура інтегрального типу". Наступним складником соціального капіталу є *спонтанне спілкування (spontaneous sociability)*, тобто здатність до створення нових асоціацій та співпраця за встановленими принципами. Дані спільноти свідомо утворюються на основі формальних правил, хоча їхній організаційний простір перебуває в процесі постійного виникнення, зміни та розпаду. Наприклад, суспільствам Японії, Германії та США як суспільствам із високим рівнем довіри властива така характеристика, і навпаки зводяться нанівець у фамілістичних (від англ. Family – сім'я) суспільствах Китаю, Франції, Італії та Південної Кореї. Враховуючи дані культурні механізми, стає очевидне явище нерівного розподілу соціального капіталу між різними суспільствами і як наслідок схильності деяких з них до всеможливих об'єднань з метою кращого адаптування до нововведень. На даному етапі більшість сучасних держав не здатні належним чином накопичувати соціальний капітал як багатство громади. Для них характерним наслідком є симптоми крайньої соціальної амортизації та нездатності до самоорганізації (російські науковці. Одним із шляхів є поєднання західних принципів раціоналізму і східного мистицизму із традиціоналізмом сьогодення на основі розповсюдження феномену соціального капіталу. Відносини соціального партнерства як спосіб узгодження інтересів, відповідальності, повноважень і конкретних функцій різних соціальних суб'єктів, інститутів, соціальних організацій різного рівня повинні включати відносини культури. *Культура* інтерпретується як успадкована етична звичка через посередництво кодів якої, відбувається регулювання людської поведінки, а прикладами таких культурних кодів виступають релігія, ідеологія, традиція, історична звичка. *Довіра* як складова соціального капіталу належить перш за все до сфери суспільних чеснот, властивих усій групі в цілому і виявляється під час взаємодії індивідів.

Отже, аргумент Ф. Фукуями співпадає із аргументом М. Вебера у роботі "Протестантська етика і дух капіталізму" щодо тлумачення довіри як принципового фактора практичного життя, який формується внаслідок релігійної звички, а не постає як результат раціонального вибору. Концепція соціального капіталу Френсіса Фукуями, характеризуючи політичний та економічний розвиток історичного поступу людства, повинна формуватися в контексті оптимізації усіх сфер суспільного життя та впроваджувати відносини культури, довіри та соціального партнерства нового типу, що постає в якості практичного явища суспільного життя через принцип довіри, взаємності, толерантності та відкритості для інших індивідів.

ЛЮДИНА, ПРИРОДА, КУЛЬТУРА

Природи в своїй суті для людини не існує. Існує окремо людина, окремо природа. Їх зіткнення чи перетин неможливі, бо між ними обов'язково буде прошарок культури. І через нього людині ніяк не дотягнутися до природи.

Культура – базова характеристика людини. В пошуках визначення феномену людини, центральне місце займає питання культури. Можна нескінченно вести суперечку про те, що виникло першим – людина чи культура, але "апріорі" розуміється, що якщо вже існує культура, то людина десь поряд.

Культура – це середовища існування людини, і як неможе вийти риба на сушу, так і людина не може вийти у природу. Робінзони творять власну культуру, "мауглі" перетворюються на тварин.

Природа – ресурс для культури. Людина використовує її, але не живе в ній. На це можна зробити закид, що дехто живе збиральництвом і майже всі хоч раз в житті просто милувалися природою без всякого використання. Але давайте помислимо, хіба збирачи прямо в лісі чи в степу, стають на коліна і їдять те що знайшли? Чи несуть додому і використовують для обробітку тільки природні, необроблені речі? Чи може вони ніколи не беруть надлишку? Візьмемо гуцулів, які збирають гриби, бо саме цей закид зробила мені колега, як аргумент, що моя концепція не має сенсу. Коли гуцул йде до лісу назбирати грибів, по-перше, він несе з собою ті книжки, ті розповіді, де є інформація про те, які гриби отруйні, які ні, по-друге, в тій самій голові він несе декілька десятків рецептів – як, в залежності від сорту, погодних умов, власного достатку, ці гриби можна приготувати.

А милування природою, як найбільш безкорисне і найбільш близьке спілкування з нею? Скажіть, ви можете уявити тварину, яка милується пейзажем? Я ні. Адже милування це суто культурний феномен. Що таке милування? Людина яка милується, спочатку структурує простір, виокремлює його частину, протиставляє її власному досвіду і потім вішає ярлик – "гарно".

Природа є нашою основою, матеріалом з якого ми скаладаємось. Це настільки очевидно, що і доказувати не потрібно. Але як сирий матеріал не є шедевром, так і людина без соціалізуючого впливу культури не буде сама собою.

Той факт, що людина дає назви всім явищам і предметам довкола, дає можливість розвернутися розуму, логіці, свідомості. Слова, назви наповнюються смислами. Сенси перетікають, перемішуються, перетворюючись на знаки і символи, і ось вже перед нами тугий комок нової реальності, яка віддалено нагадує дійсність. І саме в ній людина функціонує, саме через неї здійснює перетворення. Сенси і символи невидимі. Але невидимість границі між природою і людиною не змінює її непереборну міцність. А коли ми намагаємся бути ближчими до природи, ми, озброївшись новими сенсами, виходимо на війну зі старими, тим самим ще більше їх дроблячи, розмножуючи, продукуючи і змішуючи. І природа в своїй дійсності віддаляється ще далі.

Людина не може безпосередньо поспілуватися з природою. Втрачаючи прошарок культурності, вона втрачає ідентифікацію під кодовою назвою – людиною. Навіть в Біблії, коли Бог створив Адама і Єву, він дав їм завдання – назвати всіх звірів. І як тільки вони почали це робити, вони відокремились від природи і поставили між нею і собою культуру.

Д.О. Грек, студ., НУБІП України, Київ

СПОГАДИ ЯК ЧИННИК ДУХОВНОГО САМОТВЕРДЖЕННЯ

Кожній людині притаманний природний дар – пам'ять. Існування людини без пам'яті не можлива, вона є невід'ємною частиною життя. Емоційний стан людини певною мірою характеризує пам'ять. Пам'ять повертає нас до минулих переживань, що можуть супроводжуватись не тільки радістю "зустрічі" з приємними подіями минулого, але і "реанімацією" горя.

На основі пам'яті існує, розвивається, постійно збагачується за змістом такий феномен духовного світу людини, як спогад. Моменти життя, які людина переносить з минулого у сьогодення. На основі спогадів ми можемо аналізувати свій життєвий досвід з точки зору філософії, з психології тощо. Життя людини швидкоплинне, але завдяки спогадам ми маємо змогу не повторювати помилок з минулого, переоцінюємо свої вчинки, збагачуємо досвід. Спогади викликають також різні емоційні почуття: сміх, сльози, радість, роздратування тощо. Для деяких людей спогади – тяжкий тягар який вони проносять до кінця свого життя, для інших – джерело тепла, спокою та душевної рівноваги. Спогади можуть бути "солодкими і любими – коли в серці мимохіть лунає пісня" (М. Коцюбинський).

Для традиційної філософії розглядаються два аспекти людини: це персона, матеріальне, та інший вищий елемент – індивід, неподільний, єдиний, духовний, що існує вічно. У нас є досвід, але ми не можемо його конкретизувати. Цей тип пам'яті давньогрецький філософ Платон та інші філософи до і після нього, називали ремінісценцією. Це не спогад, у ньому не має ані сили, ані ваги звичок, ані виразності почуттів, емоції чи думок, котрі ми можемо реалізувати. Ремінісценція подібна до хмаринки, яка тим легше вислизає, чим більше ми намагаємося ухопити її. Спогади завжди будуть пов'язані із душевними і фізичними переживаннями.

Спогади – це і свідоме використання у потрібний момент всього досвіду, котрим володіє людина. Вони пов'язані з тим, що ми переживаємо у даний час, і охоплюють те, що нас цікавить, повертає нашу увагу. Важливий фактор при цьому – час, тому що людина і дух не рівні у часі, вони не починають жити з одного і того самого моменту, і не закінчуються в одну й ту саму мить. Дух постійний, для нього не існує часу, а лише вічність. Починаючи розширювати свою пам'ять, своє вміння жити асимілювати, вибираючи все, що нас цікавить.

Роллю спогадів у життєдіяльності людини цікавилися ще філософи античного світу. Скажімо, Платон розглядав процес пізнання як анамнезу – при-

гадування душею безпосереднього розглядання нею надчуттєвих ідей під час перебування у потойбічному світі.

З точки зору сучасної філософії і психології у спогадах виражається історична пам'ять людини, завдяки якій забезпечується єдність нашої свідомості, минуле поєднується із сучасністю, охоплює все поточне буття людини і надає йому того чи іншого не лише забарвлення, але і смислу.

Отже спогади це єдиний сенс прожитого життя, хороші вони чи погані. Без них все, що відбувається сьогодні, забувалося б нами завтра. І цей досвід, наука для нас, аби ми не повторювали минулих помилок, а чинили правильніші. Орієнтувалися на минулі успіхи, і намагалися відповідно чинити так само. Спогади – своєрідна книга нашого життя, гортаючи сторінки якої ми здобуваємо потрібну нам мудрість, е абстрактну, а конкретну, випробувану на собі. Це чарівна одежа, яка від використання не зношується (Роберт Льюїс Стівенсон).

І.В. Девтеров, доц., канд. філос. наук, НТУУ "КПІ", Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДУАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ "СУСПІЛЬСТВО-ІНТЕРНЕТ"

В глобальному інформаційному середовищі зростає ціле покоління людей, формується їх світогляд, інтенціональність, а якщо враховувати психологічні дослідження в даній області, то і характер. Тому про міру залученості суспільного індивіда в процеси інтеграції з середовищем Інтернет потрібно сьогодні говорити не лише і не стільки у відсотках до загальної кількості людей на Землі, але за рівнем усвідомлення себе як члена певної віртуально-мережевої організації, або співтовариства, в залежності від його соціально-орієнтованих успіхів і від повноти ефективної організації віртуально-мережевої взаємодії.

Характер функціонування дуальної структури "Суспільство-Інтернет" містить в собі ряд істотних моментів, на які слід звернути увагу в процесі аналізу корисних результатів її роботи.

Першим істотним моментом в характері і основах функціонування дуальної структури "Суспільство-Інтернет" є відсутність єдиної теорії, яка б пояснювала закони функціонування даної структури, давала б єдині, теоретично і практично обґрунтовані рекомендації по гармонійній коадаптації двох різно-рівних систем – суспільства і інформаційного середовища Інтернет. Не факт, що багато користувачів Мережі попали в неї ґрунтовно морально і інтелектуально підготовленими, зі сформованими цілями і завданнями, а також знають, чого їм взагалі потрібно від цього середовища. Це безпосередньо пов'язано з повною теоретичною недослідженістю саме дуально організованої подібної структури. Ми знаємо дуже багато про суспільство, ми створили Інтернет (значить – теж частково знаємо, що це таке), але ми не знаємо, як ефективно повинна функціонувати подібна дуальна структура, оскільки маємо досить мізерний, за історичними мірками, експериментальний матеріал – всього лише близько 30 років роботи.

У другу чергу – відсутність централізованої, ієрархічної організації зв'язків на макрорівні. Подібне деранжування призводить до розуміння того факту, що "якщо центру немає, то у будь-який момент він може виникнути сам по собі", виходячи з міркувань синергетичної теорії [Чернавський Д.С. Синергетика и информация (динамическая теория информации) // Серия "Синергетика: от прошлого к будущему". – Изд. 2. – М., 2004. – 288 с.], що передбачає появу точок біфуркації в результаті самоорганізації складно-організованої системи відкритого типу. Це явище, в його класичному вигляді, ми можемо спостерігати при виникненні, розквіті і занепаді популярних інтернет-ресурсів або порталів, які "натягують" на себе інтернет-трафік критичного (навіть – по технічних параметрах) числа користувачів Мережі, "пульсують" деякий час на верхніх рядках інтернет-рейтингів і згасають в процесі часткової, а потім повної втрати своєї актуальності. Існують центри стабільніші або менш стабільні, але час їх існування кінцевий. Таким чином, кипляча подія поверхня інформаційного середовища породжує і знищує локальні структури, які на якийсь час претендують на статус "центру" Інтернету, але через свою мережеву природу (і матеріальну природу взагалі) мають кінцевий термін існування. Тобто, де централізованість і неієрархічність вказаної дуальної структури призводять до усвідомлення того факту, що, ймовірно, "центр" словна може виникнути і поза суспільством, поза його традиційними утвореннями і інститутами.

І третім важливим моментом слід вважати зникнення статусу географічних кордонів при появі і розвитку вказаної структури. Ви можете фізично знаходитися в Замбії і виконувати роботу у Франції, наприклад. Цей факт, знову ж таки, підтверджує тезу про втрату чинника тілесності індивіда в процесі коадаптації з мережею [Власенко О. Феноменология телесности в киберкультуре // <http://fk1.narod.ru/telo.htm>]. Кордони зникли, перш за все, в нашій свідомості. І, як наслідок, виникає ще один істотний момент, безпосередньо пов'язаний з чинником тілесності, – втрата державою ряду своїх історичних функцій і повноважень, в першу чергу, пов'язаних з процесом соціалізації індивіда.

Функціонування і розвиток дуальної структури "Суспільство-Інтернет" безпосередньо залежить від взаємного обміну між ними енергією та інформацією, позитивного розвитку "взаємин" у дузі тісної і взаємовигідної співпраці. Це умова, яка необхідна для подальшого розвитку, проте, не є достатньою, оскільки, якщо проаналізувати темпи розвитку Інтернет-ресурсів, стає зрозумілим, що найбурхливіше зростання властиве тим ресурсам, які направлені всередину мережі і для мережі. Ресурси і портали, покликані розвивати "тісну і взаємовигідну співпрацю" з традиційними суспільними утвореннями, розвиваються мляво, важко, часто закриваючись і не витримуючи конкуренції з суто "мережевими" проектами. Це відбувається внаслідок їх незначної затребуваності у суспільстві, що не переключилося у своїй свідомості на нову дуальну природу своєї системної організації. Якщо наша людина хоче купити, наприклад, телевізор, вона, як і раніше йде в магазин, хоча за наявності у неї вдома підключення до Інтернет ця необхідність відпадає – покупку можна зробити не виходячи з будинку. Те ж саме стосується багатьох інших товарів і послуг, надання яких вже давно перекочувало в мережу. Людська тілесність, що зазнала част-

кову втрату своєї актуальності в даному випадку, належить лише суспільному буттю за межами Інтернет, off-line, іншими словами.

Отже, тісна, сутнісно-обумовлена інтеграція суспільства і Інтернет призвела до виникнення умов і розвитку перших ознак та атрибутів нової форми суспільної свідомості, яку можна назвати кіберсвідомістю. Індивіди, групи, прошарки суспільства, що належать до цієї групи, безумовно, відносяться до передової, активної його частини і дотримуються іншої, відмінної від традиційної, ідеології, етики і естетики. Звідси і стиль життя, що походить від їх видової екзистенційної відмінності, інакшості та постає в якості системотворчого чинника в дуальній системі "Суспільство-Інтернет".

Л.В. Діденко, канд. філос. наук, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
Lauravido@inbox.ru

ОСНОВИ ФІЛОСОФУВАННЯ

Впродовж тисячоріч людина прагнула уможглидно охопити головні таїни сутнього, проявами якого є світ та людина. Жодна з існуючих галузей знань не "проявляла" (у даному випадку: не прояснювала) ані концепт світу, ані концепт самої людини: при досліджуваннях більша частина залишалася незрозумілою.

Філософію визначають як комплексну царину гуманітарного знання, метою якої є схоплення сутності задля цілісного пізнання та сприйняття світу, людини, різноманітних природних явищ та суспільних подій. Етимологічно філософія постає як "любомудріє". Останнє здійснюється через тематичне запитання та відповідання. Запитання – один з головних елементів дослідження. Відповідання – пропонування варіантів розв'язання запитань.

Мислителі різних епох та періодів пропонували суб'єктивні тематичні візії, кожна з яких, на їх думку, спрощувала орієнтування людини впродовж життя. Серед найголовніших західноєвропейських розробляльників: Сократ, Платон, Арістотель, Григорій Ниський, Аврелій Августин, Тома Аквінський, Франсіско Суарес, Джованні Піко делла Мірандола, Галілео Галілей, Френсіс Бекон, Рене Декарт, Клод Адріан Гельвецій, Іммануель Кант, Едмунд Гуссерль, Мартін Гайдеґґер, Жан-Поль Сартр та ін.

Різноманітність тем, які опрацюють міркувальники, уможливають існування текстів, що постають матеріалізованою частиною ментальності автора; "тлом гри" розуму читача. Мовні одиниці постають спричинювальниками образів, якими послуговуються для уяскравленого розкриття індивідуального Всесвіту для потенційних співдумців. Тексти (першоджерелові, звісно) – своєрідний позачасово-позапросторовий медіатор між автором та/або укладальником і читачем. Кожен з двох є дослідником, але автор та/або укладальник – першопрохідець-опрацювальник теми, а читач – радше за все витлумачувальник, коментатор.

Авторське дослідження (те, яке здійснює суб'єкт уперше за допомогою інтелектуальних здібностей і здатностей) – первинне пізнання частини дійс-

ності для прояснювання себе для себе, читацьке дослідження (те, що здійснюється допоміжними засобами) – практичне застосування авторського дослідження з тією само метою.

Рушійною силою дослідження є емпатія, тобто зацікавленість темою, "вживання" у неї. Досліджування здійснюється задля "розкривання" частини себе для себе; прояснення невідомого через вже описані частини реальності.

Людина – полівимірна сутність, яка уможлиблює досліджування вимірів через життєсвіти інших та свій власний. Параметри досліджування різні, але зрозумілі кожному індивіду: цінності, принципи, ідеали тощо.

Отже, філософування – тематичне любомудрування запитально-відповідального штибу, здійснюване будь-якою людиноподібною одиницею, що здатна мислити, і обмежене людиносвітним відношенням, проте ним не вичерпується. Тому кожне наступне дослідження є перспективним, оскільки розмірковування розвивають людину загалом.

В.П. Драпогуз, асп., ЦГО НАН України, Київ

ОСНОВНІ МЕТОДИ ПРОГНОЗНОЇ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ

Наука кінця ХХ–ХХІ ст. характеризується принципово новими підходами до осмислення реалій сучасного світу. Змінилося відношення до наукової раціональності і констатується, що змінилася наукова парадигма. Створюється нова наукова картина світу. Об'єктами наукового дослідження стають складні системи, які характеризуються відкритістю і саморозвитком. Дослідження таких систем стирає межі між методами природознавства і соціального пізнання. При такому підході відкриваються нові гносеологічні можливості багатьох методів і засобів пізнання. Одним із таких методів є екстраполяція, який вперше був обґрунтований і застосований у математиці, а згодом перенесений в інші науки, в тому числі і в соціогуманітарні.

Екстраполяція в тій чи іншій формі сьогодні широко використовується дослідниками в різних наукових галузях. Як метод прогнозування екстраполяція може включати різні процедури – починаючи від підкидання монети і закінчуючи проектуванням трендів та іншими більш складними математичними операціями. Якщо, наприклад, взяти економічну галузь, то екстраполяційні методи широко використовуються професійними економістами, що займаються складанням прогнозів.

При формуванні прогнозів за допомогою екстраполяції враховуються тенденції зміни тих чи інших кількісних характеристик об'єкта. Екстраполяційні методи є одними з найпоширеніших і найбільш розроблених методів прогнозування. До методів прогнозної екстраполяції відносяться: екстраполяція на основі середньої величини, аналіз часових рядів, екстраполяція за ковзною і експонентною середньою, екстраполяція на основі середнього темпу, екстраполяційний метод найменших квадратів.

За допомогою цих методів екстраполуються кількісні характеристики економічного, наукового, виробничого потенціалу, дані про результативність

науково-технічного прогресу, характеристики співвідношення окремих підсистем, блоків, елементів у системі показників складних систем тощо.

Однак ступінь достовірності такого роду прогнозів і відповідно довіри до них значною мірою обумовлюється аргументованістю вибору меж екстраполяції і стабільністю відповідності "вимірювачів" стосовно сутності розглянутого явища. Варто звернути увагу на те, що складні об'єкти, як правило, не можуть бути охарактеризовані одним параметром.

В екстраполяційних прогнозах особливо важливим є не стільки передбачення конкретних значень досліджуваного об'єкта чи параметра в певному році, скільки своєчасне фіксування об'єктивно намічених зрушень, що лежать у основі назріваючих тенденцій.

Для підвищення точності екстраполяції використовуються різні прийоми. Один з них полягає, наприклад, у тому, щоб екстрапольовану частину загальної кривої розвитку (тренда) коректувати з урахуванням реального досвіду розвитку галузі-аналога чи об'єкта, що випереджають у своєму розвитку прогнозований об'єкт.

Під трендом розуміється характеристика основної закономірності руху в часі, вільної від випадкових впливів. При розробці моделей прогнозування тренд виявляється основною складовою прогнозованого часового ряду, на яку вже накладаються інші складові.

Аналіз показує, що жоден з існуючих методів не може дати достатньої точності прогнозів на 20-25 років. Застосований у прогнозуванні метод екстраполяції не дає достовірних результатів на тривалий термін. Цей метод дозволяє отримати достовірні результати на найближчу перспективу розвитку тих чи інших об'єктів, тобто на 5-7 років.

*М.Ю. Зелінський, проф., УДУФМТ, Київ,
О.В. Блащизина, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ФЕНОМЕН МІГРАЦІЇ – НОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Міграція – невід'ємна складова історії людства. Вона сформувала модерний світ і завжди була предметом гострих дискусій на різних рівнях. Підвищення інтересу до міграції, особливо міжнародної, з початку 90-х рр. XX ст. підтверджує той факт, що міграція – це не унікальне явище нашого часу. Міграційні переміщення населення можна спостерігати упродовж всієї історії людства. Це і переміщення через природні катаклізми, несприятливі кліматичні умови, голод, територіальну агресію з боку ворожих держав – сусідів тощо.

У другій половині XX ст. людство стало свідком виникнення процесів глобалізації, які охопили всі сфери суспільного життя і створили розгалужену систему взаємозалежності країн і народів світу. Суперечливість глобальної міграції, поява у науковому обігу уявлень про неможливість регулювати міграцію внаслідок нездатності керувати міграційними потоками, ідей про заборону імміграції взагалі (які знаходять своє обґрунтування в руслі концепцій "третього демографічного підходу") активізують завдання соціогуманітарних наук з пошуку методологічних основ і вироблення теоретичних моделей, які б давали змогу аналізувати якісні

зміни, які спостерігаються у міграційних процесах в умовах глобалізації. Складність і масштабність, а також науково – теоретичних концепцій їх пояснення.

Сьогодні міграція перетворилася на дійсно глобальне явище, у коло якого втягнуті всі країни і, на відміну від попередньої хвилеподібної, нинішня є перманентною. Доволі поширеною є економічна концепція міграції. У питанні про економічні наслідки імміграції у науковій літературі існує певний консенсус у тому, що вони є загалом позитивними і трудові мігранти сприяють економічному розвитку країни, в якій вони працюють. Втім, більшість сучасних дослідників фіксує певні суперечності економічного ефекту, оскільки вплив трудової міграції на економіку приймаючої країни є "нейтральним або маргінально позитивним". Пояснення означений суперечностей полягає у тому, що в більшості випадків трудова міграція охоплює людей з низьким рівнем кваліфікації. Коли вони приїждять до країни, то не можуть розраховувати на високу платню та не претендують на таку ж роботу, як місцеві жителі. Тому трудові мігранти не впливають на рівень безробіття на місцевому ринку праці. Захоплення з'ясуванням економічних наслідків міграції, так само як чиновницьке оперування наростаючими потоками мігрантів фактично не залишали місця для аналізу мігранта як людини. Може тому поза увагою дослідників й досі залишається грубе порушення прав людини як найсуттєвіша проблема сучасної міграції. Про це свідчить статистика загиблих мігрантів на європейському, американському – мексиканському та інших кордонах сучасних країн. Тому одним із напрямків у подальших дослідженнях міграції має бути аналіз, у центрі якого – мігрант, його досвід, почуття і очікування. Зосередження на особі мігранта також відкриває перспективи досліджень на інші напрямки, значення якого донедавна залишалось недооціненим. Йдеться про перцептивний аналіз міграції, який включає в себе дослідження того, як сприймається феномен міграції та образ мігранта; чому спостерігається така значна різниця у цьому сприйнятті; які чинники і якого мірою впливають на існуючі уявлення.

Перелік дослідницьких завдань перцептивного аналізу міграції можна продовжувати й далі. Їх об'єднує головна теза – міграцію та мігранта неможливо зрозуміти без урахування перцептивних чинників.

*М.В. Злочевська, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
zlochevska@list.ru*

ДІАЛОГ ЯК НОВИЙ РІЗНОВИД СПІЛКУВАННЯ ЗА МАРТИНОМ БУБЕРОМ

Діалогічна філософія Мартіна Бубера, хоча і пов'язана з античною думкою, класичною німецькою філософією і "філософією життя", своїми глибинними інтуїціями занурена в інтелектуальну культуру юдаїзму, зокрема хасидизму, для якої важливу роль відіграє доктрина спасіння від самотності, всіляких бід та страхів, які повсюдно чекають на людину. "Життя в діалозі – не те, де багато мають справу з людьми, а те, коли маючи справу з людьми, дійсно з ними мають справу. Монологічним варто називати не життя самотньої людини, а життя того, хто нездатний сприйняти суспільство, у яке він приведений долею, відповідно його сутності. Лише самотність показує найглибшу сутність цієї про-

тилежності. Той, що живе діалогічно за звичайного перебігу часу постійно щось говорить, і відчуває необхідність відповіді; навіть у глибокій самотності мандруючи в горах, він не втрачає відчуття повного метаморфозу перебування віч-на-віч із чимсь. Той, що живе монологічно ніколи не бачить інше як те, чим він не являється, але те, з чим він все-таки входить у комунікацію... Діалогічне існування знаходить навіть у крайній самотності щось глибоке, що надає йому сили передчуття взаємності; монологічне – навіть у найніжнішому спілкуванні не виходить за межі своєї самоті" [Бубер М. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – С. 109]. Ідея абсолютної рівнозначності "Я" й "Ти" як суб'єкта і об'єкта є, по суті, відкриттям Бубера. Звичайно, він – не єдиний мислитель, що дотримується цієї думки, але саме в нього діалогізм набирає онтологічного забарвлення: обидва учасники діалогу в місці зустрічі певним чином змінюють один одного. Якщо в німецькій класичній філософії, яка розкрила багатющий світ людської суб'єктивності, суб'єктивно-об'єктивне відношення виключає рівноправність сторін, тому що розум спрямований на пізнання світу, залежного від активності суб'єкта, то Бубер наголошує на рівноправності обох учасників діалогу. "Діалог не обмежується спілкуванням людей один з одним, він є відношенням людей один до одного, що виражається в їхньому спілкуванні. Звідси випливає, що, навіть якщо можна обійтися без слів, без повідомлення, одне повинне необхідно бути присутнім у діалозі – взаємна спрямованість внутрішньої дії. Двоє людей, що беруть участь у діалозі, повинні бути звернені один до одного, повинні бути, все одно з якою мірою активності або свідомості активності, звернені один до одного" [Там же. – С. 99].

Він досліджує проблему діалогу в трьох вимірах: діалог між людиною і Богом, діалог між людиною та людиною та діалог між людиною і світом. Безпосереднім поштовхом звернення до Бога як до "Ти" стала для М. Бубера необхідність подолання жаху перед дурною (безглуздою) безконечністю ньютонівського Всесвіту, в якому людина почувається маленькою, беззахисною і самотньою, бездомною посеред безмежного простору. Як не можна, на думку Бубера, зрозуміти Паскаля без його страху перед "вічним мовчанням безмежних просторів", так і власне Бубера не можна зрозуміти без урахування його жаху перед байдужим до людини Всесвітом. Цей стан особистості він характеризує як постійну необхідність вибирати одне з-поміж двох, однаковою мірою абсурдних тверджень: вважати світ таким, що має початок у просторі й часі, чи уявити собі безкрайність простору і безмежність часу [Озадовська Л.В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні – К., 2006. – С. 18]. Двоє людей, які беруть участь у діалозі, повинні бути звернені одне до одного. Зв'язок, що утворився між ними, підтримується завдяки активній позиції "Я", яке несе відповідальність за відносини, що виникають між співучасниками діалогу. "Я" людини, що замкнулася в межах свого особливого власного існування, звучить фальшиво, оскільки принижує духовність, але у справжньому діалозі воно є прекрасним і правомочним. Визнати "іншого" означає передусім заговорити з ним. Хоча обмін думками може бути і малозначущим, проте тільки слово є тим, що пов'язує людей, об'єднує їх та розкриває особистість для інших, оскільки зрозуміти "іншого" означає стати на його місце. На думку Бубера, сфери монологічного та діалогічного життя не збігаються з діалогом як формою зв'яз-

ку "Я" і "Ти", оскільки існують три види діалогу "справжній, котрий може бути виражений як у словах, так і в мовчанні, – у цьому діалозі кожний з його учасників дійсно має на увазі іншого або інших у їх наявності й своєрідному бутті й звертається до них, прагнучи, щоб між ним і ними встановилися живі взаємовідношення; технічний, викликаний лише необхідністю об'єктивного взаєморозуміння, і, нарешті, замаскований під діалог монолог, у якому дві людини або кілька присутніх людей дивними звивистими шляхами говорять із самими собою, думаючи при цьому, що вони позбавлені болісного перебування лише із самими собою" [Бубер М. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – С. 108].

"Метафізичний діалог Бубера може стати вирішальним для культури ХХ століття" вважав Фрідман. Для європейської ментальності характерне прагнення до розмежування суб'єкта й об'єкта. Суб'єкт представляється активною стороною, а об'єкт – залежної від дій суб'єкта. Замість цього Бубер пропонує так звану бісуб'єктну комунікацію, де об'єкт з'являється як співрозмовник і рівноправний партнер. Т.П. Ліфінцева у своїй роботі, присвяченій філософії Бубера, відзначає: "В екзистенціалізмі Бубера буття з'являється як діалог, його онтологію можна назвати діалогічною. Центральна ідея філософії й теології Бубера – буття як діалог між Богом і людиною, людиною й світом, людиною й людиною. Діалог створюваний і рятівний, коли він здійснюється за допомогою Бога, його заповідей про моральність і любов. Саме в діалозі з людиною й світом Бог реалізує свою божественну сутність..." [*Ліфінцева Т.П. Філософія діалога Мартина Бубера // <http://ru.philosophy.kiev.ua/jphras/library/lifinceva.html>*]. Найбільшу роль у вченні Мартіна Бубера відіграє релігія, де Бог – сполучний початок для всього людства. Але у діалогізмі Бог – не об'єкт споглядання. З ним необхідно вести діалог. Основою діалогу виступає єдність суб'єктів діалогу, яка виражається в близькості структур духовного світу, типовості проблемних ситуацій, котрі виникають перед суб'єктами, їх позиціями і точками зору. Вихідними принципами діалогу є визнання рівноправності інших людей; відкритість людини для діалогу; народження нового сенсу в позиціях суб'єктів діалогу. Розвиток філософії діалогу являє собою не що інше, як спробу створення нового методу мислення. Це заклик до відмови від егоцентризму, що паралізує вміння бачити й чути, і перехід до відносин, заснованих на рівноправності. Монологічний погляд на світ, спрямований на себе, веде до нерозуміння, що відбувається за його межами, і як правило, знаходить вираження агресії і прагнення до домінування.

О.Ю. Ільїна, асп., ПНУ ім. В. Стефаника, Івано-Франківськ*

СУТНІСТЬ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

В умовах розбудови сучасного суспільства, де розбалансовані цінності, культура, актуальним є звернення до аналізу сутності суспільного ідеалу. Адже саме неможливість втілення ідеалу призводить до кризи в політичному, економічному, національному та духовному житті, а в результаті й до

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Возняк С.М.

занепаду віри в майбутнє суспільства. Даною проблемою займалось чимало класиків світової філософії, проте дослідники відзначають незавершеність та багатозначність цього поняття.

Ідеал (від лат. *idealis* – образ, ідея) – вища цінність, найкращий завершений стан того або іншого явища. Він пронизує все суспільне буття, включаючи матеріальний та духовний виміри.

"Ідеал – це осмислений зразок досконалості, норма, до якої прагнуть суб'єкти як до мети діяльності (політичної, економічної, естетичної тощо). Коли розглядати ідеал суспільного розвитку, то це – уявлення про досконалий суспільний устрій, що забезпечує матеріальний та духовний добробут й особисте щастя, це – зразок, який варто реалізувати в практичній діяльності" [*Яценко А.И. Целеполагание и идеалы. – К., 1977. – С.154*]. Тобто ідеал є уявленням про мету людського роду в цілому, яка навряд колис втілиться в життя. Історично поняття суспільного ідеалу змінюється та отримує своє визначення в межах тієї чи іншої філософської системи. Він може бути політичний – це уявлення про досконалий державний устрій, національний – тобто національна незалежність, соціальний – тобто соціальна справедливість.

В процесі утворення суспільного ідеалу важливе місце займає потреба, яка містить суперечність між тим, що є і чого хоче людина. Для того, щоб цей ідеал не був абстрактним та утопічним, він повинен мати основу для свого раціонального втілення.

Незважаючи на велику кількість найрізноманітніших ідеалів, всіх їх об'єднує одна функція – служити праобразом досконалості. І.Кант писав, що ідеали дають "необхідне мірило розуму, який потребує розуміння того, що в своєму роді досконале, щоб по ньому оцінювати і вимірювати ступінь та недоліки недосконалого" [*Кант І. Критика чистого розуму. – Сімферополь: Реноме, 1998. – С. 347*].

В ідеалі природно поєднується інтерес, потреба, бажання, та й взагалі – мета людини жити краще. Сьогодні проблема формування ідеалу постає загальною не лише для окремого індивіда, а для суспільства загалом, яке відчуває потребу в ідеалі як певному дороговказові. Саме тому пошук ідеалу, можливо, навіть якоїсь утопії, відбувався і завжди відбуватиметься в суспільстві.

Ідеал можна назвати тим фактором, який виділяє людину як людину з тваринного світу. Тварина існує в світі по певній наперед визначеній схемі, а людина, незалежно від її морального, інтелектуального чи емоційного стану, незалежно від її положення в суспільстві, завжди має свій ідеал як вищий образ, відповідно до якого вона будує своє життя. Вибір ідеалу залежить від того, як людина бачить оточуючий світ, якими є її уявлення про життя.

Без відповідного ідеалу суспільство не зможе створювати своє власне буття, оскільки залишаються невідомими резерви та джерела суспільного самовідтворення. За допомогою ідеалу відбувається оцінка перспектив розвитку суспільства.

"Коли питання про суспільний ідеал ставиться як філософська проблема, рішення, що при цьому очікується, повинне мати не приватне й тимчасове, а спільне й безумовне значення. Мова йде в такому випадку не про ті мінливі

історичні ідеали, які розрізняються залежно від часу й місця, від національних особливостей і партійних поділів, а про той спільний ідеал, що завжди той самий, і прагнення до якого становить правду й сенс громадського життя. Кажучи коротше, тут ставиться питання не про відносні ідеали, яких може бути й багато, а про ідеал абсолютний, котрий може бути лише один.

В цьому сенсі всі філософські побудови суспільного ідеалу, – а в тому числі й утопії земного раю, – стояли на цілком правильному ґрунті: в їхніх шуканнях безумовної правди життя проявлялося саме те прагнення до абсолютного ідеалу, поза яким не може бути філософського вирішення проблеми" [<http://www.humanities.edu.ru/db/msg/6091>].

Загалом суспільний ідеал виконує позитивну функцію формуючи поняття ідеального суспільства, де люди усвідомлюють реальні хибі існуючої дійсності, зосереджують свою увагу на їх подоланні та об'єднують творчі зусилля з метою розвитку суспільства. Варто пам'ятати, що кожна людина є носієм і добра, і зла, духовного і бездуховного, позитивного і негативного, а в ідеалі присутні лише позитивні риси. Тому реалізація суспільного ідеалу в повному обсязі по суті неможлива, хоча й без нього людина не може організувати своє існування. Ідеал був і залишається певною лінією горизонту, яку людина ніколи не зможе досягти, але без якої вона б втратила відчуття перспективи в своєму розвитку.

О.В. Кажурін, політолог

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЕТАЛОНУ В КОНТЕКСТІ ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ

При окресленні проблеми винесеної в заголовок корисно буде спочатку дати визначення соціальної справедливості. З огляду на те, що дискурс відносно цього поняття продовжує формувати широкий спектр дефініцій, зупинимось на формулювання як окреслює справедливість у його соціальній іпостасі як певну рівновагу між соціальною дією, та соціальною рефлексією.

Виходячи з вищесказаного постає питання щодо існування певного соціального та морального еталону, такої собі точки рівноваги, відносно якого суспільство намагається реалізувати основні принципи справедливості, тобто підтримати той баланс, що має складатися між соціальною активністю та реакцією на неї соціуму.

Основним чинником, що формує проблематику питання є тяжіння до належного, до того, що "має бути". Ми виходимо з того, що соціальна дія реалізується як сукупність індивідуальних практик. Згідно постулатів комунітаризму сукупність індивідуальних практик спричинює творення їх суспільної похідної та як наслідок виокремлення перфекціоністської матриці, чи іншими словами – соціального еталону.

Досліджуючи його природу можемо прийти до висновку, що формування системи принципів відносно яких реалізується, чи декларується справедливість відбувається на основі сукупності особистісних моральних та соціально-психологічних уявлень індивіда на соціум та своє місце в ньому.

Очевидно, що для індивіда найважливішою є його власні уявлення про справедливе, як і внутрішня система координат на основі якої ці уявлення живуть. Другим важливим виміром особистісного джерела справедливості є сформована ідеологія соціальної групи до якої належить індивід. Адже саме через приналежність до більших чи менших соціальних груп, через вплив на інші соціальні групи індивід втілюється у соціумі.

Якщо соціальна реальність в якій знаходиться індивід як представник групи, суттєво відрізняється від відчуття того "як має бути", виникає соціальна напруга. В суспільстві формується запит на зміни, на приведення реальності до ідеалу (еталону), чи іншими словами відновлення соціального балансу.

В цій частині можемо дискутувати (і очевидно це відтвориться в роботі автора) про напрям потенційної соціальної дії. "Відновлення балансу" може розумітися основними соціальними акторами не лише як повернення до статус кво, але й як створення нових соціальних обставин. Всі потребують змін, щоб встановити справедливість, але розуміння напряму в якому реалізовувати ці зміни різняться від групи до групи. Тут ми знову виходимо на співвідношення елітного і масового у суспільстві, та на проблему їх взаємодії. А в контексті заявленої тут проблеми – на питання міжгрупових ідеологічних впливів на основі власного розуміння належного

В межах деяких ліберальних підходів кожна людина, як і кожна велика соціальна група може розглядатися як небезпечний конкурент, хоча насправді ніхто не зможе довго відчувати безпеку та мати свободу дії без, якщо не симпатії, то хоча б лояльності оточення та збалансованого керування. Відтак для існування кожного структурно розбудованого соціуму є необхідне існування різноманітності людських типів та груп. І тут дійсно є необхідність існування сукупності принципів, що визнаються більшістю, та формують ідеологічне підґрунтя суспільних трансформацій. Цікаво, що за Хаском, не існує одного, раз і на завжди усталеного правила, згідно якого можлива реалізація чогось наближеного на соціальну справедливість. В прикладному застосуванні він вважав, що *"жоден стан речей не є справедливим чи несправедливим: так стає тоді коли ми припускаємо що хтось є відповідальним за те, що спричинився до цього"* [Thomas W. Hazlett. The road from Serfdom. Forseeing the Fall // Reason Magazine. – 2002. – № 8]. Очевидно, що формування і одночасно інституціалізація цього правила відбувається в режимі "тут зараз", тобто розподіл соціальної дії в соціальній тканині, та рефлексія з цього приводу відбуваються одномоментно, і є частинами одного процесу

Таким чином, якщо говорити про історичні приклади то справедливість можемо розглядати як постійну, та динамічну вимогу модернізації чи трансформації суспільства спричинену наявністю в суспільстві ідеальні уявлення. Характер цієї вимоги залежить від конкретного суспільства, але її присутність безумовна. Єдине, що в кожному конкретному випадку можемо говорити про різне місце вимог справедливості в ієрархічній структурі суспільних пріоритетів та потреб. Якщо ж проаналізувати проблематику імплементації основних філософських концепцій справедливості в політичну реальність європейського цивілізаційного кола, то ми бачимо, що важливими принципа-

ми, які визнаються більшістю як маркери належного виступають поміркованість та практична раціональність. Одним з найголовніших питань сучасних теорій соціального розвитку, що перетинається з заявленою темою, є проблема співвідношення особистої свободи та нерівності. Якщо однією межею нерівності є певний окреслений мінімум, але такий, що не нівечить мотивацію до праці та здатності до конкуренції, і визначається необхідністю задовольнити суспільні потреби тих груп, що не можуть це зробити в сучасних обставинах. Іншою межею нерівності є така її висота, що відкидається громадською думкою, та викликає спротив суспільства.

Власне тут чітко відслідковується безперервна і опосередкована спроба імплементації суспільного еталону. Цікаво, що вітчизняний досвід формування принципів соціальної справедливості сигналізує про певну маргіналізацію класичних ідеологем. Поки що межами в яких обертається ідея справедливості тут є здебільшого патерналізм та нестриманість.

***В.І. Кондрашова-Діденко, канд. екон. наук, доц.,
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
VIKD@ukr.net***

МАЙБУТНЄ: ІНТЕЛЕКТНОМІЧНІ ВІЗІЇ

1. Виробництво за епоховістю і/або цивілізаційністю поділяють на такі типи, як: доіндустріальний та індустріальний, постіндустріальний та ноосферний. Перші два типи виробництва – це економіка, а два інші – інтелектоміка. Остання є неекономічним типом виробництва. Інтелектоміка зародилася та народилася в надрах економіки, що знаходилася на останньому етапі завершального циклу розвитку індустріальної епохи/цивілізації. Вона є результатом перетворень, що відбулися в ядрі (субстанційній основі) економіки. Ядром економіки як доіндустріального, так само й індустріального типу виробництва є машина, а інтелектоміки – людина. В першому випадку людина виконує функції додатку до машини, а в другому – машина перетворюється на необхідний допоміжний елемент людської життєдіяльності.

2. В інтелектоміці машина перебирає на себе функцію виконання рутини. Цим самим вона вивільняє час, який повністю або частково людина використовує для творчості і креативності. Тому людина як субстанційна основа інтелектоміки постає інтелектуально розвиненою одиницею, особистістю. По суті, така людина є інтелектуалом. Інтелектуал – це людина, в якій поєднані розум та моральнісність. В даному разі йдеться про те, що інтелект працює в розумних межах, а людина як його власник несе повну відповідальність за наслідки використання результатів своєї діяльності-творення.

3. Інтелектоміка створює умови для розвитку країнового суспільства на принципі інтелектуальності. Через локальне (країнове та регіональне) людина та людство загалом прийде до планетарного суспільства та виробництва. Основою останніх постане людський/природний та штучний інтелект як синтез розуму та моральнісності.

4. Висновок: інтелектономіка – це тип виробництва, базований на принципі інтелектуальності; це наше майбутнє, яке ще нині є малопрогнозованим. Тому перспективи наукових розвідок інтелектономічного суспільства та виробництва в масштабі планети є необмеженими.

А.І. Корецька, канд. філос. наук, доц., УДУФМТ, Київ
ankore@ukr.net

ОСВІТА ЯК СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИТОСТІ

Освіта, як відносно самостійна система, має своїм завданням формування членів суспільства, орієнтованих на оволодіння знаннями, моральними цінностями, уміннями, навичками, нормами поведінки. Якщо протягом довгих років головний акцент у підготовці спеціалістів робився на навченість, образ світу в очах людини поступово відходив на другий план, а на перший дедалі більше висувалася техносфера як безумовний прогрес. На сьогодні постає необхідність формування нових загальнолюдських і освітніх принципів, які мають бути покладені в основу сучасної системи навчання й виховання. Саме це і окреслює кредитно-модульна система навчання, яку пропонують програми Болонського процесу і яка є новою в українському освітньому просторі й сприяє його відповідній динаміці. У цьому зв'язку навчальні програми необхідно скоригувати в сутнісному розумінні гуманізації. Однією з найважливіших сучасних особливостей освіти є формування світоглядних принципів, котрі переходять у моральні норми, а згодом проявляються у поведінці.

Напрями програм Болонського процесу актуальні для України. Трансформація сучасного українського суспільства веде за собою і зміни в освіті, політиці, духовних цінностях. Якраз духовність, її інтровертне спрямування до особистості, має своєю метою удосконалити психологію сучасної людини й забезпечити її саму. Бо, за визначенням А. Запесоцького, освіта, і перш за все гуманітарна, є найважливішою передумовою духовної безпеки людини і суспільства [*Запесоцький А.С. Образование: философия, культурология, политика. – М.: Наука, 2002. – С. 7*]. В. Кремень зазначає, що формування національної освіти відбувається за умов істотних змін у духовному просторі суспільства, а це вимагає від сіячів "мудрого, доброго, вічного" переосмислення й уточнення власної світоглядної позиції, а також вносить певні корективи в цілі, завдання та зміст освітянського процесу. Одна з найбільш сутнісних рис сучасного суспільства – людиноцентризм. Оскільки розвиток людини як особистості є головною передумовою подальшого розвитку суспільства, то аподиктично можна зробити висновок, що саме він є основним показником, критерієм суспільного прогресу. Ось чому найпріоритетнішими у XXI столітті стають наука як сфера, що продукує нові знання, й освіта як сфера, що олюднює знання і насамперед забезпечує індивідуальний розвиток людини. І тільки та країна, яка спроможеться забезпечити пріоритетний розвиток цих сфер, претендувати зможе на гідне місце у

світовому співтоваристві, бути конкурентоспроможною [Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – С. 29].

Система освіти репрезентує функцію культурної легітимації, відтворюючи демаркацію між тим, що має бути засвоєним і трансльованим і тим, що на це заслугоує. Легітимація засобів продукування людини є надто складним завданням, потребує додаткових рефлексивних зусиль та раціонального пояснення, хоча лише ним не може вичерпатися [Павлова О. Трансформація освітніх стратегій у неklasичній естетиці // Філософія освіти. – 2007. – № 1(6). – С. 160].

Освіта, постаючи як діяльність самотворення людини в культурі і як соціокультурний феномен, повинна мати широкий, загальний характер і сприяти використанню знань в інтересах людства. Суспільні науки лише частково компенсують існуючий недолік. Уявлення ж про освіту у вигляді номенклатури знань є вторинним. У цьому аспекті великого значення набуває апіорний принцип доцільності, котрий дає змогу розуміти освіту як процес включення людини в культуру. Це не лише раціоналістична технологія формування сукупності знань, але доцільна діяльність всебічного розвитку особистості [Там само. – С. 159]. Відносно самостійна система, освіта формує ті обсяги інформації, які мають бути сформовані, трансльовані й засвоєні у відповідності до вимог сучасності. Саме такий підхід і дає уявлення про освіченість у широкому розумінні цього поняття. Комунікативна функція відкриває простір міжлюдського й міжкультурного спілкування.

Особливого значення в освітніх і культурних програмах надаємо мові як своєрідній складовій мистецтва, історії, духовної й комунікативної культури, котра виконує безпосередньо пізнавальну, комунікативну й художньо-образну функції. А найбільше мова формує саму людину, пояснює явища і процеси, адже освіта, наукові відкриття, мистецтво, театр, професійна й побутова культури пов'язані з мовним фактором. Мову образно називають моделлю світу в його пізній частині [Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – С. 235]. Саме мова дає знання – одну з найвищих цінностей людини, сприяє освоєнню різних культур і наук. Мова – це чинник формування світогляду суспільства, котрий розкриває потенційні можливості особистості як у здобуванні освіти, так і пізнанні реалій і закономірностей. Мова завжди мала вирішальне значення в житті як окремо взятої людини, так і суспільства в цілому. Подальший розвиток сучасної освіти й мовної стратегії в діалозі культур, безумовно, пов'язаний з утвердженням у ньому пріоритету загальнолюдських чинників. Пояснюється це тим, що освіта разом з наукою виконує гуманістичну функцію розвитку людини, має своєю стратегічною метою формування всебічно розвиненої особистості. Мова і мислення, мова і духовність, мова і культура, мова і освіта – нероздільні поняття. Саме через мову реалізується творча і діяльна особистість. У мовному аспекті розвитку особистості й освіти особлива роль належить гуманістичності.

**НОВАЯ ОБЛАСТЬ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ –
"ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ"**

В современной науке философия образования проявляет себя как новая область научного знания. Её формирование вызвано рядом научных проблем. Во-первых, необходимостью усиления интеграционных процессов в науке. Рост количества научных направлений происходит за счёт всё более узкой специализации. Недостаток специализации как метода исследований состоит в отсутствии целостного изучения объекта за рамками данной предметной области. Для объективности результатов исследования необходимо, наряду с углублением исследований, совершенствовать интегральные методы, позволяющие строить целостную картину объекта научного исследования. Философия образования – это такая научная область, перед которой можно ставить задачи интегрирующего характера, центром интеграции в которой является сам целостный человек. Во-вторых, формирующаяся современная философия образования призвана разработать концептуальные основания, неосуществимые для решения конкретных проблем образования. Для адаптации в процессе образования и согласования с современным быстроизменяющимся научно-техническим обществом человеку нужны специальные способности. Эти способности даны ему природой как задатки, но необходимо не упустить стадию их развития в процессе образования. Названные проблемы согласования человека и общества требуют философской рефлексии.

Фундаментальные основания современной философии образования имеют свой генезис. Так, Максом Шелером разработана концепция, в которой образование человека трактуется как гуманизация, то есть, согласно его трактовке, гуманизация и есть само образование человека в обществе [Шелер М. *Формы знания и образование // Избранные произведения.* – М., 1994]. В современной отечественной философии вопросы гуманизации составляют одно из самых широких проблемных полей философии образования. В настоящее время можно говорить о складывающейся гуманистической философии образования [Кузнецова А.Я. *Гуманистическая философия образования: комплексная концепция // Философия образования.* – 2006. – № 15. – С. 43–50]. В ней проявляются и отдельные аспекты этой вырисовывающейся науки: аксиологический, гносеологический, онтологический, психологический, дидактический.

Аксиологический аспект гуманистической философии образования состоит в признании человека, его природосообразного развития в условиях общества первейшей ценностью. Гносеологический аспект современной гуманистической философии образования проявляется в характере познавательного взаимодействия человека с природой. В процессе познания, человек выделяет себя из природы, становясь субъектом исследования объективной реальности. В результате такого выделения исследователя как субъекта, согласно Мартину Хайдеггеру, появляется необходимость в последующей гуманизации объекта. В дальнейшем процессе познания человек в своем сознании строит

объективную научную картину мира, которая со временем заменяет ему реальность. Для того, чтобы гуманизировать полученную картину мира, необходимо вернуть в неё человека, учесть роль исследователя в результатах исследований и сделать самого исследователя их объектом.

Социальный аспект гуманизации состоит в том, что природосообразное развитие индивида, являющееся целью гуманизации образования, приводит к духовному обновлению общества. Онтологически гуманизация образования состоит в сохранении природных качеств человека в процессе его формирования и целенаправленного согласования образующегося в условиях современного общества человека с природой. Социо-онтологический аспект гуманистической философии образования позволяет увидеть, что природосообразность образования человека в условиях современной цивилизации нарушается. Среда информационной научно-технической цивилизации, в которой индивид получает свое образование, во многом приобрела искусственный характер, что может помешать человеку "стать человеком". Психологический аспект формируется на основе понятия "личность". Это понятие разрабатывается в гуманистической психологии. Его особенность в том, что личностью может быть каждый человек. Но, если индивидуальностью рождаются, то для того, чтобы стать личностью необходимо пройти становление в обществе. Процесс становления продолжается в течение жизни личности. Личность – это динамическое состояние человека, требующее его духовной работы. Дидактический аспект состоит в разработке и использовании средств и методов развития природных качеств человека, а также в создании активной среды, способной поддерживать природосообразное личностное развитие индивидов.

Имеющиеся исследования показывают, что философия образования как научное направление, способное повлиять на объединение различных наук, востребована при формировании методологических принципов теории образования и изучении современного философского образа человека, формирующегося как личность в условиях сверхдинамичного социума.

Т.В. Легкун, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ^{}
lehkyn1@ukr.net*

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ТРИВОГА І ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ СТРАХ (П. ТІЛЛІХ) ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

З огляду на духовну ситуацію сучасності особливої актуальності набувають питання призначення людини та пошуку смислу життя. На межі тисячоліть, в умовах необхідності подолання глобальних криз, коли людство починає усвідомлювати свою єдність, знову постає питання про місце людини в світі.

Водночас зміна акцентів сучасного філософського дискурсу, обумовлена духовною та екологічною кризою, створила передумови для виникнення думки про необхідність звернення до філософської класики ХХ ст., зокрема до

^{*} Рецензент – д-р філос. наук, проф. Шашкова Л.О.

філософських пошуків протестантського мислителя Пауля Тілліха. Як представник "екзистенційної теології", Тілліх був переконаний у тому, що християнська думка не може мати суттєвого значення для людини, якщо вона не відповідає на питання, які ставить перед нею життя. Ще у 20-ті роки XX ст. Тілліх починає шукати відповідь на питання, які виникли у результаті духовної та культурної кризи в Європі. Трагічність буття людини, її екзистенційна невкоріненість, відчуття тривоги, яке охоплює сучасну людину, він вважав симптомами антропологічної кризи – особистісної та соціокультурної.

Пауль Тілліх першим запропонував програму побудови "універсальної теології" – найбільш академічно розробленого варіанту теології ліберально-модерністського напрямку протестантизму. В умовах втрати життєвого смислу і абсурдності буття, П.Тілліх будує власну філософсько-теологічну систему використовуючи такі екзистенційні поняття, як "тривога", "страх", "туга", "мужність". Звернення до філософії екзистенціалізму мислитель пояснював тим, що вона, є найбільш адекватним вираженням трагічності становища людини в світі, у ній фіксуються центральні конфлікти епохи.

В індустріальній цивілізації людина вважається господарем свого світу і самої себе, але насправді вона сама перетворюється в об'єкт відчужуваних сил. Її становище трагічне, вона відчуває порожнечу і втрату смислу життя. Трагічність людського буття знаходить відображення в творах сучасної культури, особливо в філософії та літературі екзистенціалізму. П. Тілліх детально описує феномен відчуження – схильність свободи до сваволі і свавілля внаслідок розриву між свободою і напередвизначеністю, розриву індивідуальності і участі в спільному житті з іншими людьми, страждання і самотність, відчай, пронизаність існування тривогою, і втрати зв'язку кінченного, людсько-го буття з вищою силою буття – Богом.

Універсальна теологія Тілліха пропонує шляхи порятунку людини і подолання відчуження. Спасіння людини протестантський мислитель пов'язує з Новим Буттям, проявившись в символі Ісуса Христа як втілення того, чим людина потенційно являється і зобов'язана бути в нових умовах. Символ Христа як спасителя означає, що досягається Зустріч людини з Сакральним із Новим Буттям, який долає розрив між есенціальним і екзистенційним і отримує перемогу над відчуженням. Отже, порятунок людини може забезпечити тільки віра у непізаного Бога – віра, яка принципово відрізняється від релігії.

Спируючись на філософію екзистенціалізму, Тілліх виводив необхідність релігії з потреби особистості подолати "екзистенційний страх". Він вважав, що християнство може надати людині мужності і таким чином подолати екзистенціальний страх. Протестантський мислитель розробляє своєрідну "онтологію страху". Зі страхом жити легше, якщо знаєш, чого боятися. Набагато гірше, коли не знаєш чого боятися. "Потрібно йти назустріч предмету свого страху, намагатись посилити свій страх, намагатись боятись" [Леонтьев Д.А. Екзистенціальна тривога і як з нею боротись // http://psylib.org.ua/books/_leond03.htm]. Це те відношення, яке дозволяє успішно, як показує практика, приборкати свій страх.

Відчуття тривоги – симптом нашого часу, який виникає, коли суто раціональні осягнення людини здаються недостатніми, коли виникає проблема людини. "Тривога – це скінченність, яку переживає людина, як свою власну скінченність" [Тілліх П. Мужність бути // Тілліх П. Вибране: Теологія культури. – М.: Юрист, 1995. – С. 30]. Такою є вроджена тривога, властива людині, як людині. Це тривога небуття, усвідомлення власної скінченності як скінченності.

Людина – "тривожна" істота, тривога входить у саму сутність людського існування, бо тривога викликає не абстрактне знання про небуття, а усвідомлення того, що небуття входить в наше власне буття. Тривога – це конечність, пережита як власна конечність. Філософсько-теологічна система П. Тілліха аналізує людську ситуацію, в якій виникають екзистенціальні питання, і показує, що відповіді на них є символами християнства. Людина, яка опинилася в неусвідомлених кризових ситуаціях глобалізації, пропонується не той варіант майбутнього, який потребує поєднання можливостей і дослідження закономірностей глобального соціального явища, а інший – усамітнення і мужності зустрічі з Богом.

*А.Е. Мамедова, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**
alyonka_m@ua.fm

ФЕНОМЕН СІМ'Ї В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасні українські сім'ї дуже різні. Вже тільки перелік їхніх назв – "благополучна", "проблемна", "молода", "неповна", "багатодітна", "заможна", або "малозабезпечена", – яскраве тому підтвердження. Більшість сімей потребують сьогодні захисту і підтримки з боку держави. У свою чергу, сім'ї несуть відповідальність державного рівня за виховання дітей – нових членів нашого суспільства. Ілюзія можливості відгородитися в сім'ї від суспільства з його болючими проблемами, забезпечити захищений простір приватного життя швидко руйнується в умовах сьогодення. Взаємозалежність і взаємообумовленість суспільних проблем, витоки яких знаходяться у сім'ї, вимагають для їх розв'язання солідарної взаємодії усіх членів суспільства.

Сім'я – головний осередок суспільства. У ній, як зазначив Н.Б.Бабенко, створюється найбільше суспільне багатство – людина, яка тут народжується, формується як особистість [Бабенко Н.Б. Соціологія сім'ї. – К.: ДАКККІМ, 2004. – С. 28]. Важливою ознакою формування останньої – це не загубленість свого "я". Саме настанови на майбутнє для становлення особистості повинно виходити на перший план, щоб стати повноцінним індивідом та відрізнитися від "сірої маси". Рівень розвитку сім'ї разом з характером праці зумовлюють суспільний порядок, за яким саме живуть, а не "існують" люди в українському суспільстві.

Сучасні українські сім'ї значно відрізняються від сімей початку минулого століття. За короткий час змінилося дуже багато: сімейні цінності, пріорите-

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Діденко Л.В.

ти. Багато з них розпадаються. У цілому стан сім'ї в Україні можна охарактеризувати як кризовий. Це вказує на втрату духовності, нерозуміння свого місця в житті, незадоволення власних потреб. Саме через ці ознаки нахнення до величного прекрасного життя впевнено крокує донизу. Щоб сім'я могла розвиватися й бути сильною ланкою суспільства, потрібно визначити лідера, який би міг впевнено керувати й турбуватися про свою родину. Але сьогодні відбуваються конфлікти саме через власність й визначення лідерства. З давніх-давен покровителькою сім'ї вважали жінку, а її господарем та охоронцем – чоловіка. Нині, наші стереотипи трошки змінилися. На мою думку, жінка втратила свій статус у родині. Колись її більше шанували, вона була берегинєю сімейного гніздечка, а тепер вона стала рівноцінним, й інколи основним джерелом прибутків сім'ї. Вони стають більш незалежними, що і призводить до моральних потрясінь чоловічої статі. Відбувається, ніби, боротьба, в якій основним питанням є: "Хто є я – раб чи володар?" Через ці суперечки, по-перше, страждають діти. Унаслідок цього страждає і молоде покоління у сучасному українському суспільстві, розпоряджаючись повною мірою своїм життям, вчиняючи багато помилок та обираючи небезпечний шлях своєї долі. Як зазначив В.Сухомлинський, "у сімейному житті, зберігаючи свою гідність, потрібно вміти поступатися один одному".

Сьогодні, все більше забувається про символ сім'ї, яким є домівка. Існує дві її сторони: видима – місце проживання, невидима – зв'язки та відносини між членами родини. Народна мудрість свідчить: "удома й стіни допомагають".

Необхідно зазначити, що сучасна сім'я потребує психотерапевтичної допомоги. По-перше, тому що криза в суспільстві торкнулася самої сім'ї – її норм, цінностей, а також широкого соціального контексту її існування; по-друге, сім'я як непересічна цінність, як найближча мала група може стати для її членів, що переживають стрес, як реабілітуючим, так і психотравмуючим чинником. Ґрунтовними психологічними та соціально-психологічними дослідженнями проблем сім'ї займаються такі провідні наукові установи, як Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Інститут психології АПН України, Інститут соціальної і політичної психології АПН України, Інститут проблем виховання АПН України. Експерти та соціологи запевняють, що нині модель української сім'ї наближається до європейської та американської. Ця модель говорить про те, що шлюбний вік зростає. Молоді люди не поспішають одружуватись. Середній вік одруження чоловіків становить 30 років, жінок – 27. Стало "модно" не реєструвати шлюби. Втрачено традицію багатодітності родин, тому що люди не відчувають захищеності з боку держави.

Сім'я – надзвичайно великий елемент соціальної структури суспільства. Зміни, які відбуваються у ній, впливають на характер суспільних відносин, на стан і розвиток самого суспільства. Сімейна діяльність регулюється і спрямовується традиціями, звичаями, нормами, що панують у суспільстві за певних історичних умов.

Сім'я – це щастя, яке може створити кожний. Саме від нас залежить добробут, багатство наших сімей та виховання здорових, освічених членів суспільства.

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ "БУДЕННОСТІ"

Буденність – це цілісний соціокультурний життєвий світ, що постає у функціонуванні суспільства як природна, самоочевидна умова людської життєдіяльності. Це світ, в якому людина народжується, живе і помирає. Світ почуттів, переживань, злетів і падінь.

Тривалий час філософія ігнорувала побутове життя, вважаючи його за надто простим для дослідження. Тоді, коли аналіз буденності передбачає підхід до світу людини і її життя як до цінності.

Проблематика буденності стає значимою у ХХ столітті. Біля витоків історії повсякденності як самостійної галузі вивчення стояли Е.Фукс, П.Гіро, А.Бокуе, Г.Хартман, Ф.Бродель, А.Хеллер, Ж.Хофф, М.Ферро та ін. Серед радянських дослідників А.Гуревич, О.Золотухіна-Аболіна, І.Касавін та ін.

В межах класичного підходу буденність вважали нижчою реальністю, яка передбачає існування над нею справжньої реальності. Герменевтичні та феноменологічні напрямки виступили в якості альтернативи класичному підходу. Поштовх до нового розуміння буденності дав Е. Гуссерль своєрідним трактуванням життєвого світу. Єдино реальний, даний в відчуттях життєвий світ протистоїть природно науковому світу. Вивчення життєвого світу є засобом поєднання наукової картини світу з потребами повсякденної людської діяльності.

Буденний світ – це світ прагматизму, тобто дії. Повсякденний світ людини розгортається між піклуванням про виживання, про якість життя, про збереження навколишнього середовища. Це світ незмінного повернення людини в нього.

Буденна свідомість включає велику кількість уявлень, що сприймаються людиною на віру. Проте, не вірно вважати, що повсякденна свідомість складається з завмерлих стереотипів, непорушних схем, обмежуючи поведінку людей жорсткими рамками. Така складова буденної свідомості як здоровий глузд дає можливість людині правильно оцінювати зміни в суспільстві та пристосовуватися до обставин, що складаються.

Життя плинне, а відповідно плинна і буденність. Повсякденністю фіксується опис явищ буденного життя, буденної свідомості, здорового глузду, буденної культури.

Буденність не насаджується, не накладається на природу людини, а походить від неї. Потенційно людина є основним творцем буденного світу, але при зіткненні з собою подібними людина стає в деякій мірі обмеженою.

На перетині "буденного" та "наукового", суцього та належного відбувається смислотворення. Візьмемо, наприклад, формування міфологічного сприйняття світу, адже в його основі лежить не що інше як повсякденний світ, який неможливо було зрозуміти.

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Шашкова Л.О.

Перед людиною повсякденності, для вирішення постають не тільки побутові, але й філософські проблеми. Від останніх залежить моральна сторона життя людини.

Отже, повсякденний світ – це невід’ємна частина людського буття. А його осмислення відкриває нові горизонти для філософування.

*І.О. Мохнатюк, КПУ ім. Б. Грінченка, Київ
Mohnatyuk@ukr.net*

ЗМІСТ СТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Існують різні підходи до розуміння освіти, і у відповідності з цим по різному оцінюється її роль в розвитку суспільства. Іноді освіту ототожнюють з процесом споживання знань, навичок і вмінь, необхідних для професійної діяльності. Звідси і походить широко вживаний вислів "надання освітніх послуг". В умовах ринкових відносин освіта перетворюється в продаж послуг, а освітній процес перетворюється на явище купівлі-продажу з усіма його атрибутами. На сьогоднішній день під освітою розуміють – процес і результат засвоєння особистістю системи наукових знань, практичних умінь і навичок і пов'язаного з ним того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості [Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. *В.Г.Кремень*. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 614].

Поряд із таким розумінням освіти постає необхідність у тлумаченні поняття освіченості. Адже, освіта – це не споживання знань, подібне до споживання їжі. Освіта не носить завершений, доконаний характер. Навпаки, чим більше знань, тим гостріше відчуття їх недостатності. Тому й з'являється розуміння освіченості. Освітченість – це безперервний процес функціонування свідомості і розвитку інтелекту, це природний стан душі, серця і розуму людини. Але якщо вдуматись в призначення освіти і її ролі в розвитку людини, суспільства і цивілізації, то стає ясним те, що стратегічним змістом освіти постає освіченість.

У такому плані розуміння освіти стає набагато ширшим і глибшим – це формування гармонічної і перспективно розвинутої особистості на основі культури життєдіяльності, виховання, отримання знань, оволодіння визначеними видами професійної діяльності. Тоді, освіта – це не просто механізм передачі знань, а керований процес формування суспільної і професійної свідомості, процес розвитку культури і цивілізації.

У зв'язку з освіченістю, місія освіти – прогрес суспільного розвитку в усіх його напрямках, гармонізація діяльності людини і суспільства в гуманітарному, науково-технічному, екологічному, економічному та ін. напрямках розвитку.

Слід відзначити, що в сучасній сфері освіти простежується важлива тенденція, зокрема, складність результату досягається не додаванням простих опрeдмечених функцій людської праці, яка здійснюється в формах особистісного підсилення і довизначення.

Більш важливим стає формування у людини таких особистісних структур і здібностей, які роблять для неї посиленою самостійну орієнтацію у світі знань і вмінь. Освоєння знання перестав бути підгонкою особистості під конкретний стандарт. Важливим перспективним фактором тут може виступати самоосвіта як важлива сфера суспільного виробництва, як сфера інвестицій і людського капіталу, здатного до постійного зростання і вдосконалення [Кемеров В.Е. Введение в социальную философию: Учеб. пособ. для гум. вузов. – М.: Аспект пресс, 1996. – С. 146]. Слід зазначити, що в даному аспекті мова йде про включення капіталу у розвиток особистості, примноження живої праці, яка рухається не за механічними, а за культурними, органічними, особистісними формами. Формування здатності людини не підпорядковуватись схемам знання, технології формалізованої поведінки, а розглядати їх як набір інструментів свого особистісного буття і розвитку, в цілому визначає і оптимізує новий підхід до освіти, тим самим підтверджуючи її економічність і ефективність.

Інша стратегія сучасної освіти пов'язана з сталим розвитком суспільства. Адже він великою мірою залежить від спроможності освіти реалізувати ціннісну парадигму, суть якої в гармонійному співіснуванні людини, суспільства, природи і техніки, а звідси аксіології людинобіосфероцентризму.

Сучасне суспільство постає як суспільство освічених людей, де "людина освічена" визначатиме його ціннісну основу. Людина освічена, прагнучи досягти сталого розвитку, покликана осягнути проблеми і переваги глобальних процесів, що відбуваються в світі [Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – С. 384]. Особливо важливо це для України, оскільки набуття незалежності збіглося з динамічними політичними, соціально-економічними та технічними змінами в світі. [Там само. – С. 434]

Отже, основним змістом стратегій сучасної освіти є модернізація відповідно до викликів сьогодення, підготовка людини, яка здатна діяти професійно і свідомо, грамотно і кваліфіковано, тобто на високому рівні освіченості.

С.П. Незнамова, канд. філос. наук, ВГУ, Воронеж, Россия
neznamovasp@mail.ru

ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫЙ ТЕКСТ: СТРУКТУРА И КОМПОЗИЦИЯ

Рассматривая вопрос структуры и композиции повествовательного текста, следует обратиться к работе В. Проппа "Морфология сказки".

В качестве основополагающего понятия структурного анализа сказки, Пропп выделяет понятие *функции*, т.е. поступки действующего лица, определяемые с точки зрения их роли в развитии действия. Опираясь на их особенности, Пропп выдвигает четыре основополагающих тезиса:

1. Функции, независимо от того, как и кем они были выполнены, являются устойчивыми элементами сказки.
2. Число функций, присущих волшебной сказке, ограничено.
3. Последовательность функций всегда одинакова.

4. Все волшебные сказки однотипны по своему строению.

Таким образом, указав вышеперечисленные моменты, Пропп нащупал основные проблемы структурного анализа повествовательных текстов.

В современной сфере исследования повествовательных текстов можно попытаться наметить следующие основные тенденции.

I. Структурные исследования повествовательных текстов, с точки зрения К. Бремона, можно разделить на две группы. Первая группа в качестве объекта исследования выделяет *рассказываемую историю*, вторая – *рассказывающий дискурс*. Кроме того, модель, описывающая последовательность функций, должна быть дополнена моделью, описывающей систему персонажей (такую модель разработал Греймас) [Греймас А.-Ж. Размышления об актантных моделях // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. – М.: Прогресс, 2000. – С. 153-157]. А.-Ж. Греймас сделал попытку сконструировать актантную модель для мифа. По мысли исследователя, предложенная модель, "построенная на основании наборов, которые приходится принимать на веру, сконструированная с учетом синтаксической структуры естественных языков, по всей видимости в силу своей простоты, обладает (причем лишь применительно к анализу мифологических текстов) известной операциональной ценностью. Своей простотой она обязана тому, что целиком и полностью сосредоточена на объекте желания, к которому устремлен субъект и который, будучи объектом коммуникации, находится между адресантом и адресатом:

Адресант → Объект → Адресат

↑

Помощник → Субъект ← Противник" [Там же. – С. 163].

Данная модель может быть дополнена за счет различных вариаций внутренней организации актантов. Также следует включать в анализ описательные, лирические и другие фрагменты повествовательных текстов, поскольку было бы бесполезным отрицать их влияние на смысл сообщения как целого.

II. Отталкиваясь от мысли Проппа о значимости поступка в ходе его действия (функция), можно говорить о двух тенденциях в понимании функции: 1) К. Леви-Стросс предложил расчленить сюжетную синтагму таким образом, чтобы перегруппировав нарративные элементы, построить из них парадигматическую систему, внутри которой устанавливаются вневременные (ахронные) отношения; 2) другая тенденция, берущая свое начало от самого В. Проппа и представленная в работах Е. Мелетинского и А. Дандеса, предполагает наряду с синтагматической последовательностью сюжетной функции перпендикулярное построение парадигмы поступков, способных выполнять эти функции ("алломотивы" Дандеса).

III. Помимо двух повествовательных единиц (функция и ход) современные исследователи научного наследия В. Проппа вводят промежуточные единицы (группировки), где функции объединялись бы в пары (или триады) и были бы связаны парадигматическими или синтагматическими отношениями:

исходная ситуация/конечная ситуация (Греймас), возможность действия/ее реализация в форме поступка/результат (Бремон). Пары или триады функций могут образовывать различные конфигурации, что способствует построению типологии сюжетных форм и разрешение проблемы классификации.

IV. Была также предпринята попытка сократить число исходных функций и скомбинировать их между собой таким образом, чтобы описать значение каждого сюжетного эпизода.

Таким образом, представленные попытки формализации проповедских функций указывают на возможность применимости структурного анализа к нарративу вообще. Результатом исследования в данной области стала грамматика нарративности Греймаса, описывающая два уровня: глубокий и поверхностный. В основе конструкции Греймаса лежит логическая по своему происхождению модель, гарантирующая применимость этой конструкции к любому типу повествовательных текстов. Также одним из результатов проведенной работы явилось построение К. Бремоном словаря и синтаксиса, свойственных всем без исключения формам нарративности.

Современные исследования, проводимые в области повествовательных текстов, заставляют задуматься над проблемой выделения универсалий нарративности (к данной проблеме, в частности, обращается К. Бремон) и создания универсальной грамматики нарративности, стоящей над грамматиками конкретных нарративных жанров.

А.О. Приятельчук, канд. філос. наук, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ: ЗМІСТ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ

Серед основних чинників, які визначають сучасний розвиток соціального світу є гуманітаризація знання. Це означає посилення значення і ролі у суспільстві знань про природу і характер діяльності людини, відносини між індивідами, соціальні зв'язки та взаємодії.

Оскільки існування знань з необхідністю веде до їх систематизації, то виникає нагальна потреба у визначенні того, до якого класу наук вони відносяться. Більшість авторів наукових досліджень відносять отримані знання до наступних класів наук: природознавчі, технічні, технологічні, точні (математичні), суспільствознавчі, гуманітарні тощо. Якщо зі всіма названими науками (окрім гуманітарних) не існує суттєвих перепон щодо того, щоб привести приклад, яка галузь знань до них відноситься, то з гуманітарними науками не все так просто. У межах старих традицій гуманітарними науками називають історичні, юридичні, культурологічні тощо системи знань. На наш погляд, при такому підході виявляються суттєві вади. Адже гуманітарне знання – це елементарний образ людини (всього людського, що існує у світі) та створеного нею. Точніше, гуманітарне знання – це все у системно-образному вимірі, що стосується як природи самої людини, так і характеру та результатів її діяльності. Отже, джерелами гуманітарного знання постають і такі галузі як хімія, біологія, геологія, географія, математика, кібернетика тощо.

На основі викладеного, з філософської точки зору, можемо стверджувати наступне. Гуманітарні науки – це абстрактне утворення, яке конкретизується в міру того, наскільки та чи інша наука (хімія, біологія, математика, філологія, історія тощо) презентує свої знання про людину і суспільство. Тобто, зміст гуманітарних наук – це специфічні знання, які продукує пізнавальний процес у всіх напрямках дослідження світу у якому живе, діє людина. А основними формами існування гуманітарних наук є: абстрактна і конкретна. Абстрактна форма – це визначення гуманітарних наук у якості такого трансцендентного явища, відносно якого окреслюється межа утворення і систематизації знань про людське. Конкретна форма – це міра наповненості тих наук, де сутність людини найбільш зрима, знаннями про людину, суспільство, відносини між людьми, людську діяльність та її результати.

*А.В. Пугач, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ РЕКЛАМИ

Однією з важливих тенденцій сучасного соціального життя є всюдисуща реклама. Реклама в сучасному суспільстві посідає чільне місце в соціальній життєдіяльності. Вона визначається як особлива й самостійна, нещодавно заснована сфера думки і способів її втілення для того, щоб вплинути на свідомість людини, допомогти їй знайти та обрати для задоволення своїх потреб серед різних одно порядкових речей уявлювану рекламодавцем кращу річ. Реклама в економічно розвинутих країнах і сучасній Україні через її вплив на мотивацію в сфері споживчого ринку спричиняє цілий шлейф економічних, соціальних, політичних, ідеологічних, культурних, і навіть, етичних наслідків, які з погляду вітчизняної філософської думки внаслідок нетривалого досвіду поки що важко оцінити. Так сталося, що реклама ще не стала предметом всебічного соціально – філософського дослідження.

Актуальність цього дослідження обумовлюється тим, що світ реклами – це такий різноманітний за формою і обсягом змісту феномен, реальністю якого є його здатність спонтанно, інколи хаотично змінювати суспільну й індивідуальну свідомість. Спрямовувати її до сфери певних цінностей, вибудовувати їх ієрархію у сфері споживання. Щоб уникнути певної небезпеки, яка міститься в багатьох глибоко не продуманих рекламних формах, слід досягнути її соціального, зокрема морального змісту. Деякі дослідники намагаються проблему реклами звести до окремих сфер життєдіяльності: чи до економіки, чи до культури, чи до політики, тощо – і прагнуть її розв'язати, вдаючись до психології чи політології. Але через вузькопрофесійний аналіз реклами вдається пізнати її доволі обмежені функції. Саме з цієї позиції слід звернути увагу на дослідження реклами в контексті предмета соціальної філософії. Вивчення соціальної сутності реклами важливе ще і з огляду на те,

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Приятельчук А.О.

що процес посилення її ролі у всіх сферах життя людей стає дедалі більш перманентним явищем/, а отже, постійно буде відтворюватися через рекламу значна частина дій як окремих індивідів, так і різних соціальних груп.

Вся сутність сучасного підходу до розуміння реклами як соціального явища придатна для окреслення змін, які в історичному процесі змінили форму і зміст реклами. Але основоположна ідея реклами полягає в тому, що вона закликає, звертає увагу, пропонує суб'єкту споживчу цінність речі розкриває її значення для людини. Вона вимагає від суб'єкта субстанційної активності, що виявляється через мотивацію інтересів і потреб.

Динаміка споживання рекламованої продукції активізує соціальні процеси само ідентифікації окремих груп людей та їх відмінність від загалу. Отже, теоретичний аналіз реклами дає підстави для висновків. По – перше, соціальна структура українського суспільства дестабілізується за ознакою рівня споживання. По – друге, реклама з огляду на пропозицію коштовних речей, активізує когнітивні, емоційні і поведінкові складові людей.

Крім того реклама впливає на формування ідеальної моделі життя.

Оскільки реклама (будь якого виду – політичного, економічного, побутового, культурно – розважального, тощо) справляє вплив на всю систему соціального життя, зокрема на виробництво, споживання, обмін, політику, духовні і моральні цінності та соціально – психологічний стан суспільства, то вона є за основним своїм критерієм соціальною. З цього боку реклама віддає цілком очевидний пріоритет людині, яка є невід'ємною складовою соціуму і продуктом його розвитку. Сказане свідчить, що у відокремленому від соціального життя класифікаційному ряді реклама хоча і є спеціалізованою функцією до певного різновиду життєвих потреб, за загальним функціонуванням вона є соціальним феноменом.

О.В. Романенко, канд. філос. наук, КІБІТ, Київ
elva_rom@inbox.ru

ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМОУТВОРЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО СВІТУ

Висвітлюючи основні етапи і форми постановки та розв'язання питання про типи суспільства, важливо розглядати їх конкретно-історично, а саме як певні формоутворення соціального світу. При цьому можна робити акцент як на типовості цих формоутворень, так і на їх історичній самобутності. Відповідно постають два різні ракурси аналізу повсякденності, які виокремлював ще представник неокантіанства Вільгельм Віндельбанд.

З одного боку – це ракурс узагальнюючий, генералізуючий, номотетичний. Або, ще по іншому формулюючи, – загальнотеоретичний, так би мовити логічний, зріз. Відомо, що у такому, загальнотеоретичному зрізі філософія постає як один із наріжних різновидів духовної культури людства, взятого в цілому й на усій тривалості його існування.

Але, і принаймні не менш уважно, слід вивчати повсякденність також у ракурсі локалізуючому, культурологічному, тобто як явище духовного життя великих соціально-історичних утворень на зразок окремих суспільств, націй, культур, цивілізацій, соціально-економічних формацій тощо, сукупність яких і становить, власне, людство.

Нагальність подібної конкретизації аж ніяк не зумовлюється тільки міркуваннями академічної повноти. А значно більшою мірою – тією обставиною, що саме такий, культурологічний, індивідуалізуючий підхід дає можливість чітко виявити й автентично досягнути проблему.

Використання такого, культурологічного, індивідуалізуючого, або, як його ще позначають, зокрема В.Віндельбанд, ідіографічного підходу виявляється плідним при розгляді принаймні двох з кола найважливіших методологічних завдань соціально-філософського осмислення повсякденності. По-перше, якраз такий підхід дає можливість краще досягнути й показати особливості і самих певних конкретних історичних типів суспільств. По-друге, зазначений підхід допомагає зрозуміти своєрідність філософського осмислення природи відповідного конкретно-історичного типу суспільства на різних етапах поступу як самого цього суспільства, так і філософії – у якості одного з важливих виявів життєдіяльності означеного суспільства.

Так, якщо розглядати філософію з позицій локалізуюче-культурологічного підходу, тобто на рівні не всесвітньо-історичного процесу, а як форму духовної життєдіяльності тої чи іншої цивілізації, формації, конкретного суспільства, локальної культури тощо, то відразу ж можна припустити, що найвищою питома вага зусиль філософів певного конкретного суспільства (культури, цивілізації тощо) буде на другому етапі історичного розвитку філософії як явища не загальнолюдського, а локально-історичного масштабу. Інакше кажучи – тоді, коли у загальній системі філософського знання домінуючою ланкою (чи, принаймні, однією з домінуючих) постає соціальна філософія.

Що ж стосується предметної сторони питання, то і генералізуючий і індивідуалізуючий підходи мають своїм предметом суспільство як цілісність. Особливо цікаво простежити взаємодоповнюваність цих підходів, коли йдеться про такий предмет філософського аналізу, як глобалізоване суспільство. Воно за самою своєю назвою вже має розглядатися за допомогою генералізуючого підходу – згідно природі глобалізації як завжди певного узагальнення. З іншого боку, все більше теоретиків схиляється до думки, що це узагальнення не має однієї версії – навпаки висувуються і цілком обґрунтовано різні концепції глобалізації, які відображають різні моделі глобалізації або ж різні її проекти. На наш погляд, це дає підстави говорити, що глобалізація має також і різні проєкції, є багатовимірним феноменом: різні проєкти і моделі глобалізації не лише конкурують один з іншим, але й доповнюють один одного – і не лише у різних сферах – економічній, політичній, культурній тощо, але і у кожній з цих сфер зокрема, а також інколи й наскрізно.

К ПРОБЛЕМЕ ГУМАНИТАРНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ И РУКОВОДИТЕЛЕЙ

Гуманитарное образование является составной неотъемлемой частью подготовки высококвалифицированных специалистов, в том числе будущих руководителей. В современных условиях без необходимых гуманитарных знаний невозможно реализовать себя как профессионально подготовленного, грамотного специалиста и креативно мыслящего руководителя.

Гуманитарная подготовка, как правило, включает изучение обучающимися группы обязательных дисциплин: историю, этику, эстетику, логику, психологию, экономическую теорию, иностранные языки и другие дисциплины. Составной частью гуманитарной подготовки является физическая культура, которая включает как общефизическую, так и специальную подготовку (по видам спорта), а также подготовку для лиц со слабым здоровьем.

Кроме вышеназванных дисциплин, в зависимости от специальностей и специализаций, могут вводиться группы других гуманитарных дисциплин. По общему циклу гуманитарных и социально-экономических дисциплин применительно к каждой конкретной специальности и специализации определяются основные требования. Эти требования дифференцированы в зависимости от того, каких специалистов необходимо готовить: инженеров, педагогов, экономистов, менеджеров, юристов и других.

Общими принципами гуманитарной подготовки будущих специалистов являются:

1. Гуманизация образования.
2. Демократизация образования.
3. Индивидуализация гуманитарной подготовки.
4. Самообразование.
5. Системность и комплексность гуманитарной подготовки.
6. Многоуровневая непрерывная подготовка.
7. Обеспечение конкурентоспособности молодых специалистов.

Для реализации вышеназванных принципов необходимо обеспечить тесную взаимосвязь гуманитарного образования со специальным профессиональным. В современных условиях нельзя готовить лишь "узкого" специалиста по любой из специальностей, в том числе и в области гуманитарных наук.

На основе этих принципов обеспечивается формирование высококвалифицированного специалиста и гражданина. Однако, в отличие от спецдисциплин, дисциплины гуманитарного цикла не всегда осознаются обучающимися как необходимые для практического применения. Гуманитарные науки носят безусловно более общий характер, они направлены на формирование, прежде всего, научного мировоззрения, мышления, сознания, в целом всестороннего развития личности. Вместе с тем они могут иметь и практическое применение в различных областях жизнедеятельности специалистов. Интегрируя те совокупные качества, которые могут быть сформированы

на основе изучения обучающимися обязательного цикла гуманитарных дисциплин, можно выделить те основные группы качеств, которые необходимы для специалистов и руководителей новой формации, способных креативно мыслить и выполнять возложенные на них обязанности:

1. Уметь объективно оценивать политические, социальные, экономические, научно-технические, экологические процессы и реально определять свое место в них. Изучение гуманитарных наук позволит сформировать необходимый уровень профессиональной компетентности и социальной мобильности, учитывать все факторы, влияющие на становление и служебное продвижение.

2. Усвоить смысл взаимоотношений в системе "Природа – Человек – Общество", определить сферу своей деятельности по развитию этих основных элементов исходя из своих профессиональных интересов, знаний и навыков.

3. Особое значение приобретает знание иностранных языков, как на бытовом, так и на профессиональном уровне.

4. Изучение социологии, психологии и других социальных дисциплин позволит обучающимся изучить законы и особенности человеческого общения и влияния на общественные процессы, в особенности в сфере управленческой, производственной и коммерческой деятельности.

5. Изучение группы экономических дисциплин, экономической теории, мировой и национальной экономики, маркетинга, статистики, бухгалтерского учета и аудита, ценообразования, микро- и макроэкономики, финансов и кредита позволит выпускникам анализировать экономические процессы, правильно ориентироваться на внутреннем и внешнем рынках, изучать конъюнктуру рынка, определять реальные возможности развития отечественного производства.

6. Изучение учебных курсов "Политология", "Право" (в том числе гражданского и трудового законодательства), "Международные отношения" позволит не только четко определить обучающимся свои взгляды, но и правильно сориентироваться в их сложном многообразии. Будущие специалисты лишь тогда смогут достигнуть существенных результатов своей деятельности и стабильного социального и материального положения, если будут соизмерять свои реальные действия с существующей Конституцией государства, законами, другими нормативными актами, а также международными нормами и правилами.

Образование, особенно гуманитарное, в высокоразвитых странах всегда оценивалось очень высоко. И лишь те страны достигли существенных результатов в своем социальном, экономическом и научно-техническом развитии, приоритетным направлением которых явилось образование. Примеры таких развитых стран, как Япония, Швеция, Германия и других являются ярким тому подтверждение. Поэтому приоритетное финансирование и опережающее развитие образования является гарантом социального прогресса и в нашей республике.

Гуманитарная подготовка специалистов в ВУЗЕ должна осуществляться на основе инновационных технологий, новых методов и форм организации учебно-воспитательного процесса. Каждый обучающийся в праве освоить такие эффективные дидактические средства, которые бы позволили ему успешно изучать комплекс гуманитарных дисциплин.

В учебном процессе безусловно могут использоваться самые разнообразные формы и методы гуманитарной подготовки, но они будут малоэффективными, если не сопряжены с научно-исследовательской и общественной деятельностью студента.

Общественная деятельность студента может эффективно развиваться в области студенческого самоуправления. Участие студентов в различного рода общественных формированиях, преследующих социально значимые цели, является хорошей общественной практикой. Все вышеназванное также входит в систему гуманитарной подготовки специалистов.

Таким образом, система гуманитарной подготовки специалистов включает получение необходимых знаний, формирование навыков и качеств для последующей их реализации и развития в будущей профессиональной деятельности.

Л.П. Саракун, ст. викл., НУХТ, Київ

КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

За останні десятиріччя опубліковано чимало книг, в яких феномен культури розглядається як об'єкт філософського осмислення. Про це ще раз було наголошено у підсумкових документах XXII Всесвітнього філософського конгресу, який відбувся в серпні 2008 року у м. Сеул (Південна Корея).

Культура, як будь-яке соціальне явище, може бути розглянута як процес, що історично розвивається, з одного боку, а з іншого – як теоретико-методологічна модель, що трансформується за певними загальними законами.

Різноманіття проявів культури зумовлює множинність підходів і аспектів в методології її вивчення. Найбільш повну картину про той або інший культурний феномен може дати лише комплексний аналіз, який інтегрує в собі як традиційні методи дослідження (філософський, що включає онтологічний і гносеологічний аспекти; соціологічний, аксіологічний), так і сучасні методи вивчення культури – психологічний, семіотичний, системно-структурний, інформаційний, статистичний, кібернетико-математичний тощо. Продовжуються дискусії щодо експлікації змісту поняття культури, її логічної структури, сутності і форм прояву.

Розробляються літературознавчі, методологічні, антропологічні та інші версії культури. Серед її визначень трапляються такі, що суперечать одна одній: поняття культури розглядається, зокрема, як норма і перетворення стандартів, адаптація людини до суспільства, як нагромадження досвіду і як самореалізація особистості.

В останні десятиріччя значно підвищився теоретичний інтерес до дослідження культури (діалог і конфлікт культур, вплив культури на соціально-історичний процес, економічна ефективність культури, глобалізація культури, мультикультуралізм, інформатизація сфери культури, особливості управління сферою культури, культурна динаміка, специфіка філософського осягнення культурних феноменів). З'явилися описові, історичні, нормативні, психологічні, структурні, генетичні та інші визначення означеного феномена.

Дослідники культури задаються питанням про сутність цього створеного на противагу "природі" середовища людського існування. У понятті "культура" зафіксована, по-перше, сфера дійсності, детермінована не природною необхідністю, не божественним Провидінням, а діяльністю людини як самостійної і вільної істоти, де людина постає не як створена, а як істота, що творить. І, по-друге, "культура" позначає ступінь досконалості суспільної людини, рівень її соціалізації, міру вихованості і освіченості.

В цьому контексті культура може розглядатися як цілісний соціальний феномен. Будучи породженою суспільною потребою у збереженні накопиченого досвіду і знань, культура не могла виявитися несприйнятливою до національних, психологічних та інших особливостей життя різних народів.

Про актуальність філософського осмислення культури, що визначає якісну характеристику суспільства, виражає міру його прогресу йшлося на II Всеукраїнському філософському конгресі "Філософія і культура" (червень 1995 р.), який розробив нові методологічні схеми і концептуальні способи осягнення культури як світу національного буття, взаємодії універсальних і екзистенційних рівнів культурного буття людини, взаємодії загальнолюдських універсалій і локальної (національної) системи культурних норм і цінностей.

Головне, що притаманне культурі – це досягнення прогресу в соціальній, інтелектуальній, науково-технічній, освітній, духовно-моральній та інших сферах життя; пізнання світу, систематизація знань і їх збереження; а також вдосконалення складного, суперечливого і неупорядкованого світу.

Т.Б. Стасюк, студ., НУВГП, Рівне*
Stas_tar@mail.ru

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗНАННЯ

Серед багатовекторних соціальних процесів в умовах економічної кризової ситуації важливим виявляється осмислення процесів, пов'язаних з інтернаціоналізацією економіки, таких як глобалізація ринків, глобалізація фінансових потоків, регіоналізація економіки та ін. Актуалізується необхідність віднайдення засобів врегулювання протистоянь, неузгоджень у складній соціальній системі людської спільноти, викликаних глобальними явищами сьогодення. О.Шинкаренко зауважує, що "економічна чи геополічна глобалізація життєвих стандартів не створюють сприятливих можливостей для некризової взаємозалежності. Поки що, навпаки, означені риси глобалізації саме і виступають джерелом напруження й конфліктної суперечливості" [Шинкаренко О.В. Проблема соціального порядку в умовах глобалізації // Людина і культура в умовах глобалізації: Зб. наук. ст. – К., 2003. – С. 176].

Означена тематика потребує ґрунтовного філософсько-соціального дослідження, яке здійснюється в межах філософії економіки як нового напрямку,

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Стасюк Л.О.

що виник у добу постмодерну в результаті диференціації філософського знання. Підґрунтя сучасного філософсько-економічного аналізу становлять концепції постіндустріального суспільства, неолібералізму, філософії бізнесу, філософії господарства, а також філософії глобальних проблем, основна мета якої полягає в розкритті передумов вирішення глобальних проблем, пошуку механізмів і шляхів реконструкції світового економічного порядку. Предметом її дослідження є філософські вияви соціального і економічного поступу постіндустріального суспільства.

Становлення нової економіки відбувається у процесі формування нової парадигми світу, який трансформується під впливом глобалізованої інформаційної технології. Наприкінці ХХ століття між країнами всього світового простору зростає взаємозалежність і прискорюється інтеграція їхніх економічних, інформаційних і технологічних процесів. "Якщо проблема лише в тому, що тенденції процесу глобалізації поки ще остаточно не реалізовані, то це лише питання часу, коли в історичній послідовності чітко проявиться профіль нової глобальної економіки" [Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура. – М., 2000. – С. 109].

Вагомим є вплив економіки на специфіку соціального порядку, що значною мірою проявляється у період глобалізації. Нагальною потребою сьогодення є узгодження і реалізація ідей сталого розвитку як орієнтування на гармонізацію буття людини завдяки її свідомій діяльності у різних сферах, у тому числі в економічній.

Апріорі під сталим розвитком науковці та політики розуміли такий розвиток, що задовольнить сучасні запити і одночасно не виключить можливість задовольняти власні потреби нащадкам. У подальшому, а саме після оприлюднення доповіді "Наше спільне майбутнє", підготовленої Комісією з економічного розвитку ООН у 1987 році, було запропоновано близько сімдесяти дефініцій поняття сталого розвитку. У результаті систематизації й усвідомлення виявів сталого розвитку з врахуванням динаміки і статичності соціальних, економічних і екологічних процесів світової цивілізації було вироблено критерії сталого розвитку. Економічні критерії посідають одне з провідних місць у системному підході, що підкреслює значущість забезпечення економічної свободи як стратегії сталого розвитку. Отож економічними індикаторами постають: "міжнародна кооперація з метою прискорення сталого розвитку та пов'язана з цим місцева політика; зміна характеристик споживання; фінансові ресурси та механізми; запозичення екологічно безпечних технологій, співробітництво та створення потенціалу" [Северин Л. Взаємозв'язок моралі та економіки у вимірах сучасного світу (в контексті ідеї сталого розвитку // http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_54/Severyn.htm].

Глобалізаційні процеси потребують формування адекватно-легітимної культури і стратегії соціально-економічного суспільного поступу. Характерною рисою України Новітньої доби є становлення ідеології неоліберальної економіки, що відбувається в ситуації руйнування застарілої ціннісно-нормативної економічної системи. Проте руйнування не означає абсолютне забуття і заперечення численних економічних знань, а продовження використання ефективних досягнень економічної теорії, ревалентної економічній

дійсності. Суб'єктам економічної діяльності неолібералізм гарантує максимальну свободу, але не економічну сваволю, яка має місце в українському соціокультурному просторі.

На основі глобалізації утворюється прагматичний економічний універсум з потужною соціальною інерцією. За таких умов актуалізується необхідність осягнення особливостей економічної організації та впорядкованості, специфіки виробничої діяльності, обґрунтування іманентної трансцендентної сутності господарського і загалом мінливого, різноманітного економічного буття людини і суспільства. Змінюваність економічного буття взаємопов'язана з динамізмом суспільного розвитку, соціального прогресу.

Реалізація людини в економічному бутті, самовизначення в його суперечностях ототожнюється з реалізацією людиною власної свободи, подолання власної суперечності. Така свобода уможлиблює не лише самоздійснення людини, але й розгортає перед нею сутність економічного розвитку у фокусі "поклику буття" (Гайдеггер).

Таким чином, глобалізаційні явища обумовлюють потребу в нових способах і методах теоретичного дослідження економічних реалій у контексті філософсько-економічного знання. Глобалізація продукує як позитивні, так і негативні тенденції в економіці. Продуктивна міждержавна господарська взаємодія, загальний прогрес людства як наслідок збільшення та інтенсифікації обміну світовими передовими досягненнями у різних сферах, мотивування економічного розвитку виявляють позитиви економічної глобалізації. Загрози національній ідентифікації та інтересам, відсутність легітимної, загальнопоширеної концепції глобалізації, що створює і впроваджує алгоритм взаємодій суб'єктів глобалізації, постають її негативними проявами. У процесі глобальних перетворень засадничими критеріями могутності країн є технологічні, інформаційні, економічні, інтелектуальні потенції країн. Ці критерії трансформуються і впливають на міжнародний статус країни.

***Д.А. Товмаш, канд. філос. наук, асист., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
tovmash_d@ukr.net***

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УПРАВЛІНЦЯ

Суспільно-політичні, економічні перетворення у нашій країні, а також процеси гуманітаризації вищої освіти з особливою гостротою виявляють існуючі суперечності між назрілою потребою у висококваліфікованих фахівцях-управлінцях і низьким рівнем їх підготовки та недостатньою готовністю випускника вищого навчального закладу до управлінської діяльності.

Планування освітнього процесу у якості цілеспрямованої підготовки майбутнього спеціаліста до управлінської діяльності має бути як особистісно-орієнтованим так і виходити із потреб і запитів, врахування конкретних соціальних умов, створення інноваційних форм і методів навчання. Більше того, підготовка студента до управлінської діяльності зумовлена його соціально-психологічними та індивідуальними особливостями.

Характерним для ХХ століття став феномен менеджменту як професії та "науки". З'явилась велика кількість бізнес-шкіл і учбових курсів як для менеджерів-новачків, так і для ветеранів. Безперечно, потреба в такій освіті існує. Однак, на жаль, учбові заклади продовжують орієнтуватися на невірні цілі та помилкові стратегії. На справді ж в більшості шкіл менеджменту не навчають управлінню. Більше того саме поняття управління ототожнюється з менеджментом. Але якщо ви навчилися вираховувати, оптимізувати фінансові ресурси, розумітись на динаміці групової поведінки та індивідуальних потребах, це ще не означає, що ви вмiєте управляти. Управління – мистецтво визначати те, до чого потрібно прагнути і яким чином втілити ці прагнення в життя, а не просто сукупність перерахованих управлінських навичок.

Традиційні теорії менеджменту, наприклад, не розрізняють стилі та обставини, які потрібно враховувати, якщо менеджер займається плануванням, організацією чи створенням мотивації. Для процвітання організації необхідно чітко поєднати її стиль та стратегію з поточною стадією життєвого циклу і регулярно вносити в них коригування, оскільки те, що функціональне та бажане на одному етапі, може мати згубні наслідки на іншому. Однак традиційна теорія цього не визнає і застосовує одні і формули до будь-якої організації, незалежно від ступені її зрілості. Але найголовнішим прорахунком шкіл менеджменту є те, що вони притримуються абсолютно нереалістичної парадигми ідеального менеджера-одинака. Навіюючи студентам, що вони можуть управляти великими групами людей без підтримки взаємодоповнюючої команди, ці навчальні заклади підштовхують їх до принизливих невдач у майбутньому. Таким чином, підручники окреслюють образ зразкового менеджера без недоліків, недосяжний ідеал, який неможливо знайти, продемонструвати чи підготувати, оскільки нічого подібного немає і не може бути [Адизес І. Ідеальний керівник: Чому им нельзя стать и что из этого следует: Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – С. 231-232].

Отже, потрібно переглянути підхід до навчання з урахуванням нової парадигми стосовно управління. Така парадигма визнає, що абсолютна досконалість неможлива, а тому пропонує більш реалістичну альтернативу – взаємодоповнюючу команду. Керуючись новою парадигмою, ми насамперед стверджуємо ідею про те, що лідер як управлінець не може бути ідеальним і бездоганним керівником ні знайти, ні навчити неможливо. З'ясувавши це, ми здатні перейти від задач, що не мають вирішення, до зовсім іншого рівня – як всередині організації, так і в школах менеджменту. В традиційних програмах навчання вищого керівництва присутня знайома помилка: основна увага приділяється не команді, а індивіду. Однак, керівник, що працює один, майже не має можливостей для самовдосконалення, він не здатний перетворитися на управлінця. Працюючи один, він знаходиться у вакуумі, на противагу розвитку працюючи спільними зусиллями. Тому модель управлінської підготовки студентів має бути прообразом їхньої майбутньої професійної діяльності, а тому набуває важливого теоретичного і практичного значення.

Отримуючи освіту, студенти звикають до програмованості та навіть отримують від неї задоволення. Це здатне призвести до ряду негативних наслід-

ків. Майбутні керівники можуть стати залежними від набору доступних, надійних моделей і забудуть, як відрізнити рішення, які можливо приймати автоматично, від тих, які потребують творчого підходу. Відповідно слід докорінно переглянути рівень науковості та практичної спрямованості змісту лекційного матеріалу та актуалізацію впровадження творчих форм та інноваційних технологій у проведенні практичних занять зі студентами, які б відповідали як новітній філософії управління так і соціальній практиці сьогодення.

А.О. Турос, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
a.turos@mail.ru

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНОГО ТА ПРАКТИЧНОГО РІВНІВ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЇ

Розуміння ролі та місця науки в житті людей є складним процесом, який на сьогодні ще не завершений. До сьогодні науковий світ є неоднозначним у питанні надання екології статусу науки, адже наука – це особлива форма людської діяльності, яка склалася історично і має своїм результатом цілеспрямовано відібрані факти, гіпотези, теорії, закони і методи дослідження.

Сучасне значення слова екологія має більш широке значення, ніж в перші десятиліття свого розвитку. На думку методологів екології (Кисельов М., Шеляг–Сосонко Ю. та ін.) в сучасній екології межі дослідження розширені від вивчення відношення "організм – середовище" до – "людина – природа". Таким чином, проблематика сучасної екології стикається з філософською проблематикою.

Екологія – біологічна наука, яка досліджує структуру та функціонування систем надорганізмового рівня (популяції, спільноти, екосистеми) у просторі й часі, в природних і змінених людиною умовах. На думку М.М.Кисельова та Ф.М.Канак, умовно "світ екології" можна поділити на три специфічні сфери: екологію як фундаментальний і різноплановий напрямок наукового дослідження, екологію як громадський рух та екологію як навчальну дисципліну.

Для того аби порівняти екологію з наукою і довести (або заперечити) її приналежність до науки, необхідно визначити їх головні компоненти. Методологічний підхід до екології як до науки дозволяє виділити предмет, завдання і методи досліджень. Об'єкти дослідження екології – в основному, системи вище рівня окремих організмів: популяції, біоценози, екосистеми, а також вся біосфера. Предмет вивчення – організація і функціонування таких систем. Методи досліджень в екології підрозділяються на польові, експериментальні та методи моделювання. Наука будує моделі, що імітують поведінку об'єктів, припускає можливість їх математичного моделювання. Методи моделювання дозволяють прогнозувати розвиток різних процесів взаємодії живих систем між собою і з навколишнім їх середовищем.

В науці моделювання означає метод пізнання, основний зміст якого полягає в тому, щоб за результатами дослідів з моделями можна було б дати необхідні відповіді про характер ефектів і про різні величини, які пов'язані з явищами в натуральних умовах.

Перша половина ХХ ст. – час активного концептуального та методологічного оформлення екології, багатоаспектного емпіричного та теоретичного розвитку. Слід передовсім підкреслити тенденцію набуття екологією рис точної науки. Це досягалося за рахунок широкого використання математичних методів та моделювання. Сформувалась математична екологія, яка, використовуючи імовірнісно-статистичні методи, розглянула проблеми природного добору та боротьби за існування, конкурентні взаємини всередині екосистем, динаміки чисельності тощо (А. Лотка, В. Вольтерра, С.О. Северцов, Г.Ф. Гаузе та ін.).

Структура екології ускладнювалась на підставі диференціації та інтеграції наукового знання. Оскільки рівні організації життя взаємозв'язані між собою, їх пізнання потребує взаємодії різних напрямів екології.

Відомий сучасний еколог М.Реймерс наводить цілий спектр сучасних поглядів на предмет екології:

1. Частина біології – вивчає відносини організмів між собою ті навколишнім середовищем. Це система біоекологій. Наприклад, фізіологічна екологія, цитоecологія тощо.

2. Загальна дисципліна, що вивчає загальні закони функціонування екосистем різних рівней. Причому, до аналізу екосистем крім біологічних даних залучаються математика, хімія, геологія географія та інші науки. Такими розділами екології є, наприклад, біоценологія, біосферологія тощо.

3. Комплексна наука – дослідження "місця проживання" живих істот (включаючи людину).

4. Дослідження стану людини як виду та суспільства в екосистемі планети, її зв'язків з екологічними системами та меж впливу на них. В цьому випадку враховується людська діяльність і відношення "людина – природа" включається в предмет екології.

В.Крисаченко вказує на існування сучасній науці таких основних напрямів потрактування сутності екології:

✓ екологія – це наука про взаємини організмів з навколишнім середовищем;

✓ екологія – наука про функціонування екосистем різного рівня організації;

✓ екологія – комплексна наука про доквілля біосистем;

✓ екологія – система знань про взаємини об'єктів реальності з якимось одним, центральним об'єктом;

✓ екологія – наука про унікально-космічний статус людини як виду у біосфері;

✓ екологія – наука про взаємини біосистем з природним доквіллям, котре визначає просторові та часові параметри їх існування та розвитку. В результаті еволюції предмету екології, структурування її знання та осмислення цих процесів філософсько-методологічними засобами, сформувався сучасний образ екології як науки. Як стверджує Л.І.Сидоренко очевидно, що сучасна екологія вийшла за межі класичної науки, оскільки екологічна реальність потребує усвідомлення на нових засадах, в межах нової форми наукової раціональності – раціональності постнекласичної науки. Екологія як наука пройшла певний шлях розвитку. В методологічних дослідженнях цього про-

цесу розрізняють тривалий період передісторії науки і власне історію екології. На першому етапі головною прикметою є наявність екологічного знання, не завжди осмисленого теоретично; на другому – теоретично-концептуальне, термінологічне й соціальне утвердження науки. Крім того, екологічне знання в його історії існувало як у контексті різних наук (ботаніки, зоології, географії тощо), так і набувало різних форм втілення у предметно-діяльнісній, етнокультурній та духовно-практичній сферах.

Яскравим прикладом застосування методології екологічного вчення є медична екологія. Медична екологія – це комплексна наукова дисципліна, яка розглядає всі аспекти впливу навколишнього середовища на здоров'я населення. Медична екологія намагається встановити причину захворювань в безпосередньому зв'язку з навколишнім середовищем, при цьому враховується велика різноманітність екологічних факторів, нозологічних форм захворювань і генетичних особливостей людини. Фізичні, хімічні агенти – звичайні забруднювачі навколишнього середовища. Особливості способу життя людини (зловживання алкоголем, куріння) також можуть бути включені до списку факторів ризику. Екологічна медицина сформувалася як новий напрямок на кордоні медичних дисциплін та екології в середині 70-х рр. XX ст. в розвинених країнах світу, які раніше за всіх зіткнулися з екологічними проблемами. На цей момент вже розроблені підходи до діагностики, лікування та профілактики багатьох екологічно залежних захворювань. Прогноз стану приземної атмосфери здійснюється за комплексними даними. До них насамперед належать результати моніторингових спостережень, закономірності міграції і трансформації забруднюючих речовин в атмосфері, особливості антропогенних та природних процесів забруднення повітряного басейну досліджуваної території, вплив метеопараметрів, рел'єфу та інших факторів на розподіл забруднювачів у навколишньому середовищі. Для цього у відношенні конкретного регіону розробляються евристичних моделі зміни приземної атмосфери в часі і просторі. Найбільші успіхи у вирішенні цієї складної проблеми досягнуті для районів розташування АЕС. Кінцевий результат застосування таких моделей – кількісна оцінка ризику забруднення повітря та оцінка його прийнятності з соціально-економічної точки зору.

Незважаючи на те, що на сьогодні існують думки з приводу недостатності теоретичної та методологічної сфери екології, саме вона виконує практико-прогностичну функцію. Зростає її роль у прогнозуванні розвитку біоти на планеті, визначенні міри і наслідків антропогенного впливу на біосферу, та оцінці ризику для здоров'я населення. Таким чином, сучасна екологія постає головним інструментом у розв'язанні глобальних проблем сучасності.

В.Г. Хилько, здобувач, НПУ ім. М. Драгоманова, Київ

ОНТОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ЗМІСТУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Сучасні реалії визначаються не лише правами людини на освіту, а й можливостями забезпечення їх, вимогами самого суспільства (людини) до змісту й спрямованості освіти. Це, в свою чергу, ґрунтується на тих онтологічних засадах, які визначають обличчя новітньої цивілізації.

Що ж це за засади? Передовсім, це такий якісний стан суспільства, який змінює пріоритети й парадигми освіти. В умовах тотального знівечення довілля й накопичення величезної кількості зброї масового знищення на передній план висунуто філософію виживання людства, етносу, індивіда, і це спонукає будувати освітній процес з урахуванням загрози для довілля. Перехід розвинутих країн до індустріального (а подекуди – і постіндустріального) стану змушують переглядати зміст самих понять писемності та освіченості з тим, щоб реальні знання суб'єктів освіти забезпечували їм можливість органічно включатись у комунікативні, технологічні й інші структури соціуму. Формування цивілізованого демократичного суспільства, структури його в цілому потребує відтворення носіїв саме цінностей такого суспільства. Пріоритет прав особи в освітньому процесі передбачає також врахування в будь-якому процесі знань тих, кого навчають, традиційних цінностей, ментальностей, мовних, культурних та ін. особливостей суб'єктів навчального процесу. Водночас право людини на сприятливе для її існування й розвитку довілля – природне та соціальне – вимагає побудови й організації навчального процесу згідно з такими правами та свободами.

Але навіть у розвинутих країнах Заходу освіта нерідко перебуває у дискримінаційному стані. І йдеться тут не лише про вибіркове ставлення держави до суб'єктів навчання (наприклад, до корінного чи прийшлого населення), а й про економічні чинники. Економічні кризи, з одного боку, і науково-технологічні прориви, – з другого, змушують увесь час змінювати систему освіти та професійної підготовки, спонукають вносити в них корективи або й кардинальні зміни. Економічні кризи спричиняють відтік коштів від системи освіти, а це призводить до втрат у якості навчання та дотриманні принципу соціальної справедливості. І, навпаки, періоди піднесення зумовлюють структурні зміни робочої сили, викликають потребу набагато вищого рівня підготовки й кваліфікації і водночас виявляють коло осіб функціонально неписьменних. У такому разі життя теж змушує змінювати систему освіти чи окремі її компоненти.

На систему освіти в Україні в процесі її розвитку впливали більшість перелічених вище чинників. І слід визнати, що нині вона не відповідає ні забезпеченню невід'ємних прав людини на належну освіту, ні формуванню демократичного, вільного суспільства. Передовсім слід зазначити, що освіта загалом в Україні несе відбиток негативних рис освіти в колишньому СРСР. Стан її погіршувався внаслідок фактично колоніального статусу України як держави, через відсутність у ній громадянського суспільства, тобто через безправність її населення, а також через вищезгадані кризи.

Тоталітарна система сформулювала систему освіти:

- ✓ репресивну, згідно з якою мірилом поведінки учня була певна шкала оцінок, включно з покаранням, а взаємини учителя з учнем будувалися на монологічності та інституалізації їхнього якісно відмінного статусу в суспільній ієрархії;
- ✓ дезінформативну, згідно з якою до структури навчання й змісту його практикувалося селективне ставлення, а іноді мало місце пряме викривлення істини, що зумовлювалось пріоритетністю цінностей існуючого соціально-політичного ладу й нав'язуванням їх суспільству як абсолютного знання;

✓ дискримінаційну, згідно з якою порушувалися принципи соціальної справедливості в здобутті освіти як окремими громадянами, так і цілими етнічними групами (народами) аж до цілковитої заборони, наприклад, вивчення чи навчання окремими національними мовами;

✓ ізоляціоністську, згідно з якою суб'єкти освіти відсторонювались від оволодіння набутками як національної, так і світової культури.

В Україні всі ці принципи конкретно втілено ще й у ліквідації національних програм освіти (ліквідації українських, єврейських, німецьких та інших шкіл), в уніфікації освітніх програм та підручників за єдиним загальносоюзним зразком, у спрямуванні самої освітньої справи проти традиційних цінностей народу й проти загальнолюдських цінностей. Вузькоспеціалізована, хоча й не дуже ефективна економіка визначала пріоритети в професійній підготовці кадрів.

Отже, треба докорінно змінити стратегію, зміст та мету освіти в Україні, ставлення до неї державних та громадських структур. І до таких змін повинні спонукати не лише наші внутрішні, а й вселюдські чинники.

Нинішнє розуміння суті освіти ґрунтується на тлумаченні її як процесу, в якому розкриваються потенційні можливості людини. З погляду суспільного, освіта – це здатність до комунікації (просторової і часової), що уможлиблює розумний устрій громадського життя. З погляду індивідуального, будь-яка стратегія і тактика освіти повинна враховувати реальні цінності та знання суб'єктів освіти. З погляду культурного та наукового, вона має на меті ознайомлення тих, хто навчається, із класичними надбаннями всього людства сучасної доби в царині духу й пізнання. А, отже, освіта є перманентним, цілісним, поглибленим процесом самоусвідомлення власної особистості, усвідомлення місця людини в світі, а світу – в людині.

М.М. Хилько, канд. філос. наук, наук. співроб., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

УКРАЇНСЬКЕ ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВО: МЕТОДОЛОГІЯ

Значний внесок в дослідження української журналістики у різні часи зробили М.Возняк, М.Грушевський, В.Ігнатенко, І.Кревецький, В.Щурат, А.Животко, Ю.Тернопільський; М.Бернштейн, Г.Вартанов, О.Дей, В.Дмитрук, І.Дорошенко, І.Крупський, О.Мукомеля, М.Нечиталюк, В.Рубан, І.Слободянюк, Л.Суярко, П.Федченко, Й.Цьох, М.Шестопап; В.Богусловський, Є.Бондар, Д.Григораш, І.Дем'янчук, В.Здоровега, В.Іваненко, В.Качкан, Ю.Лазебник, А.Москаленко, В.Полковенко, Д.Прилюк, І.Прокопенко, В.Різун, Б.Черняков, Ю.Шаповал. На початку ХХ століття сформувалась історія української журналістики як наукова дисципліна. За радянських часів було досліджено історичну ретроспективу української журналістики, напрацьовувалася теоретична база журналістикознавчих досліджень. Накопичені знання призвели на межі 1950-60-х років до диференціації науки про журналістику з виокремленням теорії журналістики від історико-журналістських досліджень. У 2000 р. українська школа журналістикознавства та теорії масової комунікації була затверджена вченою радою КНУТШ і включена до переліку наукових шкіл.

За визначенням В.Різуна, журналістикознавство – це наука, яка займається вивченням історії, теорії і практики засобів масової інформації, є онтологією такого суспільного явища, як журналістика. Ця наука має свою історію (історія українського журналістикознавства), свою філософію і методологію. Історичне журналістикознавство досліджує процеси зародження і формування науки про журналістику, періоди розвитку журналістикознавства, наукові праці з історії засобів масової інформації. Теоретичне журналістикознавство досліджує як саму теорію журналістики, так і наукові праці з теорії журналістики, формує термінологію журналістики. Практичне журналістикознавство проводить емпіричні дослідження, моніторинг ЗМІ, експерименти.

У порівняно молодих, динамічних наук, до яких належить і журналістикознавство, надзвичайно гостро стоїть питання методології. Методологія науки вивчає ті засоби, методи і прийоми наукового дослідження, за допомогою яких суб'єкт наукового пізнання здобуває нові знання про реальну дійсність.

Методологія наукового дослідження, у т.ч. у галузі журналістикознавства, тісно пов'язана з філософією, оскільки саме остання є світоглядною основою будь-якої методології. У журналістикознавчих дослідженнях застосовуються принципи діалектики (історизму, об'єктивності, всебічності, конкретності, протиріччя); закони діалектики (єдності і боротьби протилежностей; взаємного переходу кількісних і якісних змін; заперечення заперечення). Знаходять застосування у журналістиці та журналістикознавстві й метафізичний метод.

Зв'язок між філософією і фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук забезпечують загальнонаукові методи дослідження. Завдяки своїй універсальності загальнонаукові методи застосовуються у переважній більшості наук, у тому числі і в журналістикознавстві. Загальнонаукові методи класифікують на: загальнологічні методи дослідження; методи теоретичного пізнання; методи емпіричного дослідження. Серед загальнологічних методів у дослідженні журналістикознавства широко використовуються наступні: аналіз; класифікація і періодизація; абстрагування; ідеалізація; узагальнення; індукція; дедукція; аналогія; моделювання; прогнозування; імовірно-статистичні методи; системний метод; структурно-функціональний метод. У журналістикознавстві застосовуються наступні теоретичні методи дослідження: метод формалізації; аксіоматичний метод; гіпотетико-дедуктивний метод; сходження від абстрактного до конкретного; історичний метод; логічний метод. Поширені у журналістикознавстві методи соціологічного дослідження: клінічне інтерв'ю, фокус-групове інтерв'ю, анкетне опитування, експертне опитування, ділова гра, мозковий штурм. Українське журналістикознавство широко використовує методи емпіричного дослідження, зокрема: спостереження, експеримент, порівняння.

Кожна наука, у т.ч. і журналістикознавство, маючи свій особливий предмет і свої теоретичні принципи, застосовує певні особливі методи, виходячи із того або іншого розуміння сутності об'єкту дослідження. Методи міждисциплінарного дослідження переважно використовуються у роботах, що проводяться на стику різних наук, зокрема, при реалізації комплексних наукових програм. У соціально-гуманітарних науках, до яких відноситься і журналісти-

кознавство, досить широко застосовуються наступні методи: ідеографічний; історико-генетичний; порівняльно-історичний; історико-типологічний; синхронний; хронологічний; метод періодизації; ретроспективний метод; метод актуалізації; бібліографічно-статистичний метод; метод конкретно-історичного аналізу; біографічний; мовностилістичний і жанрово-видовий методи; розуміння і пояснення; аналіз документів; медіа-лінгвістика; критичний дискурс-аналіз; контент-аналіз; моніторинг; методи маркетингових досліджень; інформаційний експеримент; проєктивний метод.

З одного боку українське журналістикознавство має вже досить довгу, більш як столітню історію, а з іншого боку – це відносно нова наука, яка лише у 2000р. була затверджена вченою радою КНУТШ і включена до переліку наукових шкіл. Перед українською науковою школою журналістикознавства стоїть ряд серйозних завдань, серед яких – і розробка методології дослідження українського журналістикознавства, адже правильно обраний метод є необхідною умовою успіху наукового дослідження.

А.О. Цвібель, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
ajewellery@rambler.ru

МОВНА ГРА: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Мова відчуттів, емоцій, слів, мистецтва підсвідомо відбивається у нашій душі, дозволяючи вважати себе часточкою неосяжного світу. Але чи завжди "чемно" поводить цей азартний могутній гравець по відношенню до найпотаємнішого у людині – до її свідомості?

У 1912-1914р. австрійський філософ Людвіг Вітгенштайн розробив концепцію мовної репрезентації світу, в основу якої було покладено вміння правильно інтерпретувати та поєднувати функції мови, її практичного використання у якості "підтексту" самого життя. Такий прагматичний погляд дозволив Вітгенштайну представити базовими структурними утвореннями так звані "сімейства" споріднених динамічних функціональних систем, що зустрічаються у міркуванні, оповіданні, листі чи інших формах мовлення. Вітгенштайн назвав їх "мовними іграми" [*Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-philosophicus. Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995*].

Ідея мовних ігор стала провідною в його новій концепції, постійним принципом з'ясування нових практичних взаємозв'язків між людьми та комунікацією.

Світ відображає мову, оскільки, логічна структура мови тотожна онтологічній структурі світу. Світ складається з фактів, вважає Вітгенштайн. Світ – сукупність існуючих простих і складних фактів. У мові прості факти описуються простими реченнями. Складним фактам відповідають складні речення. Власне мова – це опис фактів, існуючих та можливих.

В основу поняття мовної гри покладена аналогія між поведінкою людей в іграх як таких та у різних системах реальної дії, де присутня мова. Для кож-

* Рецензент – канд. філос. наук, асист. Товмаш Д.А.

ної розвинутої мовний практики мусять бути її елементарні зразки. Далі здійснюється поступова уявна реконструкція практик до більше зрілих. На наступному етапі маємо варіації складних типів ігор, у тому числі тих, що пов'язані із застосуванням штучних мов. Інакше кажучи, мова є втіленням цілого комплексу мов, що виконують різні функції. Метою таких "реконструкцій" є аналітично-філософське розуміння функцій певного поняття, що дозволить вірно співвіднести вербальне та реальне у конкретних випадках.

Мовні ігри – своєрідний аналітичний метод репрезентації функцій мови, що дозволяють Вітгенштайну насамперед пояснити ту плутанину, що виникає у філософських дослідженнях свідомості, тобто розкрити співвідношення між мовою та мисленням як зовнішньою людською дією та внутрішнім станом свідомості.

Мову як комплекс, як багатоаспектне і поліфункціональне явище розглядає і датський філософ Йоган Гейзинга. "Не наукове чи там логічне мислення, а мова-творець породила і слово, і поняття. Мова – це, власне, незліченна мова, адже такий акт "породження" слова відбувається повсюди, не раз і не двічі," – пише він [*Гейзинг Й. Homo Ludens.* – К.: Основи, 1994. – С. 36]. Гейзинга детально розкриває поняття гри, називаючи її "однією із найфундаментальніших категорій життя" [Там же]. Філософ впевнений, що люди постійно змагаються один з одним, отже гра постає однією з умов життя – інакше людина не бачитиме сенсу в існуванні. Гра виражається у простому алгоритмі почергових "ходів" "гравців". Людина постійно перебуває на зв'язку з "опонентом у грі" – світом. Такий зв'язок забезпечує саме комунікація. Мова виявляється засобом комунікації.

Розкриваючи світ перед суб'єктом, мова постає у нерозривному зв'язку із свідомістю: людина пізнає буття через мову і виражає власні свідомі уявлення про світ мовленево.

Канадський теоретик культури та комунікацій Герберт Маршалл Маклуен увів поняття "засобів комунікації", у які, крім ЗМІ, він включив електричне світло, усне мовлення, лист, дороги, числа, одяг, комікси, книгу, рекламу і багато чого іншого.

Розуміння природи технічного розвитку людства в Г.Маклуена дуже метафоричне: "Протягом механічних епох ми продовжили свої тіла у просторі. Сьогодні, після більш ніж столітнього періоду використання електричних технологій, ми поширили нашу власну центральну нервову систему у глобальне оточення, скасовуючи простір і час у такому обсязі, у якому освоєна планета" [*Николаев В. Герберт Маршалл Маклюэн и его книга "Понимание средств коммуникации" // Отечественные записки.* – 2003. – № 4(13)].

Часом інформацію умисно подають так, аби спантеличити адресата. Усе це спричинює певну рефлексію свідомості, яка часто не здатна "виявити" ігрову "підніжку" з боку зовнішнього світу. Явище комунікації є невіддільним від культури, народності та індивіда зокрема. Традиційні моральні цінності є частиною свідомості. Тож комунікативні процеси мають у підґрунті моральне, духовне. Свідомість здатна редукувати інформацію з навколишнього світу, відбираючи найсуттєвіше і зберігаючи його. Нові "дані" співставляються з

наявним матеріалом і додаються або відкидаються, залежно від потреби у них з боку свідомості. Маємо епізод гри: людина інстинктивно реагує на "хід" світу у вигляді подання фактів, не замислюючись над істинністю даних та "правомірністю" самого "ходу".

Оскільки мовна діяльність людини є компонентом доволі широкого поняття – комунікативної діяльності людини, деякі вчені наголошують на необхідності виділення поняття "комунікативної свідомості" як сукупності комунікативних знань і механізмів, які забезпечують весь комплекс комунікативної діяльності людини. Це комунікативні установки свідомості, "продиктовані" суспільними нормами моралі.

Людина постійно виявляє свободу волі, здійснюючи "хід" у грі зі світом. Комплекс таких "ходів" визначає для індивіда його "комунікативну поведінку" – термін, уперше згаданий у роботі російського дослідника І.А. Стерніна 1989 року [Стернин И.А. О понятии коммуникативного поведения // Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung. – Halle, 1989. – S. 279-282.] Комунікативна поведінка розглядається як процес масштабний. Тобто маємо "командну гру", де народ, культурний комплекс виступає проти світу. Комунікативна поведінка народу – це сукупність норм і традицій спілкування народу. Комунікативна поведінка народу зазвичай визначається його комунікативною свідомістю і являє собою спосіб "узовнішнення" ("овнешнення", подібно die Entausserung Г.В.Ф. Гегеля) комунікативної свідомості. Через комунікативну поведінку народу можна описати зміст його комунікативної свідомості.

Таким чином, комунікативна свідомість постає як рефлексія цілого народу на інформацію зі світу. Але остання подається не завжди "чесно": іноді зовнішня інформація подається з метою навмисної маніпуляції свідомістю людей (наприклад, реклама, ЗМІ тощо). Отже має місце явище НЛП (нейролінгвістичного програмування). Простіше кажучи, світ маніпулює нашою свідомістю. Ми ділимося емоціями (часточкою душі) зі світом, котрий використовує нашу вразливість проти нас самих. Адже людська свідомість є надто залежною від підсвідомого (згадаймо Зигмунда Фрейда "Я і Воно" та ін.). Тобто, світ може проникнути у людське підсвідоме, а сама людина – ні. Світ може кібернетизувати нашу свідомість, а ми, у більшості випадків, жодним чином не спроможні маніпулювати самим світом.

*А.О. Шкляр, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ**

ЄВРОПЕЙСЬКЕ МИСЛЕННЯ ЯК СТИМУЛЮЮЧИЙ ЧИННИК СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Ідеї європеїзації в історико-культурному і політичному аспекті реалізувалися і мають реалізуватися в трьох площинах: 1) елітній (еліта нації/держави пропагувала і пропагує ідеї європейського вибору); 2) державній (приміром, як це зробили країни європейської орієнтації, в тому числі й Україна, на рівні

* Рецензент – канд. філос. наук, асист. Товмаш Д.А.

владних структур); 3) національній (коли означені ідеї стають масоводомінантними в сучасній політичній культурі нації).

Всі ці аспекти корелятивні, інтегративні, і місія мас-медіа у процесі формування національного європейського мислення і свідомості – унікальна і неоціненна.

За часи суверенітету національний медіа простір модифікувався залежно від концептуальних впливів і підходів. Перший – стихійний етап – позначився і, на жаль, позначається донині в руслі американо-російського епігонства, далеко не в кращій копії творчого арсеналу. Сьогодні спостерігається зародки раціонального етапу з національним змістом і оформленням. Один із доказів – вироблення чіткої концепції державної інформаційної політики.

Психологія європейського мислення вбирає в себе кілька типів сприйняття: художнє (передусім через великі романи XIX і XX століть); геополітичне (політична географія і політичний ландшафт континенту відіграють першочергову роль); культурно-традиційне (співжиття культур, релігій, традицій народів); економічно-географічне (спільність ринку і потреб виробництва); правове (забезпечення прав і свобод громадян, спільнот, національностей, народів).

Філософія ж європейського мислення базується на інтегративності інтересів життєдіяльності країн-держав на паритетних засадах, виключаючи радянську соціалістичну квазіфілософію "дружби народів" в економічній площині (республіки утриманці жили за правилом "дай мені, бо у мене немає"), оберігаючи ідею миру, партнерства і співробітництва.

Національна ідея – це образ ідеального суспільного цілого в уявленні певної спільноти та її (спільноти) уявлення про оптимальні шляхи наближення до цього ідеалу.

Довіра до запозиченої моделі ґрунтується на суто абстрактних критеріях, а ще частіше на поверхових стереотипах масової свідомості, сформованих рекламними засобами, ця модель безкінечно ревізується і звіряється з оригіналом. Таким чином формується комплекс неповноцінності, а також цілий набір стереотипів, від яких чим далі, тим важче позбутися, а чим більша їх кількість, тим проблематичнішим стає оформлення на їх основі чогось цілісного й органічного, йшлося би при цьому про суспільну мораль чи про економічну систему.

Соціальний дискомфорт індивід тлумачить за тими параметрами, які йому підказує масова комунікація. Маніпулятор апелює до соціальної пам'яті і соціальної уяви. Тоді до цього особистого міфу, абсолютно прогнозованого в силу його прямої залежності від панівних суспільних міфів та стереотипів, додається чинник мотивації негативної – страх, – і основа для прийняття потрібних рішень готова.

Український народ зіткнувся з великою невідповідністю уявлень про світ, дій у світі і сподівань на світ. І перше, що потрібно зробити на шляху до національного одужання і самоствердження – відновити природний зв'язок із дійсністю. Українці повинні засвоїти нову філософію – філософію актуальності.

МІСЦЕ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПОНЕНТИ В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ У ХІХ СТ.

Вітчизняна філософська освіта ХІХ ст. була представлена одним з видатних представників психологічного ідеалізму КДА П. Авсенєвим (1809 – 1852). Тому ми зупинимось на питанні місця психології як науки в системі вітчизняного філософського знання протягом ХІХ ст.

В Російській імперії (до складу якої входила Україна) психологія як дисципліна викладалась в гімназіях, університетах та в духовно-академічних навчальних закладах (семінаріях та академіях). Тому всі зміни, які відбувалися на теренах цієї науки можливо прослідкувати по тій літературі з психології (навчальні посібники, підручники, монографії), які видавалися протягом ХІХ ст.

Ретельний аналіз цієї літератури свідчить про те, що психологія мала наступну динаміку розвитку: з чисто умоглядного знання (умоглядної психології) вона поступово стає досвідною або експериментальною психологією. Одночасно зі зміною змісту і методів психології змінювалось і її відношення до філософії, а саме:

✓ в Лейбніце-Вольфганській філософії психологія займала місце рівноправне з іншими науками і розгалужувалась на умоглядну та емпіричну, причому раціональна або умоглядна трактувалась у зв'язку із загальними метафізичними проблемами (за часом для Росії більше відноситься до кінця ХVІІІ ст.).

✓ в німецькій ідеалістичній філософії психологія відігравала лише другорядну роль, бо входила до гносеології і розумілась як історія душі. (Саме тут місце Авсенєва, тобто він відноситься до німецької традиції у розумінні сутності психології, по-перше, як науки умоглядної, по-друге, психології як історія душі. До вчення про душу застосовувався принцип розвитку і вилучалась теорія здібностей (за часом для Росії більше відноситься до середини ХІХ ст.).

✓ в позитивізмі та матеріалізмі першої половини ХІХ ст. психологія зовсім зникає, вона стає розділом загальної фізіології, а отже втрачає свою самостійність і перетворюється у фізіологічну психологію.

✓ з відродженням метафізики, психологія як самостійна наука знову відроджується, більш того, стає на короткий час основною філософською наукою, навіть основною наукою взагалі (див. Лавров), (за часом в Росії – остання чверть ХІХ ст.).

Таке захоплення психологією скоро проходить і залишається психологія як самостійна наука, в якій розвиваються тепер два головних напрями – німецьке (умоглядне) і англійське (експериментальне). У Києві німецький (умоглядний) напрям розвитку психології започаткував П. Авсенєв, а отже він започаткував і психологічну школу умоглядного спрямування. Саме тому, навіть за радянських часів відділення психології в університеті імені Тараса Шевченка завжди входив

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Мозгова Н.Г.

ло до складу філософського факультету, тобто психологія вивчалась як філософська, а не експериментальна наука. Англійське (експериментальне) спрямування у розвитку психології більш притаманне було московській школі психології. Саме тому, в Московському університеті (МГУ) відділення психології за радянських часів завжди входило до складу біологічного факультету.

Чому так сталось? По-перше, позитивізм і матеріалізм мав більший вплив в осередках революційних заворушень, тобто у великих містах (Москва, Санкт-Петербург) Російської імперії. По-друге, ментальність росіян до сприйняття матеріалізму і революційних лозунгів теж відіграла тут не останню роль. По-третє, ні в Москві, ні в Санкт-Петербурзі не існувало таких давніх наукових та освітніх традицій, які існували у Києво-Могилянській академії, згодом реорганізованої в КДА.

У Києві ж як провінційному місті Російської імперії, по-перше, позитивізм і матеріалізм не мали такого серйозного впливу на наукову спільноту, як це було в центрі Росії. По-друге, позитивізм і матеріалізм не прижились у такій мірі, як це було у центрі Росії, бо тут були збережені потужні традиції Києво-Могилянської академії, де матеріалізм загалом сприймався як хвороба, тому і психологія не могла розглядатись як матеріалістична наука.

ЗМІСТ

Секція

"УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ"

Андрусів Л.З.

Художньо-образне пізнання
у філософській думці Київської Русі:
раціонально-ірраціональний аспект3

Вдовиченко Г.В.

Українознавча наукова спадщина В. Юринця5

Волковський В.П.

Синтез духовної та світської філософської освіти
у Києві першої половини ХІХ століття7

Галань Н.В.

М. Хвильовий та О. Шпенглер:
український вимір загальноєвропейського контексту10

Дудчик А.Ю.

О возможностях изучения советской
и постсоветской философских традиций12

Заїка Т.П.

"Масова культура" як засіб формування
міфосвідомості сучасної людини14

Застольська В.В.

Масова культура в зарубіжних
і вітчизняних дослідженнях16

Кондратюк Л.С.

Категорія "серця" в філософській системі
П. Юркевича та І. Скворцова як центр сприйняття
істинно духовного мистецтва – музики18

Курпіль Н.І.

Основні складові суб'єкта пізнання
гносеологічної теорії В.М. Карпова 19

Кучмій О.В.

Становлення філософських ідей
Якова Колубовського 22

Ладівниця І.Ю.

Особливості філософських поглядів
українських мислителів ХІХ століття 23

Нич Т.В.

Критика В.Ф. Асмусом соціологічного підходу
в історико-філософському дослідженні
(полеміка з А. Вар'яшем) 25

Омельченко В.Ю.

Основні принципи
філософсько-правового вчення К.О. Неволіна 28

Печеранський І.П.

Арх. Інокентій (Борисов):
"мудрість духовна" як синтез філософії та релігії 29

Пушкарьов І.В.

Розуміння філософії як мистецтва
в поглядах М. Грота 31

Решмеділова О.М.

Модерне розуміння творчого процесу
в сучасних теоретичних концепціях 33

Руденко С.В.

Специфіка, основні аспекти та перспективи розвитку
теорії історії української філософії на сучасному етапі 35

Семикрас В.В.

Проблеми методології гуманітарного пізнання
в творчості Богдана Кістяківського 36

Смольницька О.О. Філософські проблеми літературознавства XIX ст. в контексті досліджень М. Зерова	38
Соколіна О.В. Значення української літературної мови для формування культури українського народу	39
Суржик І.О. Проблематика національної самоідентичності українців в академічних студіях XIX – поч. XX ст.	41
Угляр Я.Ю. Метафізичні проблеми у філософії І. Гізеля	43
Шморгун О.О. Драматична поема Лесі Українки "Кассандра" та п'єса Ж.-П. Сартра "Мухи": порівняльний аналіз	45
Ярмолицька Н.В., Ярмолицька М.М. Панпсихізм як визнання духовної субстанції у якості єдиносутнього буття	47

Секція
"УКРАЇНОЗНАВСТВО
(УКРАЇНСЬКИЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ РУХ: ДО 110-РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА)"

Альохіна О.О. Еволюція жіночих образів в міфології наших предків	50
Антоненко М.В. Духовна культура в контексті енциклопедичних видань	52

Божук Л.В.

Наукова та організаційна діяльність В. Кубійовича:
українознавчий вимір 54

Бойко С.М.

Роль українознавства у формуванні
сучасної національно свідомої особистості в Україні 56

Валявко І.В.

Нотатки до історії участі Дмитра Чижевського
в проекті Енциклопедії українознавства 59

Воропаєва Т.С.

"Енциклопедія українознавства"
як засіб світоглядної центрації
смыслового поля української ідентичності 61

Грабовська І.М.

Витворення "української України"
як мета та завдання трансформаційних процесів
в українському соціумі 63

Ємець Т.М.

Внесок В. Кубійовича в сучасне українське націєтворення 65

Забіяка І.М.

Із досвіду укладання енциклопедії КНУ 67

Кагамлик С.Р.

Просопографічний метод наукового дослідження
в контексті українознавства
(на матеріалах українських церковних діячів
ранньомодерного часу)..... 69

Калач В.М.

Релігійність в контексті
українських націєтворчих процесів 70

Кліценко С.В.

Західницька візія майбутнього української культури 73

Кобченко К.А. "Енциклопедія Київського університету": досвід та перспективи створення.....	75
Ковтун Л.І. Колористична система українського народу: аксіологічний підхід	77
Конча С.В. Билинний богатир Дунай	80
Личковах В.А. Концепція музею-садиби Миколи Костомарова в с. Дідівці Прилуцького району Чернігівської області.....	82
Ляшко С.М. Внесок творців "Енциклопедії українознавства" в розвиток української біографістики.....	83
Обушний М.І. Енциклопедія – систематизоване джерело наукових та прикладних знань	86
Піскун В.М. Цілісність українського світу та його наукове узагальнення: з історії створення українознавчих енциклопедій	90
Попик В.І. Завдання та перспективи розвитку вітчизняних електронних ресурсів біографічної інформації.....	93
Сорочук Л.В. Подвижницька праця Володимира Кубійовича в царині українознавства.....	95
Степанов А.О. "Український нігілізм": з'ясування смислового навантаження терміну.....	97

Сторожко Т.С. Федір Вовк і перший проект Української енциклопедії	98
Сторожук С.В. Теоретико-методологічні джерела української історіософії	101
Ткаченко Н.О. Українська масова культура	103
Федорченко І.М. Український національний характер: емпіричний вимір.....	105
Церковняк-Городецька О.Г. Енциклопедія українознавства за редакцією В. Кубійовича у становленні та розвитку науки самопізнання народу	108
Шептицька Т.Л. Українські літературні енциклопедії: науковий поступ і суспільні трансформації	110
Яценко О.М. Данило Гусар-Струк – послідовник енциклопедичної справи Володимира Кубійовича	112

Секція "ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК"

Амінова О.В. Особливості економічної діяльності в умовах глобалізації	115
Балюк Р.В. Антропологічна сутність традиції як філософський принцип.....	116

Бегаль О.М.

Соціальна робота як форма людської діяльності:
співвідношення філософського та специфічного визначення..... 118

Блащишина О.В.

Істина як проблема філософських розмислів 120

Бойченко М.І.

Системні виміри розвитку національної вищої освіти
в контексті світової інтеграції 121

Бойченко Н.М.

Толерантність як одна з умов освітнього діалогу 123

Буйко Е.А.

О некоторых особенностях гуманитарных дисциплин 125

Вінтонів С.З.

Метод "ситуаційного аналізу"
в гуманітарному та соціальному пізнанні 127

Вржесневський І.І., Пахомов В.І.

Фізична культура особистості в контексті
трансформації інформаційного суспільства..... 129

Гаджиєв В.В.

Комунікація як регулятивний принцип
архаїчного суспільства 130

Гончаренко Н.А.

Особливості становлення культури,
довіри та соціального партнерства
у концепції соціального капіталу Ф. Фукуями 131

Гордієнко С.В.

Людина, природа, культура 134

Грек Д.О.

Спогади як чинник духовного самоствердження 135

Девтеров І.В. Особливості функціонування дуальної структури "Суспільство-Інтернет"	136
Діденко Л.В. Основи філософування	138
Драпогуз В.П. Основні методи прогнозованої екстраполяції	139
Зелінський М.Ю., Блащишина О.В. Феномен міграції – нові аспекти дослідження	140
Злочевська М.В. Діалог як новий різновид спілкування за Мартіном Бубером	141
Ільїна О.Ю. Сутність суспільного ідеалу: філософський аспект	143
Кажурін О.В. Проблема соціального еталону в контексті поняття справедливості	145
Кондрашова-Діденко В.І. Майбутнє: інтелектуальні візії	147
Корецька А.І. Освіта як система формування особистості	148
Кузнецова А.Я. Новая область межпредметных исследований – "философия образования"	150
Легкун Т.В. Екзистенційна тривога і екзистенційний страх (П. Тілліх) як відповідь на виклики сучасної доби глобалізації	151

Мамедова А.Е. Феномен сім'ї в сучасному українському суспільстві.....	153
Маньковська Ю.О. Філософське осмислення поняття "буденності".....	155
Мохнатюк І.О. Зміст стратегії сучасної освіти	156
Незнамова С.П. Повествовательный текст: структура и композиция.....	157
Приятельчук А.О. Гуманітарні науки: зміст та форми прояву	159
Пугач А.В. Соціально-філософське осмислення реклами	160
Романенко О.В. Визначення методології дослідження формувань соціального світу.....	161
Рыбка Д.П. К проблеме гуманитарной подготовки будущих специалистов и руководителей	163
Саракун Л.П. Культура як об'єкт філософського аналізу	165
Стасюк Т.Б. Глобальні проблеми у контексті філософсько-економічного знання	166
Товмаш Д.А. Особливості формування особистості управлінця	168
Турос А.О. Багатоаспектність теоретичного та практичного рівнів сучасної екології.....	170

Хилько В.Г. Онтологічний контекст змісту сучасної освіти.....	172
Хилько М.М. Українське журналістикознавство: методологія.....	174
Цвібель А.О. Мовна гра: комунікативний аспект	176
Шкляр А.О. Європейське мислення як стимулюючий чинник сучасного політичного процесу	178
Шульц О.І. Місце психологічної компоненти в системі вітчизняної філософської освіти у ХІХ ст.	180

Наукове видання

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2010

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 КВІТНЯ 2010 РОКУ)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА II

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Підписано до друку 13.04.10. Формат 60x84^{1/16}. Вид. № 197-2. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 150. Ум. друк. арк. 11,16. Обл.-вид. арк. 16. Зам. № 210-5193.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28.
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.